Кого з юнаків не захоплювали пригоди героїв роману Жюля Берна "Діти капітана Гранта", невтомних морських шукачів! І ось ті екзотичні острови, про які оповів великий фантаст, відвідують наші співвітчизники – учасники наукової експедиції на судні "Витязь". Вони зазирають під багатокілометрову товщу океану, щоб дізнатися, які багатства ховаються там, розшукують затонулий материк Гондвану, досліджують атоли та вулканічні острови, знайомляться з життям та побутом тубільних племен. Про все це й розповідає у своїй новій книзі письменник Леонід Тендюк, який понад п’ять років плавав матросом на різних експедиційних суднах і відвідав більш як п’ятдесят островів Індійського та Тихого океанів.

Леонід Тендюк

АЛЬБАТРОС – БЛУКАЧ МОРІВ

З давнини – степовики осілі –

Ми корінням в землю уросли.

Але нас вітрила кличуть білі

І морські розгнівані вали.

Пісне, що давно колись почута,

Ти мене далеко завела

Від степів, де медом пахне рута

В сутінках осіннього села.

Тільки. небо, та високі зорі,

Та вітрів закличні голоси:

"В флібустьєрському дальнім синім морі

Бригантина напинає паруси".

Бригантина чи не бригантина,

Тільки я годинам втратив лік.

Місяцю, хоч ти вже посвіти нам

Ліхтарем пригаслим звіддалік!

Ураган за далину імлисту,

Озвірівши, всі вітри привів,

Де разком коштовного намиста

Ліг ланцюг чужинських островів.

Як вирує й піниться в безодні,

Вже безпомилково знаєш ти,

Що пливуть не айсберги холодні,

А гренландські голубі кити.

Довгождані гості – альбатроси,

Але їх, мій друже, не гарпунь!

Тихий берег… Світанкові роси…

Обізвалось сотнями відлунь.

І тому крізь простори туманні

Прямо в душу – здавна й дотепер –

Дивляться степи мої кохані

Голубими плесами озер.

Не впізнавши поруділу хату,

Обминувши батьківський поріг,

Бачу я, як на траву прим’яту

В надвечір’я хтось спочити ліг,

Та мені вертатися не скоро…

Ніч минав. Вітру голоси…

"В тім далекім, найсинішім морі

Бригантина напинає паруси".

ВІТРИЛА НАПНУТО

Між хитливими снастями великих і зовсім маленьких суден, що, мов застояні жеребці, надійно припнуті до цього гранітного пірса в далекосхідному порту, особливо вирізняються щогли над одним кораблем. Іскристо-білі, з голубим полотнищем вимпела вгорі, вони, здається, сягають гривастих хмар, які неквапно пливуть по небу.

Раз у раз набігають хвилі, і від кожної судно погойдується, рве повіддя – манільську тугу линву, яка тримає його на припоні.

Під грот-щоглою отаборилися метеорологи, ліворуч лабораторія геофізиків. На палубі – пройти ніде! – різне причандалля: буї, дночерпаки, батометри… Замість кают – лабораторії. Екіпаж-машина й палубна команда розташувалися внизу, на твіндеку, капітан – біля ходової рубки, науковці та штурмани – в каютах прогулянкової палуби.

І взагалі він неабиякий, цей білобокий, з гінкими щоглами корабель! На жодне судно, яких тут чимало, не схожий. Це – "Витязь", донедавна флагман усього експедиційного флоту.

Кілька місяців, як я на ньому. Сьогодні знову припало вахту вати.

Стою на вахті – раптом чую, хтось не своїм голосом кричить:

– Хлопці! Біда-а…

– Що?

– Де?

– Та ондечки!

Всі, хто був на палубі, не на жарт сполошилися.

Низькорослий, схожий на Іванця-киванця матрос, однією рукою схопившись за леєр, другою показував на швартові кінці, по яких короткими перебіжками на берег тікали щури.

– А бодай тобі! – знявши кашкета і обітерши ним спітнілого лоба, вилаявся боцман. – Чого горлаєш? Пацюків не бачив, чи що?

– Та бачив. Але…

Матрос не встиг докінчити фрази, як на нього накинулися й ми.

– Паніку розвів!

– Телепень!!

І розбрелися хто куди, обурені вибриком Іванця-киванця.

Я зайняв місце біля трапа – там, де й належить стояти вахтовому.

Руді, з облізлими боками гризуни продовжували давати чосу по натягнутих, як струна, канатах, аж поки я не турсонув їх і та гидь грудками полетіла у воду.

Невиразна тривога пойняла серце. За давнім морським повір’ям, пацюки, що залишають корабель, віщують лихо. Дотепер ще збереглись ці забобони, і жоден марновір не наважиться вирушати в дорогу на кораблі, з якого втекли щури. Безглуздя, звичайно! Бо втечу щурів можна пояснити: вранці до нас приходили з санітарно-епідеміологічної, станції, дезинфікували найменшу шпарину.

Як би там не було, а в дорогу я збираюсь. Навесні повернувсь з плавання до Нової Гвінеї. Ходили ми і в північні, високі широти – аж до Алеутських островів. Шукали, як казали синоптики, тайфунів. Теж на дослідному судні. Правда, воно набагато менше, ніж "Витязь", та й дороги його пролягали в інших водах. А ще я полював на моржів. Вздовж Чукотки та Камчатки плавати довелося.

Коли ж скінчилася моя одіссея, повернувся додому. Та не встиг нагулятись, як мій товариш Максимович, з яким я познайомився у Владивостоці, повідомив: "Витязь" лаштується в рейс. Жду!"

Я вилетів на Далекий Схід.

Крізь густе, підпалене осіннім багрянцем листя амурських кленів, осик та вільхи синіє плесо Золотого Рога – бухти, поблизу якої розкинувся Владивосток.

Хата Максимовича коло самої води, біля підніжжя гостроверхої сопки. Морський вовк, колишній капітан, недарма заякорився тут. З вікна його кабінету відкриваються милі серцю краєвиди: гавань, кораблі, обіруч – порослі лісом, помережані стрічками дзюркотливих струмків гори. Вночі, коли стихає гамір, чути їхній джерельно-чистий передзвін. Струмки нагадують капітану Ворсклу, на березі якої він виріс.

Ми з ним степовики. Проте – так уже повелося – не сидиться степовикам дома… В яких тільки водах не плавав Максимович! І степ, і море – то два крила, що сил надають, підносять. Усе життя такими були вони й для Максимовича. А от тепер зламалося одне крило – підтятий птах не злітає! – відшуміли назавжди вітрила. Давно не ходить у плавання старий капітан – на березі служить.

У перший день свого приїзду я й завітав до нього.

Коли приїздиш з іншого кінця землі (а я подолав тисячі кілометрів) та ще з краю, якого давно не бачив твій земляк, є про що погомоніти.

Максимович не загаявся із запитанням. Усе, до найменшої дрібниці, треба знати чоловікові! Як урожай? Чи не полягла пшеничка? Чи вродили сади?.. Про Дніпро, Ворсклу, ніби про рідних сестер, розпитувати заходився.

Ото я й оповідав.

Не зчулись, як підкрався вечір, засинів у вікнах. І гори й порт потонули в темряві. Тільки мерехтливі вогники маяка чи, може, буїв іскрилися вдалині та в небі чайкою крилато повисла хмарина…

На тлі шибок вимальовувався профіль Максимовича: стесане, трохи висунуте вперед підборіддя, різко окреслений орлиний ніс, високе чоло. Губи, завжди якось напіврозтулені, зараз були міцно стиснуті, через те і обличчя набрало зосереджено-суворого виразу.

У цьому невеличкому, вмебльованому за смаком господаря кабінеті, де стояли секстанти й глобуси, а на стінах висіли пожовклі географічні карти, й точилася наша розмова.

Вислухавши гостя та розважившись спогадами про отчу землю свою, як він висловився, загрубілу душу, Максимович заговорив про наступний рейс "Витязя", про його маршрут: Японське, Східно-Китайське та Південно-Китайсько моря, Бенгальська затока, Індійський океан, острови й атоли Південної півкулі Землі. Розповів, яке то захоплююче заняття розвідка океанського дна, вивчення підводних хребтів, острівних та материкових суходолів. А потім став радити, з чого і як мені почати, щоб піти в плавання на дослідному судні.

Хто я йому – син, брат? Звичайний знайомий: путі-дороги звели нас. Може, тому, що сам уже не сподівався помандрувати, а душа морська, либонь, нуртує, він ото й допомагає мені. А може, просто гарна людина!..

Ніколи не забудеться вечір, коли я почув од нього про "Витязя", і те, як темрява, що розлилася за вікном, скидалася на збурене море, а сам він, Максимович, – на капітана, що навчає не збочувати з курсу.

Скільки й живеш, завжди, мабуть, доводиться чекати. Та коли сподіванню уривається терпець, і плин часу вповільнюється: години обертаються на дні, а дні на місяці й роки, – як у мене на цьому заякореному судні…

Ще з вересня ми на приколі. Цієї осені довго не наступають холоди. Скупе тепло всім остогидло. Мені теж. Та ось подув норд-вест. Зморшкуваті брижі лягли на воду: забіліли узгір’я, і всі зрозуміли: час ладнатися в дорогу.

Глянули б ви на ті збори!..

Перед виходом в море кожному на палубі знайшлася робота. Матроси, мов семижильні, працьовиті й дужі. Все кріпиться по-похідному: зайве – на берег, а звідти на судно переносять останні вантажі.

Тепер уже недовго чекати – експедиція в повному складі. Розвідники океану – науковці; екіпаж, себто мотористи, матроси, штурмани – хлопці молоді та зелені, хоч і хрещені вже штормами. Є й такі, що в батьки нам годяться, – літні моряки та океанологи, які давно життя своє поєднали з морем.

Тому, хто не знав жадоби пошуку й відкриттів, хто не сп’янів і ніколи не сп’янів від солоних вітрів далини, морські блукачі видаються диваками, яким хіба що поспівчуваєш, та й годі!

Що ж, доля у моряків – не позаздриш: день дома – місяць у морі. А в цих, з експедиційного флоту, ще гірша. Не встигне судно повернутися з плавання, як знову на довгі місяці споряджається в рейс… Спека тропіків і крижані вітри півночі, урагани і тайфуни – всього скуштувати випадає. Бо, щоб вивчити ті ж тайфуни, багато чим – може, навіть життям! – ризикувати доводиться. Проте ніякі труднощі, найтяжчі випробування не владні змусити людину відступитися од заповітної мрії – підкорення голубого континенту.

І навіть тепер, не вперше вирушаючи з дослідниками океану, я не перестаю захоплюватися ними. В очах моїх вони – герої, відважні й сміливі люди.

З декотрими я вже морячив. Наприклад, з іхтіологом Касяновичем, штурманом Світайлом, та й Володю Петраченка,

матроса першого класу, знаю. А про боцмана Олега Івановича Одинакова читав. Він став героєм книги "500 днів в океані", яку написав колишній штурман "Витязя".

Про Анукіна – окрема розмова: з цим морячкам я плавав на "Буревіснику". Потім він списався на берег. Та яке було моє здивування, коли, прийшовши на "Витязь", знову зустрівся з ним!

– Не можу без моря, старина! – сказав він. – Так і тягне.

У нього сім п’ятниць на тиждень, у цього Анукіна. Тоді говорив: набридло море, на березі працюватиму. Отже, знову передумав, халамидник!

Та іншого критикувати завжди легше. А сам який? Хіба не зарікався, коли біля Куріл у шторм попав і з мене всі жили висотало, що повік більше не буду плавати. І що ж? Передумав. Знову в море рвуся.

– Це не страшно, якщо людина вагається. Небезпечно інше, – казав Касянович, – коли вона взагалі не знає, чого хоче.

Касянович – мудрець. Життя прожив, усякого бачив на віку своєму. Тож слова його, для нас неабищо.

Особисто про себе скажу: ваблять мене дороги непереборно – і шум тайги, і рокіт моря. Голуба планета Земля, мов книга непрочитана, переді мною. Ось і зараз скільки тих країв незнаних за долиною? Вже вітер блукань несе їх подих, зорі високі мерехтять з туману.

Останній день у порту, останній перед виходом у море. Засніжені сопки… Дерева… Вода, що хлюпоче тихо, сонно… Напоєний хвоєю вітер.

Усього цього немовби й не було – його заступало будення. Та очі і серце прозріли. Пожадливо вбираєш красу. Безмовна й байдужа, вона ожила в тобі живому, озвалася, торкаючись найпотаємнішого. Гори, як прадіди сиві, зійшлися помахать на прощання, дерева розкрили обійми, щось мрійне нашіптує вітер…

Я змінився з вахти, але нікуди не пішов – лишився на палубі.

Підвезли ще кілька контейнерів з науковим обладнанням. Вивантажили. З баржі, пришвартованої до "Витязя", почали перекачувати воду.

Прийшов капітан – приніс суднову роль. До виходу в море, значить, лічені години.

У поспішливості, неминучій під час збирання, завжди чогось не врахуєш. Мов лихоманка, різні клопоти трясуть "Витязя". Дарма що роботи по горло, з берега на судно і з судна на берег шугають матроси. Прощаються хлопці.

– А тебе не стосується? – Боцман кидає сердитий погляд з-під кошлатих брів.

– Стосується, але скільки ж можна прощатися! Досить і одного разу, – відповідаю.

Він схвально киває головою:

– Правильно! – І додає:– Якщо за гриву не вдержався – за хвіст і поготів. "Чи не в кавалерії служив?" – вислухавши його приповідку, подумав я.

І от ми залишаємо берег. Знайоме почуття смутку, болю й жалю огортає душу. Про що ж бо думаєш? Може, як вперше вийшов у поле і ген в далину тебе повела в’юнка степова стежина. А може, інше згадав – як десь на Камчатці била сніговиця і ти не здався, переміг. Та вже пізніше, від рідної землі далеко, згадаєш цю мить останню: білі дерева… сопки над плесом…. хвоєю споєний вітер.

Загримів якір, змійісто поповз у клюз його довгий ланцюг. Вода збурунилася за кормою.

Вечір застав нас у Японському морі.

ПЕРША ЗУПИНКА

Пливли ми два дні. Нарешті ліворуч, з імлистого серпанку, ніби гостроносі човни, виткнулися скелі.

То були японські береги.

Поминувши з десяток острівців-пуп’янків, петляючи між ними, мов серед степових курганів, ми зайшли в простору бухту – гавань Нагасакі.

З рейду, де заякорився "Витязь", вона здавалася широкою. Та, спустившись у шлюпку, щоб їхати на берег, побачили: бухта – глибока яма, оточена звідусіль горами.

Це тут американці скинули атомну бомбу…

Безжальний спомин з того далекого літа, мов гостре лезо, вразив у саме серце!

Фронт давно відкотився на захід. Відгули гармати. Над селом тиша. Але чого триво ж но вслухаються в неї матері? Раз у раз тиша вибухає грозою. Сьогодні й ми одержали звістку: вбито батька… Моторошна тиша. І тужить мати.

Ми, підлітки, косимо жито. Здригається грізно земля. Товариш, підірвавшись у жнив’яному степу на міні, помира є. А з серця мого виривається не по-дитячому серйозне – і перша пісня, й мій перший гнів: будь проклята війна!

Черемхою заквітло білопінною,

Війна пройшла. Відгримали гармати.

Та навіть місяць все здається міною,

Яку сапер забув розмінувати.

Лише тоді, коли косили жито ми,

І друг загинув… І мені не спалося,

Я зрозумів, що все живеє – житиме,

Що міна та востаннє розірвалася.

Зарясніли сумні листи у наше село. Он і сусідці сповістили: син її загинув у Маньчжурії; Сергійків батько поліг на Курілах.

Степовики, ми знаємо ціну повоєнної тиші.

Перед очима розляглася панорама невідомого міста. Нагасакі… атомний вибух… смерть тисяч людей. Мов висічені з граніту, вросліе в скелі тулилися біля підніжжя гір один до одного будиночки, утворюючи суцільний, розірваний де-не-де синявою затоки масив.

В Японії я не вперше – бував уже на Хоккайдо та Хонсю. Тепер от південний острів і порт Нагасакі. Стоянка коротка: кілька днів.

Перед наступною багатомісячною плавбою і цей перепочинок неабищо.

Ми зійшли на берег. Та тільки в останні дні віч-на-віч зустрілися з Японією, бо жандармерія не дуже-то ввічлива, а без її дозволу на чужій землі і кроку не ступиш.

Сонце ще не прокинулось, а вулиці ожили: по зволожених морською хвилею пірсах і причалах квапливо задріботіли рибалки; візки, навантажені рибою, гримкочуть по бруківці; заворушилася, ожила численна армія крамарів. Яскраві тканини, вироби з синтетики, найрізноманітніший крам зайняв належне місце просто неба у кривих завулках і вуличках за порогом цих убогих магазинів-помешкань.

Дні і місяці, довго-довго лежатиме все оце отак, і його піхто не купуватиме.

Наш провідник, колишній солдат Квантунської армії Кіно Сіта, запропонував відвідати епіцентр атомного вибуху.

Мальовничі краєвиди: широке плесо бухти, поруч з гігантами кораблями невеличкі човники-кавасакі. На протилежному березі, біля підніжжя горбів, судоверф Міцубісі.

Понад п’ятнадцять тисяч докерів працює на ній. Поруч решткимуру, що відгороджує місто од бухти.

– Мур збудовано перед війною, – пояснив Кіно Сіта, – коли на верфі почали споряджати військові кораблі. Від очей людських він приховував самурайські смертоносні "іграшки".

Старий солдат так і сказав: "самурайські", бо і йому війна принесла чимало лиха" поранення, полон.

На широкому майдані височать дерева, голубіють квіти. Колись тут стояв стародавній буддійський храм. Колись – це до серпня 1945 року…

– Американський літак, – показав на південь японець, – появився звідти…

Десятки тисяч людей обвуглились за одну мить, а цілі квартали перетворилися на купу руїн.

Те, що сталося того лиховісного дня, ми побачили у своєрідному музеї атомної трагедії. Жахливі експонати війни: людська тінь, відбита на розплавленому склі, годинник, що зупинився під час вибуху; обгорілі кістки. А ще піднята вгору, навіки скам’яніла дитяча рука.

Внизу, на площі – багатометровий монумент. Напис: "Статую споруджено в 1955 році як пам’ятник про десяту річницю атомного бомбардування Нагасакі, як вияв прагнення мешканців цього міста до міцного миру в усьому світі і надії, що людство буде врятовано від жаху війни…"

І далі: "Об одинадцятій годині дві хвилини 9 серпня 1945 року атомну бомбу скинуто з літака Б-29, вона вибухнула на

висоті близько 500 метрів над цим зеленим кам’яним пілоном. Вибуховою хвилею, термічним промінням з температурою понад 300 000 градусів і радіоактивністю вся навколишня площа перетворилася на попіл та руїни. Було зруйновано третину міста, кількість жертв досягла 150 000 чоловік".

Я запитав Кіно Сіта:

– Чому скульптор зобразив людину, яка одну руку звела в небо, а другою показує на землю?

– Палець правиці, – відповів японець, – вказує на загрозу атомної бомби. Ліва рука, що показує на землю, закликає до миру. Своєю статуєю скульптор Сіебо Кітамура, уродженець Нагасакі, виголосив: люди, боріться проти загрози нової війни, бережіть мир!

На монумент з високості падають грайливі сонячні зайчики. Дівчинка з трояндою в косичці ловить тих стрибунців-невловимців. Я забув про все, дивлюсь на безжурне маля. Та з думки не сходить обвуглена дитяча рука і моє далеке суворе дитинство…

В Йокагамі мені показали згарище колишнього монастиря францісканок, в якому під час пожежі згоріла японка, – жінка, що надихнула великого Пуччіні створити образ мадам Баттерфляй в опері "Чіо-Чіо-сан".

Баттерфляй – значить метелик. Бо й справді є щось од нього – граціозність, принадна легкість, ніжність – у кожної японки.

Кіно Сіта й дівчина Аяко-сан ведуть нас вгору, до клаптика землі на високому пагорбі. Там стоїть будиночок мадам

Баттерфляй. І кожен мореплавець, побувавши в Нагасакі, не повинен обминути його: для японців він – святиня.

Сто років тому англієць Томас Бурекгураба, котрий одним з перших серед європейців відвідав загадкову землю Дай Ніпон, – по-японськи це означає Велика країна Сонця на сході – одружився з японкою, звів цю споруду, назвавши її будинком мадам Хризантеми.

Проти сонця лисниться хвоя приземкуватої японської сосни, кучерявиться вруно. Внизу довкола – сіра хаотичність кварталів, де-не-де, ніби рукою живописця, кинуто осінні барви, і галасливі викрики кликунів біля велетнів магазинів; і масний дим лад сковородами, на яких смажать рибу, земляні горіхи, каштани. Мовби примара, велет-спрут, що сотає нерви, п’є живу людську кров, – багнисто-чорні щупальці диму над трубами металургійних заводів Сейхусьо. І може, тільки цього пагорба, де зараз стоїмо, не торкнувся життєвий бруд… На стіні сірого граніту барельєф Пуччіні, поруч скульптура жінки. Обійнявши дівчинку, вона показує їй на море. Це пам’ятник Міуру Томакі, відомій актрисі, яка дві тисячі разів виконувала роль мадам Баттерфляй.

І на подвір’ї, і в самому будиночку мадам Хризантеми од усього віє поезією, джерельною чистотою. Принаймні так повинно здаватися, відвідувачам.

З опери Пуччіні пригадується: вродлива японка закохалася в заморського офіцера, а той, обманувши, залишив її з маленьким сином на руках.

Самі японці трохи інакше розповідають цю історію.

– Колись давно, – мовив Кіно Сіта, – дівчину Охарусан за її кохання до чужоземного офіцера-християнина буддисти, переслідуючи, назавжди вислали з Нагасакі на безлюдний острів південних морів.

Наша провідниця Аяко-сан – втілення тактовності й уваги. Вона співала, замріяна й печальна. В її голосі й погляді відчувалася скорбота…

Кіно Сіта пошепки мовив:

– Аяко-сан – паша Баттерфляй: її теж залишив офіцер-американець. Залишив з маленькою донькою. Господар будинку, який ви оглядали, зрозумів, що з цього можна зробити бізнес. От вона й служить у нього.

І враз розвіявся романтичний ореол навколо мадам Хризантеми, чарівної квітки, серце якої від давнини й до сьогодні ошукують чужинці.

Поїздом добиралися ми до Кобе. З Нагасакі він відходив о пів на п’яту вечора. Два радянських дипломати, товариші з посольства, їхали в Кобе у справах. З ними й відпустив мене капітан.

Зацокотіли колеса. Під їх перестук, мов на кінострічці, миготіли виднокола. Японія, навіть зблизька, – мініатюрна. Здрібнена, починаючи з поїзда, в якому їдемо. Такі у нас курсують на дитячих залізницях.

Гримкочуть віадуки, відлунюють тунелі, але це відлуння – смиренно тихе і до слуху долинає, мов крізь вату. Гать видовженою дугою – дві вузенькі стрічки, що блискотять на сонці, – підносить залізницю над навколишніми долинами:.

Миготять скалки заток, чорніють плоти з густо повтиканими палицями. Неводи – не неводи. Нам сказали, що то ділянки штучного вирощування перлин.

Села туляться до скель: десяток-другий хатин. Біля них видовжена невеличка ділянка городу, у кінці, як у нас верба, самотіє пальма. І рисове пожнив’я нагадує осінні стерні в отчому краю, і скирточки рисової соломи розтривожують рій споминів. А тільки ти, хлопець-зірвиголова, з цих солом’яних карликів не з’їдеш від самого неба додолу, як, бувало, з’їжджав у дитинстві зі степових пірамід.

Коли ми, оглянувши Кобе, верталися назад, один з моїх супутників мовив:

– Їдемо з нами, не пошкодуєш: сьогодні зустрічаємося з емігрантами – нашими земляками.

Емігранти живуть у кам’яному лабіринті кварталів Ямо-Мото.

Знайти потрібну адресу в японському місті не так-то легко: вулиці назв не мають. І таксист добру годину катав пас, поки добралися до місця.

Товариші з посольства мали вручати подружжю Н. візи.

– Заходьте, панове, – запросив до кімнати сивобородий старець.

Не встиг це сказати, як його дружина, невеличка, згорблена бабуся, заперечила сердито:

– Та які ж вони пани? От і ми вже товариші. Доволі, за сорок п’ять літ "напанувалися" на чужині.

І заметушилася, підсовуючи стільці:

– Почувайте себе, товариші, як вдома.

Тісна комірчина ледве вмістила гостей. Господарі схвильовані, не знають, чим і пригостити.

За вікном – пальма, тінь імлистим віялом падає на шибку. І хоч пальма погойдується під вітром і тінь од неї ворушиться на вікні, вона здається лише декорацією – мертвою, безмовною красунею. А в хаті на полускаиому етюді живуть і дихають повногрудо три білокорі берізки…

Людина без батьківщини – що птах без крил. Скільки блукає їх по світу, народжених під шепіт беріз, вогненним вихором закинутих далеко від рідної землі.

– На руднику я працював, на Уралі, – здалеку почав старий оповідь. – Жилу золотоносну шукав. Од Тагіла за двадцять верст. Чорноджерельний виселок був там, зараз, кажуть, Робітничим зветься. У лісі жив, тільки в неділю, бувало, приходив додому. Яке то життя! В лісі – гидь, здичавіння, а у виселок прийдеш – пиятика, мордобій жандармський… Під ружо поставили мене. Японець напав тоді на Росію. В Порт-Артурі був, на Електричній скелі, артилеристом. Олександр Степанов у своєму романі "Порт-Артур" гарно описав нашу батарею, про командира мого, Борейка, розповів. Багато наших полягло тоді, а я в полон попав. Під Осакою у в’язниці тримали росіян.

І замиготіли роки й десятиліття.

– На Хоккайдо переїхав – хоч трохи ближче до рідного берега. Японці добре до мене ставилися, рибу я з ними ловив. Про Радянський Союз нічого не знав, бо не можна було про це говорити. А тільки мої японські товариші розповідали: усе те, що пишуть про мою батьківщину газети, – брехня. Траплялися і серед них, правда, злі люди. От хоча б і Ояхасі. У війну він був поліцаєм. Завжди розпитував мене про Росію. Співчував. Тепер він начальник іноземного відділу жандармерії в Кобе. Теж завжди цікавиться, що мені пишуть з батьківщини. А тільки я розкусив його, хто він.

Коли ми прощалися, дружина емігранта мовила:

– Ночі не було, щоб не думали про рідну землю. Лягали і вставали з думкою про неї. "Ми помилялися. Ми стратили життя на чужині. Якщо можна, пробач, Батьківщино, і дозволь хоч померти під твоїми березами".

Так написав у листі до Президії Верховної Ради СРСР дев’яностолітній скиталець.

У глухому закутку бухти, на схилах високих гір, що оточують Нагасакі, кількома рядами сірих надгробних брил розкинулось кладовище. Хтось давно посадив тут берізки, і вони розрослися кучеряво. І повіяло рідним, найдорожчим – отчою землею.

Батьківщино, як далеко закинула доля твоїх синів!

Чи, може, це легенда? А тільки легендарне тісно переплелося з дійсністю.

На рейді стоїть "Витязь" – мій голубий корабель. Кораблі – естафета віків, символ діяння людського. Ми віддаємо людям серця свої й міць, а потім, як зорі, згасаєм.

Скільки вас було, моїх побратимів-матросів на борту цих кораблів! Російський корвет "Витязь", легендарна "Аврора", броненосець "Орел". З дитинства знайомі ймення. І нині на далекій чужині зустрівся я з вашими хлопцями-матросами, легендарні кораблі!

Йду від могили до імогили. Читаю: "Ескадренного броненосца "Орел" минер Петр Субботин. Скончался 3-го апреля 1906 года". Далі на кам’яній брилі: "Крейсера 1-го ранга "Аврора" матрос 1-й статьи Архип Григорьевич Бубелло. Скончался 27-го мая 1905 года".

Це – учасники Цусімського бою. Скільки тут їх, нездоланних! Матроси, канонірі, кочегари… Після падіння Порт-Артура сотні росіян перебували в полоні. Багато з них, як і ці матроси з "Орла" й "Аврори", так ніколи і не повернулися до рідного берега… Щемливе почуття стисло серце. Подумав: "Якщо доведеться побачити могилу фараона чи іншого владики, перед нею я не занімію в мовчанні і рука моя не покладе росяні квіти…"

А тут я стрепенувся, вражений. Павло Кононов, Василь Долгополов, Якір Іванов – мої побратими, матроси, які плавали колись на російському корветі "Витязь", поховані тут у 1872 році. І я поклав на сірий холодний граніт жмуток росяних гвоздик.

Там, унизу, багатоголосою незрозумілою мовою вирувало чуже місто, а білі берези, схилившись над могилами синів батьківщини моєї, шептали їм ласкаве й вічне.

ШТОРМ

Ці землі були вже далекою чужиною – острови, ієрогліфами розсипані з півночі на південь по незайманій сторінці океану… І потім довго ще, як залишили Нагасакі, вчувався мені журливий шепіт беріз над могилами російських моряків. Невесело думав я про земляків, котрим не судилося повернутися на батьківщину. А пісня про море, що "розкинулось широко", яку наспівував хтось на палубі, підсилила мою тугу – ніби камінь ліг на душу.

Японія зосталася десь збоку, ліворуч. Хлюпотів стрічний легковій. Дотик його крил був лоскотливо-ніжний, пестливий. Та навіть цю ласку я не сприймав, внутрішньо протестуючи проти неї. Око не тішили в серпанку блакиті далина ані казкової зваби острови, як це буває, коли стрічаєшся з невідомими краями. "Що людині потрібно ще? Такі моря, обрії такі!" – прискіпувався я сам до себе і не знаходив розради. Та даремне я ламав голову – розгадка настрою знайшлася. Подумки на якусь долю секунди майнуло з-поміж численних пригод і епізодів плавби: трюм, у кутку холодильника лапате деревце. Якось після вахти, коли я порався у трюмі, побачив непримітну, з краплинками загуслої смоли ялинку. Вирушаючи в далеке плавання, моряки взяли її, щоб десь на чужині, як настане Новий рік, влаштувати свято.

Запах хвої, іскристі крижинки на смарагдових гілках…

– Для когось вона, красуня ця, – мовив Касянович, що завітав до трюму, – може, всього лиш голяк, яким підмітають палубу, а нам, чий корінь наміцно в землі, то життєдайне деревце. Принаймні для мене ялинка – і радість і смуток. Ось і тепер серед моря-океану відчуваю в ній пахощі трав.

Я його тоді вислухав, не надавши словам тим значення. Забувся про них. Та підсвідомо почуте воркувало в мені, як воркує струмок, невгамовно й настирно, десь під кіркою березневого снігу. Звичайно, що й струн моєї душі торкнулося це почуття. "Витязь" поминув південні ворота Японії – острови Токара і вийшов у Тихий океан. Стрілка компаса показувала 90°, себто ми простували на схід. Я стояв на палубі. Підшкіпер з боцманом упрівали біля трюму, силкуючись задубілим брезентом зачохлити люк. Кілька океанологів-бороданів стояли на кормі, розглядаючи хвилі. Ці юні "дідусі", які стрічаються частенько й на суходолі, мабуть, новачки, вперше на морі, бо тільки посміхалися глузливо, спостерігаючи, як інші працюють, – жоден не кинувся допомогти, аж поки хтось із містка не гукнув:

– Так не годиться, хлопці! На морі один за всіх, усі – за одного.

Совість заговорила в бороданів. Зачувши звернені до них слова, всі кинулися до трюму, і за хвилину люк було задраєно.

Звечоріло. Десь із темряви викотився місяць – вогниста повінь хлюпнула довкола. Здавалося, місяць переходить її вбрід. Багатоликий, незвичний місяць, що то всміхався, то хмурився, вишкіривши щербаті ікла, як Будда в тому храмі, де ми були напередодні відплиття з Нагасакі.

Від бортів щоразу долинав плескіт, ніби там пручалася хвостата риба. То хлюпотіла вода – заколисливе, мрійливе диво, що в кожній краплині приховувала демона. Бо коли вона збурювалася, ті, нині сумирні, лагідні краплинки-карлики, розлютувавшись, перетворювалися на злих велетнів і, дружно схопившись за руки, заводили навколо корабля свій несамовитий танок. У штормовому морі їх причепливості важко

уникнути, як кібчику нападу вертких, що ширяють у передосінньому небі, ластівок.

Глянувши на збурене море, я згадав, що синоптики казали: мовляв, чим далі від екватора, тим небезпечніший вітер, бо, взявши розгін на півдні, він мчить у вищих і високих широтах, нестримно розпростерши над океаном могутні крила. Так поводяться всі вітри, з яких вилуплюються тайфуни…

Ще кілька днів тому було тихо. Ніби підтверджуючи справедливість свого найменння, Тихий океан зустрів нас привітно. Відразу, як тільки дісталися до нього, "Витязь" ліг у дрейф, і дослідники заходилися, як кажуть, штурмувати глибини. Проте затрималися тут недовго: так само несподівано, як і зупинилися, залишили ті води. Протокою Вілінтанг, між Філіппінами, вийшли в Південно-Китайське море.

Отут і обрушився на нас вітер.

Підкрався він якось нежданo, одного погідного дня, коли плавба була схожа на прогулянку під блакитним небом, а на морі – жодної зморшки. Та ось над водою залягла тиша, те підступне безгоміння, коли не знаєш, чим усе скінчиться бурею чи спокоєм. Таке іноді буває в степу, як баню небесну нагріє сонце і вона, вихлюпнувши на землю палахкотливе тепло, висне над нею важкими хмарами. Ані шелесне. Мовчать гаї, ячмені вусаті, пшениці, найменша билинка – в сторожкому чеканні. Донедавна ще гомінкий і співучий, світ ніби завмирав, втративши ознаки життя. Хіба що запах деревію та полину, цього приворотного зілля українських степів, нагадує про нього.

Я вийшов на палубу і неабияк здивувався. Навколо "Витязя" і ген скільки сягало око, роїлися чайки – недавно ще тиха,

спокійна вода ряботіла гострими, поплямованими в сизе крильцями. Птахи? Та ні, то сплескували, кучерявилися хвилі. Вони виникали нізвідки, народжувалися самі по собі, щоб потім, запінившись, сягнути вище.

Не знаю, коли і як прокинувся вітер – годину тому вітру не було, не відчувалося його дотику, хоч судно й рухалося з десятивузловою швидкістю. І водоростями не пахло. Та ось непорушне повітря сколихнулося, тріснуло, мов хто зопалу наткнувся на невидиму скляну заваду. Зірвані з пінявих хвиль, кинуті рвучко й злостиво, вологі краплинки боляче сіконули обличчя, лишивши по собі пахощі йодистих водоростей, присмак гіркуватої солі… Брижі набігали звідусюди, навіжено кружляв вітер. Коли він налітав безладно, плавба обертається на муку, особливо для тих, хто знає, що таке морська хвороба. Кінець світу, та й годі – де вже там говорити про бортову чи кілеву хитавицю, що буває під час незначного шторму.

Ось ми й зустрілися з дітищем Нептуна – тайфуном. Прокинулись демони, донедавна принишклі, а тепер розбурхані вітром. Тайфун шаленів чотири доби, а здалося, минула вічність.

Чотири дні і чотири ночі боролися ми, щоб лишитися на плаву – не схибити, перемогти в цьому поєдинку.

ВОРОТА СХОДУ

Капітан ні на мить не залишав містка, але командував зараз не він – лоцман.

Розташувавши Сінгапур на перехресті морських доріг, природа ніби здогадалася, що порт стане воротами між

Заходом і Сходом, і ключі від "брами", яка відмежовує ці два світи, вручила тутешнім мореплавцям.

Підступи до Сінгапуру небезпечні. І поки судно не ляже на генеральний курс, без провідника пливти рисковано.

До Малаккської протоки "Витязя" проводив лоцман – високий, худорлявий чоловік із подзьобаним віспою, наче сухий, надлущелий сонях, обличчям. Мову нашу він трохи знав, як знають її й деякі його колеги.

Прогуркотівши в принишклій тиші якорями, ми залишили порт. Вогнисто-оранжеве сонце вже торкнулося суходолу – кілька невеличких, порослих тропічною гущавиною острівців Сент-Джон з тюремною баштою на скелі.

– Око дракона! – відзначив штурман, мружачись від променів, що били йому в обличчя, і пошепки, щоб не почув лоцман, додав: – Англійці-дотепники навіть у лоції згадали, що для тих, хто відвідує їхню колишню колонію – Сінгапур, тюрма на Сент-Джоні – прекрасний орієнтир. Забули тільки написати: "Ласкаво просимо!"

Кілька годин ще такий блакитний небокрай: далекі – темно-зелені, зовсім близькі – світло-смарагдові джунглі захлюпнула сонячна повінь. Острови витикалися з води, як продовження самої безодні, – примарно, серед пустелі неба й моря; і безодня, здавалось, поглинула їх, коли востаннє над островами зблиснув сонячний окраєць.

Тоді довкола запанувала темрява, а небо всіялося густими зорями.

Лоцман залишив "Витязь" – вогник над його катером довго іскрився в пітьмі, а потім, перетворившись у ледь помітну цятку, згас.

Ми з Анукіним змінилися з вахти, допомогли хлопцям завалити трап, скойлали розкидані на палубах швартові кінці і розбрелися хто куди – відпочивати.

Хоч кожен із нас уже входив у звичний, розмірений ритм морського життя, порушений зустріччю з берегом, проте всі ще були в полоні землі: тільки й розмов, хто що побачив та яке-то воно дивне.

Я заліз у намет і, аби врятуватися від задухи, що не минала й уночі, зняв брезентовий дах, розкинувся горілиць – зорі іскрилися повновидо, близько, от-от торкнуться чола, – почав перебирати в пам’яті прожиті дні, власне, кілька днів, проведених на берегах Малакки... І вони в цій темряві, під чужим небом замиготіли переді мною, як обриси невидимих. земель на екрані суднового локатора, – вабливі і водночас такі суперечливі, несхожі на жоден раніше прожитий мною день. Чи й не дивина! Мене називали паном, і рікші – люди, запряжені у візки, – пропонували свої послуги – покататися. Голодні просили милостиню, а поруч, з розчинених вікон багатих вілл, линула музика. Світ кривди і зла, людського страждання й нерівності, світ, про який ми знали тільки з історії, раптом ніби воскрес із мертвих.

З містка пролунало:

– Віддати якір!

Боцман давно вже стояв біля брашпиля, чекаючи цієї миті. І тепер він, бачу, квапливо послаблює гальмо. Здригнулося

судно, а з труби клюза, – іржа від змичок якір-ланцюга, немов з гарматного жерла, – заклубочившись над водою, поповзли жовто-сині змійки пороху і диму.

Якір ліг на дно.

Гранітний хвилелом з вежею маяка та невисокими деревцями, – що всупереч усьому таки виросли серед голого каміння, відгороджував зовнішній рейд, де ми зупинилися, від внутрішньої гавані, за якою виднілись білі дахи пакгаузів і здіймалися високо в небо багатоповерхові споруди. Це був Сінгапур, "бананово-лимонне" місто, відоме мені лише з книг, той загадковий порт, про який, – бачили його чи ні, – завжди люблять поговорити старі моряки.

Що ж ти нам принесеш: радість чи гіркоту, захоплення чи розчарування, Сінгапуре, Місто Лева, як тебе величають? Левів, правда, тут ніколи не було, і помилку в назві міста приписують якомусь принцу з імперії Сравіджая, що, висадившись на півдні Малакки і побачивши першу ж тварину, з переляку крикнув: "Сінга Пура".

Але як би там не було, особисто я зачарований легендами. Сінгапур мав на увазі й поет, написавши:

С деревьев стекают душистьге смоли,

Узорные листья лепечут: "Скорей..."

Здесь реют червонного золота пчелы,

Здесь розы краснее, чем пурпур царей.

И карлики с птицами спорят за гнезда,

И нежен у девушек профиль лпца…

– Вахтовий, до прапора!

Це голос штурмана.

– Прапор Союзу Радянських Соціалістичних Республік і прапор республіки Сінгапур – підняти!

І ось стяги вгорі: сінгапурський на фок-щоглі, наш, багряний, в промінні вранішнього сонця, майорить на флагштоці.

Червоний стяг моєї землі полощеться на вітрі в чужому небі, над цими неозорими водами. Повз "Витязь" пропливають малайські човни, і люди підводяться, щоб подивитися на наш багряно-зоряний стяг.

Не знаю, комусь, може, здається це сентиментальним, але, далебі, у мене закалатало серце, коли я стояв на кормі під розкритим прапором моєї Батьківщини.

Згадалося, як під час війни наше село переходило з рук у руки, як уночі гітлерівці вигнали дітей і жінок в степ, на передову, і, прикриваючись нами, намагалися прорвати лінію фронту. Вибухи, стрілянина, стогін поранених; аби врятувати нас, з протилежної сторони раптом підвелися на повен зріст бійці, з криками "ура", минаючи нас, кинулися на смертельний бар’єр – ворожу, до зубів укріплену заставу-ловушку. І як упав боєць із знаменом у руці… як знамено те підхопив інший. Як потім, коли на сільському майдані у братській могилі ховали полеглих, багряніли, покроплені кров’ю, кулями прошиті знамена…

Згадав я все, спостерігаючи, як захоплено дивляться незнайомі мені люди, на наш прапор. І здалося, наче в що мить на чужині зі мною разом хлопці, що, відбивши атаку, полягли за наше село, і мій батько, якого куля скосила під Прагою, і колосисте поле – вся моя земля наче була зараз тут, а вогневий рубіж проходить крізь самісіньке серце…

І я, сповнений гордості за рідну землю, усміхнувся. Еге, подумалось, хоч і лоскочуть уяву романтичні побрехеньки, а проте гомін степів, живе життя владно стукає в серце: найсвятіше – рідна земля, хоч і не бананово-лимонна, а найдорожча за всі дивосвіти – наш вільний край.

Знизу заволали:

– Малай-базар!

Не встиг я глянути за борт, як на судно вже лізло з десяток всюдисущих торговців. За якусь мить малайці, скориставшись вірьовками з гаками, якими вони чіплялися за судновий планшир, – так корсари йшли на абордаж! – були вже на борту.

– Малай-базар! – горлали метушливі, верткі.

Кожен спішив захопити зручніше місце. Довге мотуззя, немов павутиння, вздовж і впоперек обснувало палубу. То гендляри, протягнувши вірьовки, "огороджували" захоплену територію… А скоро там височіли гори краму. Чого тільки не було – від нафталіну до мініатюрних радіоприймачів! Пропонують ажурні тканини, черевики з крокодилячої шкіри. Крик моди! Самі ж, сіромахи, одягнені у вилинялий ситець, взуті в подерті парусинові черевики. Та, щоб заробити на хліб насущний, доводиться торгувати.

Картина неначе вихоплена з казок "Тисячі і одної ночі". Ось вам і порядочок, товаришу боцман! І як він терпить отаке?..

. – Звичайно, це неподобство, – оглянувши завалену крамом палубу, зауважив той і тут же змилувався, – але куди їх дінеш – виганяти ж не будеш: хай торгують!

Неподалік "Витязя" зупинився танкер. Кілька малайських човників-джонок, схожих на фантастичних істот, – усі були розмальовані так, що передня частина перетворилася на хижо вишкірений рот, з банькувато витріщеними очима на бортах, – атакувало прибулого океанського велетня.

– Ваня-Маня! – сіпають за руку малайці. – Дайош! – І тягнуть до свого краму, примовляючи хтозна від кого почуту й заучену нісенітницю: – Кончай шалтай-болтай, дайош, Ваня-Маня!

Збиралися на берег, і я поспішив до човна, що чахкав унизу, під трапом.

Своєю підкресленою екзотичністю панорама міста, розгорнута обіруч, скидалася на барвисто розцяцьковану декорацію – закрадався сумнів щодо вірогідності побаченого, хоч усе перед очима було реальне: широчезне плесо голубої затоки, світло-синє небо, стрімкі білокам’яні будинки, над якими, немов парасольки, розпростерли тінисті віяла кокосові пальми. Кораблі й кораблики на приколі. Вежа маяка. Величезна споруда морського вокзалу.

Фасад Сінгапура, який мав вражати, таки вражав...

– Гарно? – запитав сусіда.

– Дуже! – захоплено вигукнув я.

– Поглянь праворуч, – сказав Касянович, який також плив на човні.

Ми наближалися до берега, і його неясні обриси – багатоповерхові споруди, оповиті серпанком далини, тепер проступали чіткіше: миготіли вивіски на фронтонах торгового дому, вгорі над різними іноземними фірмами "Зінгер", "Шелл", "Пентакс", "Соні" заклично палали неонові літери реклам, ніби промовляли: "Чужинцю! Це обличчя славетного Сінгапура – райського куточка, де панує щастя й злагода і де навіть натяку немає на лихо".

Я глянув праворуч і біля підніжжя модернових споруд побачив якийсь первісний кочовий стан – жахливий людський мурашник. Люди, не знайшовши, мабуть, притулку іна землі, жили на воді. В гирлі двох невеликих річок, що звуться Каланг і Геланг, схожих на жилаві робочі руки, благально простягнуті до затоки, щось ряботіло. То були хатинки з ветхими, вилинялими на сонці дахами, хатини-човни. Халупки щільно притиснулись одна до одної, ніби в єднанні шукали порятунку од нищівності моря, яке в годину люті все змітає на своєму шляху, – людське ненадійне пристановище, злигоднями згуртоване воєдино, якому ніде дітися від кам’яної навали міста, що громаддям нависло вгорі – гнітючого, немилосердного деспота, в першу-ліпшу мить ладного розчавити, проковтнути все: оці човни-халупи і людський клопітний мурашник на них.

В очах немов двоїлося. Роздвоювалось щойно побачене, бо місто й справді мало кілька облич, як многоликий Будда, у всемогутність якого вірять малайці.

Галас, крики.

Знову долинуло до слуху:

– Ваня-Маня, копчай шалтай-болтай! Дайош, Ваня-Маня.

Над велетенськими сковородами, густо розставленими на набережній, просто неба, – димок; із таких же великих казанів – пара. Щось вариться, смажиться і тут відразу продається.

Місто, як розпечена сковорода, пашіло в обличчя, булькало, немов казан.

Не встигли ми зіскочити з човна, як нас оточили малайці. Купи, та й годі, купи хоч що-небудь! В руки тицяють "цілющий" тібетський бальзам, східні прянощі, барвисті тканини, а. найбільше – англійського краму.

– Сінгапур, – знаюче мовив Касянович, – перевалочна база між Азією та Європою. Хоч він і став незалежною державою, а до кінця не позбувся опіки колишніх господарів. Усі оці компанії, – показав на споруди, що височіли перед очима, – банки, трести – в руках англійців і купки місцевих плутократів.

Касянович – жива енциклопедія, він об’їздив увесь світ і в Сінгапурі бував не раз.

– Моні! – озираючись, крадькома простягають худі висохлі руки малайці.

– Що вони хочуть? – не зрозумів я.

– Що? – перепитав Касянович. – Грошей, друже!

Базаром і простягнутою рукою жебрака починалося це місто. Наче в лабіринт, увійшли ми в торгові ряди, які водночас були й вулицями.

На запрошення доктора Карми група біологів, до якої включили й мене з Анукіним, збиралася відвідати ботанічний сад. Природознавці дуже хотіли, ознайомитися із "сьомим чудом світу", про яке вони стільки чували: нас же, матросів, цікавили джунглі: хоч одним оком глянути на них.

– Та спочатку оглянемо ще одне "чудо", – змовницьки мовив Карма, наказуючи шоферові звернути ліворуч.

Центр, видно, кінчався (багатоповерхові красені будинки височіли десь збоку) і починалась околиця. Власне, в цьому місті було кілька міст. Ось берег річки, всіяний скособоченими хатинами, із стовбцями ієрогліфів на стінах; півкроку не ступити – тісно! Зграйки дітлахів, самітні продавці біля прилавків; якісь майстерні, кузні, люди, схилені над верстатами.

Обабіч вулиці, яку минули, десятки домовин – квартал трунарів; поруч – квартал умільців, які роблять різні металеві та перламутрові дрібнички – браслети, намисто, обручки та інші жіночі прикраси. Потім запетляли вулички, тісні, звивисті, по яких ледь можна було проїхати, – продуктові ряди. На циновках купи їстівного коріння, в кошиках – риба, слизькі, пропахлі морем молюски. Кількаметрові, ще живі змії, звиваючись на гачках, гойдалися над головами. Сморід, бруд, специфічний, ні з чим не зрівняний нудотністю запах. Це "Чайна таун" – густонаселений район, де мешкають китайці. У Сінгапурі їх майже півтора мільйона – три чверті всього населення, і не було випадку, щоб людина не китайської національності оселилася в "Чайна таун". Ті, хто населяє Сінгапур, – малайці, таміли, індійці, китайці, – живуть

окремими, за національною приналежністю відособленими колоніями, суворо дотримуючись традицій і звичаїв своїх предків.

Найкращі райони міста займають англійці.

– От і маєш, – хитнув головою Анукін, вислухавши нашого гіда. – В цьому розпрекрасному раю, що можна одному – іншому зась.

… Позаду лишилися заміські вілли тамтешніх вельмож, охайне передмістя, де на одному з магазинів прочитали: "Магазин індійський, хоч і говоримо по-російськи: просимо зайти, впевнитеся самі".

Ми гадали: це і є сюрприз, про який говорив Карма. Але машина мчала далі. Нарешті біля якоїсь брами зупинилися.

– Тигровий парк, – оголосив провідник, запрошуючи пройти вгору.

На схили пагорбів вели широкі сходи. Разом з нами туди прямувало з десяток темношкірих дітлахів… Раптом я, жахнувшись, зупинився: навпроти мене, виповзши з-поміж скель, звивалася велетенська змія – подібна до тої, яку щойно бачив у "Чайна таун". Змія от-от могла кинутись – і я мимоволі позадкував.

Карма засміявся:

– Не бійтесь – не вжалить! Вона скам’яніла.

Унікальне видовище: за мотивами східної міфології в Тигровому парку з глини й гіпсу зроблено сотні тварин, птахів.

Мистецтвом тут і не пахло, але підробка майстерна: враження таке, ніби ти попав у казкове царство. Деякі "творіння" уособлюють жорстокість, страшно дивитись, як людину шматують, ріжуть, розчавлюють їй череп!

А от і пекельні сцени потойбічного світу: дракон поїдає красуню, упирі п’ють кров, грішники киплять у котлах з смолою.

– Кошмар цей не одну ніч переслідуватиме! – із огидою плюнув Анатолій Анукін.

– Не збагнеш, – обурився і я, – де кінчається міфологія і починається відкритий гангстеризм.

– Все воно споруджувалось для бізнесу, – переклав нам слова Карми біолог Федір Пастернак.

– Ну і як – великі прибутки?

Малаєць засміявся, а потім, спохмурнівши, мовив:

– За останній час злочинність серед підлітків зросла вдвічі. Цьому сприяє вся індустрія розваг, у тому числі й "чудо-парк"…

Досхочу набачившись міських "джунглів", ми поїхали дивитися джунглі справжні.

Не встигли опинитися в джунглях (ботанічний сад – ділянка незайманої гущавини,’ відгороджена від навколишніх лісів, що давно відчули на собі руку цивілізованого "господаря"), біологів ніби підмінили. Захоплені, збуджені. Кожне дерево, оглядаючи, коментують по-своєму. Тільки й чути: artocarpus intergrifolia… kigeliapinnata… ficus religiosa тощо.

Ми підійшли до гінкого, з широким, як у фікуса, листям, дерева, між гіллям якого висіли зеленаві плоди завбільшки з гарбуз.

– Це "хлібне дерево", – пояснив Касянович. – Коли оті "гарбузики" спекти, вони своїм смаком схожі на тільки-но зняті з черені коржі... А он, – Касянович показав ліворуч, де під листям звисали довжелезні стручки, – "ковбасне дерево" – цигелія піната, як його зве мій колега Пастернак.

– Хотів би я знати, колего, що то за нахаба кружляє над нами? – мружачись від сонця, кивком голови показав на верховіття Анатолій Анукін.

Між крон велетенських дерев, наполохані людськими голосами, літали косокрилі, з страхітливими мордами створіння.

– То літаючі собаки, або кажани, – відповів Касяпович.

– Pteropus egwardsi, – підтвердив його визначення Пастернак.

Хоч ми із Анукіним знали раніше, що на Малаккському півострові, завдяки вічному літу і рясним зливам, земля щедро плодоносить (два-три врожаї збирають на рік), проте були вражені й здивовані незвичайним буянням тропічної природи.

Віковічний праліс стояв непорушно, безмовно. Здавалось, його ніколи не розгойдував вітер, та й не міг би, мабуть, розгойдати, бо кожна гілка, листок кожен були якісь важкі, лискучі, ніби виковані з міді. Сонце не проникало в ці хащі: смарагдова пітьма клубочилася волохато, вгорі, між крон, куди просочувалося сяйво, відтінки зеленавості мінялися на сизі

барви. Задушливо, ніби в жнив’яному степу перед грозою знесилює задуха, коли безодня неба сповнена імлою, а десь за нею палає всемогутнє Ярило. Нічим дихнути – повітря напоєне випарами гущавини, запашних смол, пряних пахощів тропічних рослин: кориці, сандалу, ванілі, різних трав, дерев, чагарників, то з великими, а то обсипаними зовсім дрібненькими, як мошва, квітами – такими духмяними, що паморочиться голова… І я згадав наші діброви, їх зарослі лататтями озеречка, ніжний дотик дубового листя, зважнілих краплин, струшених необачно з гілки, ласкаву прохолоду, пахощі прілого падолисту, забуту лісову криницю, з якої вода пахне дубовим днищем; згадав Україну – і мені захотілося додому!

З верховіття дерев, перевитих ліанами й ротанговими пальмами, назустріч неслася зграя мавп.

Ми дали їм арахісові горіхи. Витівниці схопили – і вже їх немає – вгорі, на ліанах.

Що й казати – дивовижний край, щедротна земля. А народ бідує… Бачив я дерево (назва кумедна якась) в цьому ж таки ботанічному саду – товсте, розбухле. Його чіпке, оголене коріння вбило довкола все живе: виссало соки землі, простягнувши далеко свої хижі щупальці.

І постали перед очима оті "зінгери", "шелли" – фірми, паразити на тілі екзотичної Малакки.

Хто її тільки не грабував, хто не гендлярував нею!

У гущавині залопотів дощ. Зелені краплини дріботіли по широкому банановому листі. На ганок, де ми сидимо, краплини впали теж, заскакали прудконого, лишаючи по собі ледь

помітний слід – хвилясті смуги синюватого туманцю, що клубочиться над землею.

Ось уже кілька годин, як ми тут, в гостях у доктора Кармн. Він викладає на природничому факультеті, має власні цікаві наукові праці. Малайцям рідко вдається здобути вищу освіту, особливо – біднякам. Уперше завітавши на "Витязь" і побачивши, як на риболовецькому човні, що пропливав мимо, худі, сухоребрі підлітки силкувались напнути вітрила, вчений зауважив, що й він цей "хліб" скуштував; Адже сам, мовляв, колишній злидар. Я, признаюсь, не дуже-то повірив; подумав – прикидається овечкою!

З підозрілістю глянув я на балакучого малайця. А підшкіпер категорично заявив:

– Хіба не бачиш – типовий капіталіст, лжедемократ!

Та наступні зустрічі спростували нашу упередженість.

Ми сидимо на ганку хижки, за якою одразу ж починалися джунглі з їх загадковою, дрімотною душею. Ми ловимо кожне слово цього, – ще недавно такого чужого і незрозумілого нам чоловіка.

Там, у нетрях Бінтану – найбільшого острова з архіпелагу Ріау, що розкинувся неподалік екватора, – не часто зустрінеш білу людину. Сеної живуть відособлено, займаючись нехитрим своїм ремеслом: на розчищених ділянках лісу садять ямс, таро, батат. Вони таки відлюдкуваті, та з-поміж племен, що населяють оці навколишні ліси, славляться і працьовитістю й веселою вдачею. У цьому неважко пересвідчитись – варто хоча б побачити, які гарні циновки плетуть тамтешні жінки і як у дні свят танцюють дівчата.

І врода у них неабияка. Хвилясте, м’яке, мов потіпана пальмова кора, волосся, високе чоло, прямий ніс, стрункі, як пагінці бамбука, гінкі. Це – мешканці лісів, чарівні "дикуни", як їх називали англійці.

Хтозна, що принадило сюди білих. Авжеж не ліси – ці непрохідні хащі з смертоносними випарами, болотами, озерами, в яких чатує зелена смерть – крокодили. Мабуть, таки люди заманили сюди білих. Якось до поселення Сенімба, де жив і малий Дайсан, завітало двоє незнайомців. Мисливці, мовляв. Довго розмовляли вони з вождем, задобряли його різними дрібничками, частували питвом, од якого куди й поділася вождева мудрість, і став він безпорадний, мов дитя… Відтоді занадились у Сенімбу білі пришельці. І кожного разу після їх відвідин з племені зникало кілька юнаків та дівчат. У Сінгапур – казкове місто, що десь там на півночі від Бінтану, зманювали англійці лісовиків племені сеної. Обіцяли їм золоті гори, райське життя. Довірливе серце в людей джунглів: старі заповідають молодим свою прямоту, а ті передають своїм дітям – від роду до роду. Сеної карають за брехню, бо ніколи брехня не звивала собі кубла в душах людей цього гордого племені.

Вірили лісовики словам білих "мисливців", аж поки всі родини не принесли в жертву цій вірі своїх синів та дочок, як приніс їх і старий Дайсан…

Спочатку забрали красуню Тану, а невдовзі – не інакше, як злий дух лісів розгнівався на старого Дайсана! – і син полишив джунглі.

У Сінгапурі, справді казковому світі, куди привезли хлопця, вже кілька років жила його сестра. Де – він не знав. Білий господар, що взяв до себе малого Дайсана, пообіцяв: коли той буде слухняний, то він покаже хлопцеві сестру, яка нібито стала справжньою леді. Сотні разів уявляв Дайсан, як він

стрінеться зі своєю Таною, як вона, його всемогутня, з таким чулим серцем сестра допоможе малому Дайсану вирватися з рук білого хижака! Бо відтоді, як попав хлопець до Сінгапура, крім приниження та виснажливої праці, нічого не бачив і не знав.

Якось таки здибалися брат і сестра. Але про це краще б і не згадувати – не ятрити серце… Він сподівався побачити Тану, як і раніше, щасливою й веселою. А перед ним стояла чужа засмучена жінка. Довго сиділи вони біля затоки, спостерігаючи, як кудись на південь, де їхній Бінтан, відпливають кораблі. За тими кораблями линули їхні думки…

Отоді й_ почув Дайсан правду про оманливу казку, яку їм в джунглях протурчали білі зайди… Спочатку Тана попала в багатий дім англійця. Господар не раз показував своїм захмелілим друзям, як танцює чарівна "дикунка". О, він був добрий, той пан! І Тана раділа, уявляючи, як би здивувалися її односельці, побачивши зараз дівчину серед цих розкішних хоромів. Та згодом дівчина зрозуміла, що даремно тішила серце. Якось увечері, коли Тана скінчила тапок, підійшов Роунд, її господар, і сказав, що віднині вона житиме он у того незнайомця.

Так вона стала "дружиною" підстаркуватого товстуна.

А потім Тану передавали з рук у руки. Хвалили вроду, захоплювалися її танцями. Все те минуло! І нині вона, зрозумів Дайсан, як і ті її подруги-полонянки, що з незайманих джунглів привезені у невблаганно жорстокі джунглі цього жорстокого міста, прислуговує білим у кабаре.

Чи то врода її зів’яла, чи, може, дівчина розгнівила всемогутнього духа джунглів – сизокрилого птаха айя, а тільки ніхто вже не каже їй, як раніше, ласкавих слів…

Потім, через багато років, коли Дайсан із своїм господарем поїхав до Англії, Тана померла. А він, Дайсан – доктор Карма, що зараз сидить переді мною, – пройшов крізь усі приниження. І нині, коли Карма, виступаючи на маніфестаціях, говорить про свій поневолений народ, про долю бідарів Малакки, білі докоряють: англійці, мовляв, вивчили – де ж вдячність?

– Мене вони навчили, – помовчавши, озвався Карма, – зненависті й гніву. Я збагнув, де добро і де зло… Може, чули? На малайській землі не родить рис. Легенди оповідають, ніби це тому, що земля кров’ю напоєна. Легенди правду кажуть. Ще в давнину Малакка зазнавала нападу чужинців. Не раз на її берегах вони вчиняли криваву різанину. А потім островом, де такі затишні якорні стоянки, заволоділи пірати. О, що ті розбійники порівняно з "цивілізованими" вандалами! Англія першою збагнула, що Сінгапур – ворота, через які вона може проникнути до багатств південно-східних країн. Тож на початку XIX століття, витіснивши своїх конкурентів – голландців, володарка морів – Англія захопила Малакку. Так ми стали власністю британської корони. Більше століття вона торгувала нами!

Не кваплячись, Карма закурив, сьорбнув чаю і розповідав далі. Згадав про те, як жорстоко поводилися англійці з темношкірими, про японську агресію в роки другої світової війни, про те, як англійці, повернувшись до Сінгапуру, розправлялися з учасниками національно-визвольного руху, з тими, хто відстоював незалежність краю; нарешті, про те, що Сінгапур став республікою, хоч і залишився під п’ятою Англії.

Дощ ущух, але повітря не стало прохолоднішим: воно, як і раніше, було парке й задушливе. З джунглів повіяло пряними пахощами. Серед них Особливо чути було запах плумерії – невеличкої, схожої на дзвоники кручених паничів лілової квітки. І тепла злива, і зелень бананового гаю, і квітуча плумерія нагадували, що ми в краю вічної весни, хоч за календарем було передзим’я.

Ми вже збирались вертатися на судно, як раптом господар запропонував:

– Коли хочете, познайомлю вас із сином Пулунгула.

– Хто він такий? – поцікавились.

– Він ваш родич, – відповів Карма. – Русен Тиміш.

Ось тобі й Сінгапур, і далекі далі! Світ справді тісний, якщо навіть тут живе наша рідня, дивувалися ми, йдучи в гості до незнайомого нам Пулунгула.

Його хатина стояла серед гущавини на березі невеликої річки, сваями угрузши в болотистий грунт.

Назустріч вийшов худорлявий високий чоловік.

– Тиміш, – відрекомендувався.

І глянувши на нього, я пригадав…

У той день повантажили останні контейнери, забункерувались. Судно було готове до відплиття. Відчаливши од пірса, ми стали на рейді. До "Витязя" час від часу підходив

тільки рейдовий катер, кожного разу привозячи рідню і друзів витязян – тих, хто перед довгою розлукою хотів побути разом з мореплавцями.

До штурмана завітав цілий гурт дітей, Анукіна в дорогу благословляла теща: підшкіпер кілька разів уже проводжав до катера дружину, але жінка щоразу поверталася, мовляв; море неспокійне і вона боїться спускатися по трапу – краще зачекати, коли вляжеться вітер.

Нашого кока ніхто не проводжав. Може, в нього немає рідні, чи він заборонив їй стовбичити на пірсі перед відплиттям? Та ось надвечір, коли я достоював вахту, знову підійшов катер і з нього зіскочив кремезний, високий чоловік. Не по літах рухливий і завзятий, він не став ждати, поки спустять трап, а спритно поліз угору по хисткому манільському кінці, що звисав за бортом.

– Оце так виучка! – схвально кинув хтось із присутніх.

– Мені до Якимовича, – сказав незнайомець.

Я провів його в каюту. А незабаром і сам завітав туди.

– Вмощуйся ось туди, – показав кок на лаву в кутку. І додав – Познайомтесь, теж степовик, земляк наш.

Гість, підвівшись, подав руку, мовив:

– Олійник Тимофій Захарович.

Чаювання наше затяглось і тривало доти, поки митники не оголосили, щоб сторонні залишили судно. Тимофій Захарович поплив останнім катером, на прощання попросивши

Якимовича, щоб той, коли проходитиме повз острови Великої Натуни, вклонився їм.

Дивне доручення! І я поцікавився, хто ж він, цей Олійник. Якимович відповів:

– Легендарна особа, хлопче, – колишній кок із "Перекопа".

Того ж вечора на рейді, поки з берега не дали дозвіл на вихід в море, я до кінця вислухав справді незвичайну історію людського життя...

– Тимофія Захаровича, – почав Якимович, – я знаю сто років! Разом росли. Разом і на флот призвали нас. Тимко попав теж у ту групу, де готували флотських кухарів. Спочатку ми були розчаровані, нарікали: мріяли про голубі моря, білі вітрила, а тут – каструлі та сковороди!.. Командир, мабуть, по наших фізіономіях зрозумів, про що думаємо. Викликав якось мене з Тимком, розмову повів. Цікавий чоловік був! Ніби зараз бачу його примружений погляд, чую тихий голос. Командир пояснив, що соромитись білого фартуха та ковпака нічого, бо кок – перша після капітана людина на морі. Пізніше ми це зрозуміли й самі.

Після служби на кораблі Тиміш плавав у Арктиці, а я лишився у далекосхідних морях. Перед самою війною, пам’ятаю, повернувся він з Півночі і збирався "гріти кістки" під тропічним сонцем. "Перекоп" його возив вантажі за кордон.

Востаннє ми зустрілися навесні сорок першого. Потім – війна, і дороги наші розійшлися... Та якось я почув по радіо повідомлення: "Перекоп", на якому плавав Олійник, пропав без вісті. Тих, хто знав про долю екіпажу, просили сповістити

пароплавство. Але тоді про судно ніхто нічого не міг сказати. Правду про "Перекоп" дізналися тільки після війни.

… Восени 1941 року, взявши потрібні вантажі, "Перекоп" вийшов у відкрите море. Він мав пересікти Японське, Східно– та Південно-Китайські моря і кинути якір в одному з портів Яви.

То був грізний для Вітчизни час: гітлерівські орди рвалися в глиб країни. Бої точилися на всіх фронтах, і хоч плавати в чужих водах було небезпечно (ворожі човни потопили вже кілька наших пароплавів), та не про особисту загрозу думали моряки! Члени екіпажу "Перекопа" знали: треба будь-що виконати наказ Батьківщини.

Як і завжди, коли залишаєшся віч-на-віч з морем, згадуєш рідний берег. Думками перекопці були біля західних кордонів країни, де точилася битва. Кожен з них хотів би бути не під цим лагідним південним небом, а зі зброєю в руках захищати Батьківщину. Про це перед відплиттям говорили моряки у військкоматі. Але їм відповіли, що їхня праця – теж боротьба. "Перекоп" ішов своїм курсом. У Південно-Китайському морі, недалеко від Сінгапуру, японський літак облетів судно, скинув кілька бомб. Жодна з них не влучила в "Перекоп". Та це був тільки початок. Щойно зажеврів світанок, вдалині знову з’явилася зграя літаків. Один, два, три… Вісімнадцять бомбовозів проти неозброєного мирного судна!

Градом посипались бомби. Одна за одною летіли вони на "Перекоп". Пробоїна на кормі, вода залила лівий борт, вбито механіка і ще сім чоловік.

Судно горіло і з хвилини на хвилину могло вибухнути, Радист послав у ефір SOS. Але нізвідки було чекати допомоги. Довгими кулеметними чергами впритул розстрілювали

беззахисних людей самураї. Капітан скомандував спустити за борт шлюпку – одну з них, на щастя, не заклинило.

Вчинивши злочин, самураї зникли за видноколом. А моряки з уламків розбитого судна змайстрували пліт; як могли полагодили шлюпку і взялися за весла… Тільки на третій день дісталися суходолу.

Це був малолюдний острів Велика Натуна, що належав Голландії і де жило невелике плем’я малайців.

І нині в гостях сина Пулунгула, малайця з Великої Натупи, згадалась мені ця історія.

ОПОВІДЬ ТИМОША РУСЕНА

– Того ранку, як завжди, дітлахи вийшли до лагуни вбирати їстівні черепашки. Вдалині, за кораловими рифами, вони помітили човна, з якого незнайомці махали їм руками. Хлопчаки кинулись у воду і підпливли до човна. Те, що вони побачили, було жахливе: закривавлені, виснажені люди ледве трималися на ногах.

Їм допомогли причалити до берега, повели у виселок Танью до вождя племені Аміра; не загаялись прийти туди й білі на чолі з голландським офіцером. Так люди Натуни дізналися про долю потерпілих мореплавців.

Моряки жили дружно, допомагали людям джунглів заготовляти кокосові горіхи, ловити рибу. Розповідали, що моєю хрещеною матір’ю була лікар з "Перекопа" Євдокія Василівна, – останні слова Русен вимовив по-нашому, – а назвали мене іменем матроса – Тимофія, того, що врятував під

час нальоту японських літаків на острів мою старшу сестру, винісши її з палаючої хижі.

Через два роки радянські моряки на саморобному човні вирушили до берегів Борнео, назавжди полишивши наш острів. Кажуть, японці схопили їх і кинули до в’язниці. Ми й тепер нічого не знаємо про них, але у нас вірять, що моряки вижили, бо такі люди, як вони, не могли загинути!

Пам’ять про ваших співвітчизників живе серед людей Великої Натуни. Правда, тих, хто бачив радянських моряків, на острові тепер мало: їх вивезли на інші острови – в шахти, де добувають олово. Туди ж попав і я десятилітнім хлопцем… Рідко кому вдавалось вирватися з копалень живим, бо шахти ті – гірше від могили. Та мене, мабуть, вберіг дух джунглів, якому я вірив.

Із того острова смерті я однієї темної ночі втік з малайськими рибалками. Довго блукав по світу, морячив, а потім кинув якір ось у цій гавані, – скінчив свою розповідь Русен Тиміш, син Пулунгулу.

Він сидів переді мною, чоловік, у якого прокинулася свідомість власної гідності, – думки, посіяні колись в серці знедолених людей нашими моряками.

Я, в свою чергу, розповів йому все, що знав про відважних перекопців, про зустріч із Тимофієм Захаровичем.

Пізно ввечері залишали ми дім Гостинного малайця. І було на серці світло, ніби зустрілися з другом, якого давно загубили і знайшли після розлуки.

ТОРНАДО НАД БЕНГАЛЬСЬКОЮ ЗАТОКОЮ

Внизу, у машинному відділенні, пробило четверту склянку. Серед гуркоту двигуна, що ні на мить не вгавав, та порипування такелажу, крізь сон я почув чистий мідний дзвін ринди.

– Цей дзвін, – зауважив штурман, – якщо навіть людина попрощається з морем, все одно звучатиме невідступно: відлуння найщасливіших днів – нашої матроської юності.

Було, отже, без чверті чотири – час, коли мені заступати на вахту. Береги Суматри лежали десь там, у пітьмі. І хоч їх зараз не видно, сусідство відчувалося: волохата темрява, що клубочилася, підступаючи знизу, пахла водоростями й джунглями.

– Не збочуй, – наказав, штурман, глянувши на компас, де ніяк не могла заспокоїтися стрілка.

Легко сказати: не збочуй! Вітер, налітаючи звідусюди, не дає змоги тримати судно на заданому курсі; воно погано слухає стерна. Я запевняв штурмана, що з курсу не збиваюсь, та він поставив до стерна Анукіна, а мене за руку підвів до курсотрафа. Тицьнув пальцем: дивись, мовляв! Справді, на стрічці замість прямої лінії значився зигзаг – графічне зображення шляху, яким пройшло судно з тих пір, як я стояв на вахті.

– Чи не занадто? – роздратовано спитав він. – Щогодини твої збочення дають зайвих сімсот метрів.

Я прикусив язика, уважно стежачи за кермом.

Наш курс лежав на захід.

Другий день як "Витязь" у Малаккській протоці. Із слів капітана зрозуміли: пересічемо Андаманське море і, поминувши Нікобарські острови, дістанемося Бенгальської затоки. Там, уздовж 90-го меридіана, що майже навпіл розсікає затоку, витягнувся Східно-Індійський підводний хребет. Його північне закінчення, приблизно з 18 градуса північної широти, і вивчатимуть науковці.

– Все залежить від погоди, – мовив капітан, – чи дозволить вона лягти в дрейф і спустити буї.

А коли Євген Андрійович пішов спочивати, озвався штурман.

– Кеп недаремно побоюється. Я тут не вперше і скажу: в Бенгальській затоці слід ждати будь-яку несподіванку, бо тут владарюють мусони, вітри, пов’язані з порами року.

І нам, неукам, розтлумачив:

– Влітку над континентом Азії утворюється зона низького атмосферного тиску. Південне крило її сягає Бенгальської затоки, де тиск високий. Узимку ж навпаки: над внутрішньою Азією поширена зона підвищеного тиску, а над океаном і Бенгальською затокою тиск низький. Маси холодного й теплого повітря зміщуються, утворюючи повітряний вир.

Отака механіка мусонних вітрів, що влітку дмуть із південного заходу, взимку – з північного сходу. Погода тоді відносно стійка, але з жовтня по грудень, в пору зміни мусонів, можна очікувати тропічних ураганів, гроз і навіть тайфунів, які проникають сюди аж із Південно-Китайського моря.

Ну, а зараз початок листопада – час зміни мусонів. Що то нас чекає? Та мене це поки що не хвилює. Що буде – побачимо. Я заклопотаний іншим: стежу за репітером гірокомпаса, аби не збочувати з курсу.

Ось вона, з дитинства сотні разів омріяна корабельна рубка! Напівтемно. Фосфорично відсвічують компаси, котушка репітера. Крізь відчинені двері впала смуга світла, гостролезо розрізавши темряву: і тепер чіткіше окреслилися всі ці мудрі прилади: локатор, компас, радіонавігаційне причандалля, що з такою точністю допомагає прокладати дорогу.

Мені з Анукіним ще тиждень бути на вахті, а вже тоді у робочу бригаду – до керма стануть інші.

Як повільно спливає час на цій досвітній вахті!

Я ледь тримаюся на ногах – злипаються очі, а тіло ніби налите свинцем; руки бряклі від утоми.

З ілюмінатора видно шмат неба – співвідношення світлотіней, контрастних, різких, мов на картинах Куїнджі. А він же, мій земляк, ні разу не бачив тропічного неба…

Темряву раптом розпанахала суха блискавка, наче козарлюга рубонув блискучою шаблею. Потім морок посвітлішав, і край неба зажеврів огнисто. Барвисті краєвиди! Та милуватися ніколи: пильнуємо горизонт, чи не спалахне де мерехтливий вогник на щоглі зустрічного суденця, не забовваніє часом силует корабля.

Коли штурман вийшов на крило містка, до рубки завітав Анукін.

– Чудова протока, правда? – сказав він і розповів – У дитинстві, коли я розглядав географічну карту, протока ця, з півночі затиснута півостровом Малакка, а з півдня островом Суматра, видавалась мені роззявленою пащею крокодила.

Анукін таки має слушність: протока справді схожа на крокодилячу пащу. Та якщо в дитинстві мого напарника непокоїло, як у тій "пащі", на картах позначеній двома-трьома сантиметрами вшир, може вміститися людина (бо він, мовляв, читав, що" крокодили живцем ковтають людей!), то зараз, сам потрапивши сюди, як і я, бідкається про інше: аби вляглася хитавиця і нас, вахтових, не торсало.

Береги спочатку зеленіли обіруч – з півночі й півдня. Але чим далі відходимо на захід, протока ширшає, і тепер видно тільки обриси Суматри, її північний берег, з короною попелястих хмар угорі, та ще зграйку, мов чайки на воді, острівців Тапай. Малаккський півострів десь вдалині, он за тією імлою. А протоці кінця-краю немає – така неозора, широка. Одначе пливти небезпечно: раз у раз стрічаємо кораблі; десятки суден ідуть паралельно з нами, а ще сила-силенна невеличких човників нишпорять уздовж і впоперек без певного курсу. То – малайські рибалки.

З ехолотної повідомили: під кілем п’ятдесятиметрові глибини. Потім вони зменшилися – не знати, де очікує небезпека. Як і біля Цусіми, дозорців поставили навіть на салінг фок-щогли: обережність над усе.

Ліворуч забовваніли кілька острівців – Ве і Бреє – південних дозорців Андаманського моря. Та й вони скоро розтанули в далечині. І тоді ми залишилися на самоті, віч-навіч з морем.

Хлопець, що змінив мене біля стерна, здивовано глянув довкола:

– Чому така тиша? Аж не віриться.

Справді, недавно ще море хвилювалося – тепер воно лежало непорушне, мовчазне, по вінця сповнене блакиті. Скільки сягав зір, вода й вода та високе бездонне небо, в якому ні хмариночки. І взагалі ані натяку, що десь є берег. Було в цьому безгомінні щось од первісної незайманості – пустельно й тихо, ніби ми перші люди на землі.

Наш курс – Бенгальська затока. Там зупинимося для океанологічних досліджень.

– Але, – зауважив начальник експедиції, – невеличка поправка: на підступах до затоки простежимо розгалуження улоговини на дні Андаманського моря.

Гідроакустики, сейсмологи, геофізики готуються до штурму. Де вона, та улоговина, – невідомо. Проте знайти її треба неодмінно!

… Кораблі, що вранці йшли паралельно з нами, звернули ліворуч, в Нікобарську протоку; деякі з них, відхилившись на північ, прямували до Бірми. Тепер ми були далеко від морських утворованих стежок. Навіть рибалок, цих всюдисущих блукачів, і то не видно.

Під кілем "Витязя" лежала багатокілометрова товща води, а ще нижче – улоговини, гори, западини… Коли я завітав до лабораторії, начальник загону тектоніки саме розглядав рельєфну карту.

– Отут і зупинимося, – показав Віктор Пилипович.

Біля протоки Десятого градуса, що розділяла Нікобарські й Андаманські острови, чорніла позначка: "Витязь", СРСР, 4198 м".

– Що це означає? – запитав.

– Кілька років тому, – відповів Канаєв, – у цьому районі виявлено підводний хребет і найбільшу западину Андаманського моря, названу іменем "Витязя". Тепер цікаво дізнатись, чи далеко на північ сягає хребет і чи з’єднується він із материковими схилами Індокитаю.

Про підводні западини, гори вчений розповідає, як про добре відоме й зрозуміле, ніби йдеться не про загадковий світ, а про землю, яку він обмацав власноруч, сходив своїми ногами.

– Щоб розв’язати проблему походження земної кулі і океанів на ній та відповісти на ряд інших питань, слід насамперед зазирнути під океанське дно, вияснити, що там. Відомо – земна кора, якщо її розрізати по вертикалі, має шарувату будову: зверху осадочний, всередині гранітний і внизу базальтовий шари. Така загальна схема будови кори. Але під морями й океанами вона трохи інакша: там немає гранітного, а одразу йде, покритий осадочними товщами, базальтовий шар. І, отже, кора набагато тонша, а це дає надію проникнути в її таємницю.

Загін тектоніків не гаяв часу: ще в Японському та Південно-Китайському морях, коли інші тільки розкачувалися, вони безперервно проміряли глибини, істотно поповнивши відомості про рельєф тих морів. Так, у Південно-Китайському зафіксовано кілька невідомих раніше підводних, з

чотирикілометровими вершинами гір, виявлено й інше: в улоговинах того моря плоскі, так звані акомулятивні, рівнини весь час розростаються й ширшають. Для нас це становить неабиякий інтерес.

А в Бенгальській затоці сподіваємось також простежити підводні улоговини, розвиток яких, гадаємо, прямо залежить від потоків мулу; що його несуть Ганг і Брамапутра. Крім вивчення рельєфу дна, випробуємо прилади для спостереження за тепловим потоком, що йде з глибин землі, та апаратуру, з допомогою якої "засікають" придонні морські течії.

– Усе це так, – подав голос Анукін, – але як ви дізнаєтесь, де під водою гора, а де улоговина? Власне, де їх шукати…

– Свята простота! – вигукнув учений і, скуйовдивши хлопцеві чуприну, мовив – Для того, колего, і вирушають дослідні кораблі. Ще в минулому столітті наші вітчизняні мореплавці лотом проміряли глибини океану. У цій справі чимало зробив адмірал Макаров, командир парусно-парового корвета – тезки нашого "Витязя". На основі промірів і складено карти рельєфу дна. Ну, а тепер, коли кораблі оснащені ехолотом, цим чудодійним "оком", і дно великою мірою перестало бути загадкою. І спостереження за ним проводимо не наосліп – вибираємо потрібний район і навіть конкретну точку серед океану. Знайти ж її і дістатися туди допомагають ось вони, – Віктор Пилипович показав на двох чоловіків, що стояли поруч.

Щоразу, коли я заступаю на вахту, вранці й увечері, на місток виходять і ці двоє.

– Венера на "золотому коні" мчить поперед сонця, – каже один. – І тоді, коли вона перебуває на найбільшій відстані од нього, під кутом, що зветься еленгацією, ми й бачимо її.

– Правильно, – згоджується другий, – але поки ми ловимо гав, той "вершник" може зникнути з горизонту.

На палубу вони ставлять ящик з глобусом зоряного неба, розгортають якусь товсту книгу, один бере секстант.

– Починаємо!

Той, що з секстантом, кожного разу, як на небесному тлі "піймає" відомий лише йому об’єкт, звертаючись до свого низькорослого, худорлявого товариша, майже вигукує:

– Денеболя 359 035; Нат 033 і 6; Капелла…

Худорлявий квапливо записує все до блокнота.

Якась ворожба, чаклунство. І хоч я знаю: в цьому немає нічого загадкового – звичайне визначення по зірках місцеперебування судна, проте дивлюся на них, як на магів.

Це наші гідрографи Микола Іванович Валуєв та Анатолій Остафійович Абаєв.

Після вахти я зостався на палубі. Гідрографи обіцяють дещо показати. Спочатку Валуєв накреслив орбіту Землі, потім орбіти зірок і планети Венера. Червоним олівцем всередині поставив кружальце.

– Сонце, – мовив. – Зрозуміло?

– Що сонце – зрозуміло, а в плутанині орбіт не розберуся.

– Тоді слухай і дивись, – велів Микола Іванович. – Це карта зоряного неба. Всі небесні тіла рухаються завжди однаково точно, про це давно знали мореплавці; зорі слугували їм за найкращі орієнтири в безмежжі морів. Найяскравіші з них виділено в групу навігаційних. Їх місце відносно нашої землі безпомилково вирахувано на кілька років уперед, а координати кожної зірки на кожен день і кожну годину дня записано до "Морського астрономічного щорічника".

– Тож як нам довідатися про своє місцеперебування? – запитав я.

– Приблизно, навіть без допомоги зірок, ми знаємо, де пливемо, бо лаг лічить пройдені милі, компас же показує напрям руху. Та для безпеки плавання цього не досить: на судно діють вітри, течії. От, приміром, сьогодні дрейфом нас віднесло на п’ять миль південніше від місця, в якому передбачалося бути. Ну, а якщо там скеля чи рифи? Запобігти цій помилці і допомагаємо ми, гідрографи.

Зрозумівши мою зацікавленість, Микола Іванович вів далі:

– Навігаційні сутінки тривають недовго, від тридцяти до п’ятдесяти хвилин: перед заходом сонця і вранці перед його сходом. Ось цю пору і треба не прогаяти, вчасно засікти зірку. Піймали! Тепер її, красуню, садимо у "гніздо", тобто зорю, яка височіє не нижче десяти і не вище сорока градусів над видноколом, "опускаємо" з небесного тла на лінію горизонту. Якщо небо чисте, без хмар, між нею й видноколом вимірюється кут, отже, уточнюється місцеперебування.

Це – азбука; про неї тобі, мабуть, розповідали в морській школі. Штурман Ковальов щодня визначається в такий спосіб, хоч ви й кажете, що він зірок із неба не хапає.

У нас з Абаєвим ще й інше завдання. По-перше, з точністю до однієї мінути сповіщати потрібно нашим ученим – геофізикам, магнітологам, геологам – координати того чи іншого району, де вестимуться дослідження. По-друге… – І він, поклавши на фальшборт схеми та навігаційні довідники, закінчив – І раніше в підручниках з навігації було сказано, що за Венерою, яку видно вдень, можна брати пеленг. Проте цього ніхто не робив. Ми ж довели, що цей метод надійний. А тепер навіть на "Витязі" визначають місцеперебування по "вершнику на золотому коні".

Микола Іванович знов розкрив "Морський астрономічний щорічник". Знайшов таблицю, мовив:

– Це – ефемериди, тобто координати зірок на сьогоднішній день – шосте листопада. Тож, вимірявши кут між зірками та обрієм, що ми тільки-но й зробили, дізнаємось, у якій точці перебуває "Витязь" і куди нас знесло течіями… Тепер можемо сміливо йти до улоговини, про яку розповідав Канаєв: вона – за кілька миль од нас.

Була десята година ранку. Яскраво світило сонце: в його променях десь губилася Венера – золотокрила зоря. Порипували щогли, дув теплий мусон. Ми йшли повз Андаманські острови, до улоговини, в точку, визначену нашими "зореловами".

ЧОРНА ВОДА

Немов живе срібло, мерехтливо виблискуючи під сонцем, натикаючись один на одного, бурунились стрічні потоки води. "Чорна вода", – пригадав я слова Канаєва і здивувався: чому така краса зветься чорною? Чи не краще назвати срібного? Та на моє запитання піхто з матросів не відповів.

– Андамани! – закричали вони.

– Ура, терра інкогніто! – обізвалися мотористи, вилазячи із свого "підземелля".

– А які ліси, гори які!

Острови справді були чарівні.

На судні наче полюднішало. Палуба стала колективною лабораторією, місцем, де кожен клопотався своїм: ладнали буї, сіті, підвахтові вдруге фарбували кормову надбудову, подряпану й забруднену швартовими тросами. Гомін, жарти, голоси команд – останнє приготування до штурму глибин. За дві-три години підійдемо до улоговини.

Земля під морем таємнича. Сьогодні туди проникнуть перші розвідники – посланці людини. Та не менш загадкові суходоли, що горбляться на поверхні моря, ліворуч од нашого курсу.

Я попросив у Миколи Івановича бінокль, навів відстань. Андамани лежали як на долоні. Неозброєне око бачило один суцільний суходіл, а насправді островів було безліч. У саме небо височіли гори, одна вища від другої – руді, скелясті, з кучерями диму вгорі та потоками застиглої магми по схилах.

Казкової зваби картина відкривалася зору: білопінний вінець прибою обрамляв берег: вузькі, всипані грайливими сонячними пелюстками протоки тяглися між острівцями. Ліси підступали впритул до води – з-поміж хащ вирізнялися дерева-велетні, схожі на слонячі ноги, вгрузлі в намул. Клубочився туман, синювата імла висла в міжгір'ї. Блискотливим сяйвом палахкотіло море.

Таке лиш у сні може привидітись – вабливе, незнане. І я, зачарований побаченим, не втримався од вигуку:

– Райський куточок!

Іронічна посмішка майнула на обличчі гідрографа:

– Райський?

… Коли повернуся додому, розповім, як-то життя мене вчило, як розвіювалась романтична омана, бо ж не раз ловився я на гачок лжекраси, як от і з цими Андаманами.

Ось що я довідався про них з лоції. Андамани – чотири великих і двісті менших острівців і скель. Їх звуть ще Чорного водою. В Європі про них дізналися від Марко Поло, але освоювались землі значно пізніше.

… На островах архіпелагу погані місця висадки, клімат вологий, обмаль прісної води, людей косить малярія. Сила-силенна пацюків; протоки кишать крокодилами та отруйною хижою рибою – баракудами, муренами тощо.

– Тепер зрозумів, що то за райський куточок? – спитав Микола Іванович Валуєв, взявши у мене лоцію. – Але й це ще не

все, хлопче! У морських довідниках згадується тільки те, що стосується навігації. Мені вдалося дещо дізнатися про них.

Під час одного плавання "Витязя", коли ми відвідали Мадрас, я познайомився з індійським топографом. Той складав карту Андаман і тривалий час жив на них.

– Якщо десь є пекло, – сказав він, – то це на Андаманах, у тих клятих Чорних водах.

Микола Іванович зручніше всівся біля мого намету, звідки відкривалася панорама островів Хавелок, Джона та Генрі Лоуренса – невеличких скалок землі, повз які ми проходили, і продовжив свою розповідь:

– Андамани – насамперед місце заслання, жахлива каторга. Про них ходять щонайстрашніші чутки. Попасти на ці землі – означає підписати собі смертний вирок, бо ніхто ще не повертався живим звідти. Чорними, лиховісними прозвали їх недарма.

У сімнадцятому столітті тут звели кубло пірати. Англійські місіонери прийшли з хрестом і мечем, прибрали до рук тубільні племена онгхі та джарві. Відтоді Андамани стали місцем каторги, зокрема для політичних в’язнів, тих, хто відстоював національну незалежність Індії.

А вода бурунилась на коралових рифах, і її пінявість, де-не-де поплямована в чорне, вже не здавалася казковим вінцем: тепер я бачив розірвані кимось кайдани. Принаймні такою видавалася пінява смуга, що нею був обрамлений берег.

Судно, погасивши інерцію, зупинилося. В прозоро-синій воді майнули зелені привиди – акули.

Підвахтові з нічної зміни, яким сьогодні нічого робити, перехилившись через борт, розглядають морських пришельців.

– Боцмане, де твої люди? Чому нікого нема біля лебідки?

Почувши голос з містка, боцман біжить на корму, до гурту, де ми, кілька матросів, скориставшись вільною хвилиною, "травимо баланду".

– Годі патякати! – прогримкотів. – Ще наговоритесь. – І наказав – Зайняти свої місця!

– Тепер дракон вже покаже клас, – нехотя підводячись, зітхає Курбатов.

– Опускання буїв – його пристрасть, – додає Вяткін, наш підшкіпер.

Ми, як альпіністи в горах, один за одним чвалаємо до півбака. Там, у носовій частині, – лебідки.

Ще вранці я стояв біля стерна на останній вахті. А ось тепер, з півдня, у робочій бригаді. Анукін поки що спочиває: стомився, бідолаха!

Курбатов стає біля лебідки. Петраченко розв’язує відтяжки – довгі мотузки, що втримують стріли, які підніматимуть з палуби буї. Мене боцман тримає на побігеньках: подай йому то молоток, то свайку. Сам же клопочеться над кінцями: зрощує багатокілометровий трос з якорем унизу, яким припне над цією улоговиною сейсмоакустичний буй.

На цьому місці ми поставимо один буй, за кілька миль від нього – другий. Самі ж відійдем на значну відстань. Отже,

утвориться прямий трикутник. Коли з судна кинемо вибухівку, гідрофони, встановлені на буях, приймуть звукові хвилі, які, пронизавши товщу морського дна, повернуться назад. Хвилі ці неабиякі розвідники. Їм вдається "зазирнути" під дно.

А потім ці показання – швидкість проходження звуку в земній корі – зафіксовані гідрофонами, передаватимуться на "Витязь". Спецапаратура прийме їх. Розшифрувавши хвилі, вчені довідаються, де що лежить під морями-океанами, які корисні копалини там є, а водночас вималюється і рельєф дна.

Курбатов дає команду вмикати лебідку "на підйом". Здригнулося судно: стріла з гаком на тросі раптом підняла буй, і він, як велетенська акула, повис угорі.

– Майна!

Помаленьку, аби не зачепити борт, опускають його на воду.

– Рубати кінці!

І буй одчалює від судна.

– Щасливого плавання!

Пройшовши ще з десяток миль, опускаємо другий, самі ж відходимо від нього, бо при глибинному сейсмічному зондуванні чим далі буї від місця вибухів, тим глибше в дно проникають звукові хвилі, отже, тим більший район досліджень.

– Сейсмічний трикутник збудовано. "Артилерія" – до бою!

Капітан піднімається на місток.

Малим ходом судно йде на північ.

Настала ніч. Проте на судні ніхто не спав.

З гучномовців лящало:

– Підготуватися!

Потім знову:

– Десять… дев’ять… п’ять… два… нуль – бомби за борт!

Корму підкидало; здригалися перебірки, а машина, мов з переляку, раптом затамовувала "подих". Колонада води здіймалася за кормою високо в небо і так само раптово падала, розходячись від того місця широкими колами.

– Ні акул, ні риби, хай йому чорт! – лаявся Григорій Касянович. – Усе порозганяли.

Потім ми зупинились – іхтіологи таки наполягли! Сачки, сіті, хватки – все за борт. Риболовля в розпалі.

Я чимало знав рибалок, але таких затятих не стрічав. Навіть уночі, коли всі сплять, Касянович виходить на "промисел". У його лабораторії десятки банок, де в розчині формаліну змії, кальмари, спрути – повсякденний улов рибалки.

Коли судно лягло в дрейф, Касянович знову взявся за своє: опустив за борт електролампу – з кількаметрової глибини вона

жеврів, мов око химери. Сам же з сачком у руці чекає на здобич.

Ніч. Від сяйва електролампи, що йде з глибини, вода синя-синя. На світло збираються більші й менші рибки. Сачок за борт – і вже, дивись, в ньому щось є: кальмар, змія чи якогось дивовижного забарвлення коралова рибка.

Радіє Касянович, аякже – така вдача! А хлопці кепкують:

– Усю живність виловить старий. Моря спорожніють.

На палубі он звивається двометрова акула. Іхтіолог добиває її молотком по голові, та вона, клята, живуча.

Нарешті Касянович розпорює акулі черево і з шлунка виймає кілька рибок та… корок з-під шампанського.

– От жаднюга! – каже. – До того ж з головою видала серед нас любителя чарчини. Речові докази! – І він показує корок.

Знову пролунало:

– Тихий вперед!

Прогримкотіло, як і раніше, сильно й глухо. Сейсмоакустики все мацали дно котловини… З поверхневим тралом, що волочився за кормою, підняли паростки мангрового дерева. Пагінці не встигли закріпитися за грунт – прибоєм їх віднесло в море. Це теж потрібні експонати для дослідників-природознавців: по них вони дізнаються, які ж придонні течії струмують тут.

В ехолотній вистукували апарати.

– Ну, чаклунко, що ти сьогодні відкрила: гору яку чи вулкан?

Невеличка, по-хлоп’ячому підстрижена, схожа на підлітка дівчина відриває погляд від апарата, де на довгій паперовій стрічці (електроімпульси, послані з корабля, дотикаючись дна, вертаються назад) проступали темні, хвилясті обриси підводного рельєфу.

Це – Наталя, науковець геологічного загону, наймолодший член експедиції, яка не раз уже вирушала досліджувати океан.

Вахтування Наталі в ехолотній збігається з моїм біля стерна. Та й після вахти дівчина працює в лабораторії.

– Прикро буде, – сміється, – якщо якусь гору відкриють без мене.

І Наталя – на чатах. Коли ми пересікали Південно-Китайське море, вона помітила вершину доти невідомого вулкана.

Моє запитання застає дівчину в ту мить, коли ехолот засікає непередбачені глибини. Сподівались надибати гірське пасмо; океанологи готувались навіть до штурму, а виявилось...

– Що ж, доведеться пошукати інше місце, – каже вона.

Хребет вздовж улоговини, витягнутої з півдня на північ, кінчався. Власне, його пересікали глибокі поперечні прірви. А тому й не вдавалося простежити розмірів самої западини. Чи

з’єднуються розгалуження підводного хребта з материковим суходолом, теж було неясно. Над цим і билися вчені.

Десятки разів міняли курс, вздовж і впоперек сновигаючи морем. З ехолотної повідомляли:

– Під кілем глибина тисяча сто метрів.

Та не встигли підготувати апаратуру до спуску, як Наталя сповістила інше:

– Глибини збільшуються до трьох тисяч.

Під нами лежала незвідана країна, в якій западини змінювались високими горами; країна, розміри якої вчені й прагнули з’ясувати, – кожен, звичайно, доступним йому способом: одна група вимірювала гравітаційне поле Землі; інша проводила сейсмоакустичну розвідку.

… За бортом на тристаметровій відстані волочився кабель, з двома, як риби, плавцями. Зарубіжні океанологи гондолу цю так і звуть – фіш, тобто риба. У пій – датчики, від яких до лабораторії тягнеться дріт. Коли судно рухається, датчики фіксують коливання магнітного поля Землі. Це поле в прямій залежності від земної кори, що й дає можливість з’ясувати, де які корисні копалини лежать.

Увечері сейсмоакустики зібралися на раду – підбити підсумки роботи в Андаманському морі.

– Які висновки можна зробити? – спитав Юрій Непрочнов і, помовчавши, відповів – Глибинне зондування проведено на короткому профілі. Та все ж після опрацювання матеріалу ми довідались про характеристику фундаменту осадочних товщ:

дно улоговини Андаманського моря – полога рівнина, товща осадків півторакілометрова, під нею кристалічна основа.

Дані ці потрібні для розгадки геологічної історії моря, виникнення якого багато геологів схильні віднести до порівняно недавнього – третичного – періоду, і що воно утворилося на місці опущеного материка. Це поки що – гіпотеза. Її треба або підтвердити, або спростувати.

НАД ПРІРВОЮ ЯВАНСЬКОГО ЖОЛОБА

Здрастуй, батечку-океане! Бо це вже океан – Бенгальська затока, його невід’ємна частина.

Високе блакитне небо вражало пустинністю. Вже кілька днів ані хмариночки. Сьогодні ж на обрії, мов обриси далеких берегів, з’явилася ледь помітна смуга. Ми йшли їй назустріч, і вона все чіткіше проступала на тлі надвечірнього неба. Потім підійшли ще ближче і розгледіли: легкі, перисті хмари, схожі на каравели часів Магеллана, спроквола пливли на схід.

А ми йшли на захід – день, другий, третій…

Хлюпотіла вода, заколисуюче, тихо. Десь із темряви, нізвідки – з безвісті, підводилися хвилі і так само потаємно, з тихим шелестом зникали у загадковій водяній пустелі.

Поруч з кают-компанією, біля дошки оголошень, юрмилися науковці: вивісили розклад дослідницьких робіт наступних днів – те, що передбачалося виконати на 18-му градусі північної широти, тобто в Бенгальській затоці. Тут же висіла й карта Індійського океану, власне, його дна.

Це був липі начерк підводних земель. Океанське дно поставало то широкими, розлогими долинами з шпилями підводних гір, що стирчали над його рівним ложем, то пасмами гірських, на тисячі миль витягнутих хребтів з поперечними прірвами-западинами. Хребти ділили океан навпіл. Тому й звалися вони Серединно-Океанійськими.

Ось один з них, Східно-Індійський. Він починався десь в південній півкулі землі, за 35 паралеллю, і, мов рубець по щоці, тягнувся через увесь океан – аж до Бенгальської затоки. Обабіч нього лежали улоговини й западини: "Західно-Австралійська, Центральна, Кокосова. Огинаючи західний берег Суматри, Яви та десятки, сотні інших, менших, островів, розлігся Яванський (Зондський) глибоководний жолоб, над яким ми збиралися працювати.

Що вони, ці хребти й западини, є, людство вже знає. Знає в загальних рисах. Тепер ішлося про те, щоб довершити ескізний портрет океанського дна.

Перед науковцями "Витязя" стояло завдання: з’ясувати, де в Бенгальській затоці кінчаються відроги Східно-Індійського хребта та який характер має західне закінчення Яванського жолоба.

– У цьому ми, здається, схожі на скульпторів, – мовила Наталя, розглядаючи карту. – Для людини спочатку океанське дно було загадковою, безформною масою. З цього матеріалу й заходилися ліпити портрет океану. Ще кілька зусиль – і портрет буде готовий. Так що плавання, хлопці, не розвага, а "Витязь" – не яхта для прогулянок, – зауважила вона.

Розклад робіт складено, враховуючи кожну годину, кожну хвилину.

Хвиляста лінія, що вимальовувалася на стрічці ехолота, – донний профіль, – свідчила про нерівності дна і про те, що судно над улоговиною.

Ми стояли на палубі – біолог Юрій і я. Недавні буруни, підняті стрічними течіями в Кокосовій протоці, вляглися, і вода була тиха-тиха. У пітьмі вона палахкотіла, наче охоплена пожежею. Горіло море, палала вода, особливо тут, обабіч "Витязя", розсічена його форштевнем.

– А знаєш що це? – спитав Юрій.

– Світіння.

– Так, світіння, вірніше – біолюмінесценція. Світло, випромінюване мікроорганізмами. Бо у воді сяє все: бактерії, водорості, молюски, риба. Світіння моря виникає при окисленні люциферина в сполученні з іншою речовиною – люциферозою. Деякі організми здатні самі виробляти ці речовини, у деяких є спеціальні органи, в них і містяться бактерії, що світяться. Та поки що ми не завжди можемо відповісти на питання, чому світяться мікроорганізми. Приміром, знаємо, що так звані риби-вудильники світяться, аби заманити здобич; глибоководні кальмари – навпаки, в хвилину небезпеки своїм сяйвом – рідиною, яку вони плюхкають в очі противникові, – захищаються від нападу. Але невідомо, чого, наприклад, палають бактерії, гриби, водорості.

Людина повинна розгадати щонайменшу таємницю природи, бо ці розгадки не можуть не принести їй користі.

І захоплено розповів про мікроорганізми, які він, Юрій Рудяков, вивчає.

Навіть не думалося, що ці мікросвіти, про які оповідав учений, такі розмаїті. Та й практичне значення од їх вивчення неабияке… Я довідався, як у Японії під час другої світової війни з ракоподібних, що світяться, виготовляли порошок, який брали в дорогу солдати. Щоб у темряві розгледіти карту або написати щось, не треба ліхтаря: варто взяти крихітку порошка, розтерти його на долоні, як він засяє, і при тому світлі можна роздивитися все потрібне.

– Явище світіння мікроорганізмів японці використовують для своєї підводної оборони, – додав Юрій. – Бо в морях, багатих на світні організми, ніяк не пройде непоміченим підводний човен – він палатиме, як смолоскип, і, отже, його легко запеленгувати.

І вечір був мрійливо синій, і мрійливо синьою була ніч (може, тому, що з берега багатьом надійшли радіограми, я теж одержав, від матері). Рясними зорями палахкотіла ніч, сяяло небо, палало море.

Андаманська острівна дуга лишилася позаду. Кокосовою протокою, яка розмежовує острови Лендфол і Літл-Коко, "Витязь" вийшов у Бенгальську затоку.

Під нами розкинувся Яванський жолоб. Тут, у північній частіші затоки, на думку вчених, рельєф дна майже не визначений. Невідомо й те, яка товща осадків його вкриває.

І ось перші наслідки досліджень. Аналіз матеріалу сейсмоакустиків показав: Яванський жолоб, що розлігся на захід від Кокосової протоки, засипаний трикілометровими осадками, які поступово зменшуються і становлять лише до 1,5 кілометра товщини в його західній частині.

А ще слід дізнатися, чи продовжується на північ, за 18° паралель, Східно-Індійський підводний хребет, витягнутий уздовж 90° меридіана.

Станції, станції, станції… Вони схожі одна на одну. І нам, матросам, одноманітність їх набридає. Справді-бо: йдемо, зупиняємось, спускаємо буї, піднімаєм їх. Вибухи. Затишшя. Знову повний вперед – і знову станція. Та дослідникам кожна станція відкриває нові й нові сторінки нерозгаданого світу, в який і нам, матросам, часом вдається зазирнути.

… З листопада в Бенгальській затоці починається західний дрейф, який залежить від північно-східного вітру. Тоді ж у цих водах змінюються мусони. Побоювання капітана справдилося: ми на собі відчули зміну вітрів.

О третій ночі якось несподівано припустився дощ. Він усе густішав, аж поки не перейшов у зливу. В ходовій рубці хлюпотіла вода. Судно, яке й без того зносило дрейфом на захід, почало тепер гойдатися, ніби натрапило на високі пагорби та глибокі канави.

Настав світанок. А злива не вщухала. Батометри, що їх вночі опустили на глибину, не повернулися; порвався й трос з трубкою для взяття проб грунту.

На судні спохватилися:

– Все кріпити по-штормовому! Задраїти ілюмінатори, двері. Без дозволу капітана на палубу не виходити.

Давня пісня! Таке вже було біля Філіппін.

Перша ознака урагану: високо в небі з’являються неквапливі перисті хмари. Це вони, вісники шторму, линули вчора каравелами Магеллана!

Але то був тільки початок. Враз блакитне небо зблідло, потім потемніло, а повітря стало сухе – нічим дихнути. Тиша, аж у вухах дзвенить.

Та ось на обрії з’явилася чорна цятка. З кожною хвилиною вона більшала. І вже, мов блискавка, розпанахала небо навпіл. Високий, багатометровий стовп води, з кучерявою шапкою вгорі – химера морська, що виповзла з глибин! – наблизившись, затанцював навколо "Витязя". Судно ніби провалюється в прірву. Ще раз – і на палубу обрушуються горн води. Мов гарматні вибухи, гримкоче за бортом, б’є в перебірки. Крен за 40 градусів.

– Торнадо, або інакше, смерч, – каже Ковтанюк. – Прямо по курсу, – пояснив синоптик, – стрілося дві протилежні повітряні течії. Вони й збурили море. Ми на їхньому стику.

Як могли лавірували, аби уникнути зустрічі з ураганом. Та шляхи наші таки зійшлися!

… Коли випогодилось і судно було вже на підступах до Цейлону, учасники експедиції зібралися з’ясувати, що ж зроблено на першому етапі плавання.

Незважаючи на складні метеорологічні умови, науковцям все-таки вдалося виконати намічену програму.

Після сейсмічних досліджень на 18-му градусі повернули на схід, щоб пересікти раніше відкритий підводний хребет, продовження якого передбачалося тут. Здавалося, хребет

витягнувся в меридіальному напрямку і йде паралельно іншим молодим складчастим гірським кряжам північної частини Зондської острівної дуги, а отже, належить до її геоантиклинальної системи. Проте дослідники не виявили північного продовження підводного хребта. Там, де пересікли його очікуване продовження, глибини сягали 3000 метрів. Виходить, хребет цей скоріше серединний масив улоговини Андаманського моря (схожий на підводне підвищення центральної частини нашого Охотського моря), а глибока улоговина андаманських вод обмежується лише тамтешнім жолобом, витягнутим уздовж островів…

Далі ми спустилися вниз по схилу Яванського жолоба. Слід зазначити, що в цій частині Зоидської острівної дуги глибоководний жолоб майже не виражений у рельєфі, проте чимало геологів і геофізиків схильні думати, що він продовжується на північ і з’єднується з передгімалайським прогином. Вважали, що передгімалайський передгірний прогин безпосередньо пролягає в Яванському жолобі. Вчені хотіли простежити розгалуження жолоба, гадаючи, що він засипаний у північній частині товщею донних осадків. Сейсмічний розріз показав, що біля підніжжя схилів андаманського острівного хребта справді є заповнений осадками прогин і товщі осадків сягають тут майже трьох кілометрів. Жолоб цей, без сумніву, тягнеться на північ, хоч і не виражений у рельєфі дна.

У затоці, біля 90 градуса східної довготи, – дно надто складного рельєфу. Це можна пояснити існуванням тут зони розлому земної кори… У північній частині Бенгальської затоки "Витязь" провів гравіметричні дослідження і повернув на південь.

Ми були вже майже біля 10-ї паралелі і раптом зупинилися. Після штильових днів погода зіпсувалася. Нас очікувала, висловлюючись мовою синоптиків, конвергенція, тобто

шквальний вітер, густа тропічна злива, дев’ятибальний шторм. Все це заважало працювати, хоч буї й поставили, провівши глибинне сейсмічне зондування. Зробили також геофізичну зйомку. Виявилося: під нами в цьому районі Бенгальської затоки рівнинний рельєф дна. Правда, не скрізь рівнинний. Так, між першим і другим виявили вузьку, але глибоку долину, прорізану суспензійними потоками. Це потоки каламутної води, що струмують по дну і не тільки виносять далеко в океан масу осадочного матеріалу, а й проривають на дні борозни, наче ото річкові долини. Характерно, що по краях таких долин намулено високі вали, схожі на прируслові вали в заплавах рік, що виникають під час повені.

Ось коротко про те, що зроблено. Попереду – океан.

НА КОРАЛОВИХ РИФАХ

Берег враз подаленів. Не встигло судно лягти на головний курс, як зелень кокосових гаїв, білопінний вінець прибою, що обрамляв атол, буруни в проходах між кораловими рифами злилися в одну розпливчасту пляму. Та й вона скоро щезла з виднокола, ніби розтанула в мареві жаркого дня.

Ми простували на південь, далі й далі у відкритий океан. Це були вічно теплі води Південної півкулі, безмовний океан, що розкинувся по той бік екватора. Сюди, в приекваторіальну зону, рідко долітають вітри. Безгоміння, штиль – смуга незайманої тиші, яку лиш інколи стривожують тропічні урагани.

Все нижчала Полярна зірка – та, що в нашому краю палає в самій високості, – аж поки не зникла за обрієм. Востаннє бачили її над Бенгальською затокою. Спостерігаючи, як вона згасає, Наталя мовила:

– Прощальний вогник рідного краю…

І тоді небо всіялося незнаними зорями й сузір’ями. Високо над щоглами, розташувавшись невеликим ромбиком, палахкотіли чотири повновиді і одна ледь помітна зірка славетного сузір’я Південного Хреста.

А океан лежав мовчазний, тихий. Тільки там, біля берега, поміж скелями, відчувається, що він недремний; бачиш, як народжуються й помирають хвилі, буруниться водокруть, гримкочуть припливи й відпливи. Тут же ані шелесне – на сотні, тисячі миль тиша.

На південь від Індії, майже на п’ятсот миль в океан витягнулася низка коралових суходолів. Лежать вони з боку морських второваних шляхів, звідусюди оточені підступними рифами й мілинами. Тому їх рідко відвідують мореплавці, хоча з суден, що йдуть із Європи до країн Сходу, прямуючи протокою Восьмого градуса, крізь імлистий серпанок видно цятки землі; пасатні вітри доносять її пряні пахощі. Це – Мальдівський архіпелаг, власне, дві тисячі більших і зовсім малих острівців. Північне закінчення їх, атол Іхавандіфулу, на який ми висаджувались, розташований на 7-му градусі у Північній півкулі землі; атол Аду – південне крило архіпелагу – розкинувся за екватором.

Залящало з усіх гучномовців. Розбудило й мене, змореного вахтою.

– Увага! Увага! Всім – на палубу! – оголошував штурман.

– Пожежна тривога чи, може, тонемо? – спросоння вигукнув хтось із машиністів, намет яких височів поруч з моїм.

– Не знаю, – відказав я, заплутавшись у брезентовому лахмітті куреня, силкуючись вибратися з нього.

– Дивіться уважно! – волав штурман. – Прямо по курсу, де чорні плями на воді, лежить лінія. То екватор. Підготуватися до зустрічі з Нептуном.

Ось воно що! Цікаво глянути.

Під розкотисте виття корабельного гудка, яким вітали морського царя, виповзаю з намету… У-ух, яка задуха. А сонце в зеніті, прямовисне. Високі щогли, і люди на палубі – без тіней. Океан, небо – все залито сонячною повінню. Плями на воді? Чи я сонний, чи, може, штурман фантазує, бо ніяких плям не бачу. Вода як вода, синя-синя. Від краю до краю захлюпано нею виднокола. Але судно таки зупинилося – стих гуркіт машин; течія розвернула нас на 180 градусів: екватор лежав тепер десь за кормою.

З численних розваг, які знають і знали з давніх-давен моряки, аби скрасити своє одноманітне плавання, свято Нептуна чи не найкраще. На "Витязі" до нього готувалися вже кілька днів: "русалки" – хлопці з машинної команди, шили барвисте вбрання; "чорти" – синоптики, гідрологи та матрос Петраченко – з паклі плели короткі натільні спіднички, фарбуючи їх у чорне. Наш Дерев’яний, себто корабельний тесля, спорудив басейн і довгу диктову трубу – "чистилище".

По судну пролунало:

– Його величність Нептун!

У "коштовній" золотій коропі, оточений "царедворцями" і "слугами", на високий трон – ящик з-під мила піднімається володар морів.

– Капітан!

Натовп розступився, пропускаючи капітана… Розпитування тривало довго: що за судно, куди і чого прямує і чому раптом його, Нептуна, потривожили гудками. Все як с розповів капітан: і про тайфун біля Філіппін, і про торнадо в Бенгальській затоці.

– Годі! Досить докорів! – перебив Нептун. – Не ваші болі мене цікавлять, а те, що ви встигли зробити.

Йому розповіли про дослідження підводних хребтів, улоговин. В океанології Нептун розуміється! На слова капітана про те, що в Бенгальській затоці шторм не дав можливість вивчити дно і відроги гірського кряжа, Нептун зауважив:

– Східно-Індійський хребет проліг по дев’яностому меридіану, а ви відхилилися на захід. Тож про який хребет могла бути мова? Щось не гаразд у вас з навігацією.

Від келеха вина подобрішало Нептунове серце: цар подав капітанові ключ, щоб "відімкнути" екватор і потім перейти в Південну півкулю землі.

Екватор "відімкнули".

Новачків, тих, хто вперше його пересікав, "чорти" потягли в "чистилище", потім жбурнули в басейн. Цирульник кожного поголив, а виночерпій підніс келехи з вином.

Ми заходилися вшановувати царя морського.

Залишивши атол Іхавандіфулу і виклопотавши дозвіл у Нептуна перейти екватор, по вісімдесятому меридіану спустилися вниз – на восьмий градус південної широти. Там, посеред океану, лежить Центральна улоговина, глибини якої сягають понад шість кілометрів.

З кількох точок цієї прірви геологи збираються взяти проби грунту та зразки корінних порід. Геофізики, біологи, магнітометристи в свою чергу ладнаються до робіт.

Дарма що ввечері на вахту, ми з Анукіним цілий день допомагали науковцям: зрощували троси, підносили важкі океанологічні обладунки. Нарешті, все готово! На дно спустили глибоководні трубки, батометри, драги, Та… все даремно! Намагання проникнути до таємниць улоговини показали, що вона – твердий горішок.

Ось виписка із суднового журналу – звіт за кілька днів наших робіт, точніше – невдалих спроб промацати прірву: "Індійський океан. 8°22′ 0’’ південної широти, 80°32′ 0’’ східної довготи. Порвався кабель. Загублено гондолу з магнітометром.

… За борт спустили сейсмоакустичну косу, фотоустановку і підводний телевізор. Трос, з допомогою якого утримувалась коса, лопнув; фотоустановка під тиском води деформувалася; прилади, що були всередині, заклинило – їх не витягти. У футлярі телевізора – вода. Знімки зіпсовано.

… Геологічна трубка малого діаметра, піднята з п’ятикілометрової глибини, певно, вдарилась об скелясте дно – погнута, вернулася порожньою.

… Куль драги, що волочилася по дну, коли судно йшло малим ходом, розв’язався. Тільки коли її опустили втретє, вона принесла уламки корінних порід та грудки залізо-марганцевої конкреції".

– Кляті місця!

Дослідники обурюються. Та переможеними визнати себе не хочуть – знову готуються до штурму, знову спускають драгу.

Сьогодні 1 грудня – початок зими. На Батьківщині морозива тут температура плюс 28 градусів. Вранці океан був тихий, як лісове озеро, тепер же у зморшках хвиль. Синоптики повідомили, що десь на півдні ширшає зона високого тиску. Не сьогодні-завтра буде шторм.

Ось тобі й тихі води!

Навколо – пустеля. Навіть чайки – і ті давно відстали. Але з атола Іхавандіфулу нас супроводжує яструбок – невеличке сизокриле пташеня. Воно то шугає над щоглами, то знесилено опускається на палубу. З виямок на брезентових дахах наметів, де збирається дощова вода, п’є або лякливо клює крихти кинутого нами хліба. Якось спокійніше на душі, що він з нами, цей крилатий посланець землі.

… Цілу добу лежали в дрейфі, і течії, що тут вирують, знесли судно на кілька миль від обраного місця. Всі загони штурмують улоговину.

Зробивши серію промірів Центральної улоговини, лягли курсом на захід – до атола Аду, південного закінчення Мальдівських островів. Як і на Іхавандіфулу, природознавці

мають намір зібрати зразки острівної флори та фауни коралових рифів.

Якось капітан похвалив мене за гострий зір, за те, що сумлінно несу вахту. Та цього разу як не вдивлявся я в далечінь, землі не було видно. Капітан Євген Андрійович підійшов ближче, поцікавився, чи бачу щось на виднокола.

– Ні, – відповідаю.

– Що ж, – мовив капітан. – Землі таки не видно, хоч вона поруч. – І спитав – А що, морський вовче, хіба тобі не доводилося бувати на атолах?

– Ніколи, – похнюпився я.

– Отож і воно, – хитнув він головою. – Так знай: на відміну від островів, атоли відкриваються зборові буквально за кілька миль – впритул. Бо всі вони низинні, півтора-два метри над водою.

Євген Андрійович пішов, а я, присоромлений, ще пильніше став вдивлятися вдалину. Атол виник з голубої океанської імли якось несподівано. Спочатку виткнулося кілька пальм, закущилася гущавина, потім з’явилися довгоносі острівці, що звідусюди обступали тихе плесо. Це була лагуна, до якої з океану вів вузький, досить глибокий прохід, навпіл розсікаючи підводний риф, на якому й тулилися коралові острівці.

На підступах до атола ехолот засікав трикілометрові глибини, та з кожною милею вони меншали, а біля бар’єрного рифу сягали всього-на-всього кількох десятків метрів. В проході Ган, яким ми прямували до лагуни, була сорокаметрова глибина, а поруч, засвідчувала лоція, глибина

сягала півтора-два метри: навіть мотобот не пройде. Що мілина, видно й без довідників: на воді проступали тьмяно-зелені плями – колонії коралів, дуже небезпечні для суден… Та ось бар’єрний риф лишився позаду. Якір ліг на дно лагуни – глибоководної улоговини, оточеної мілководдям і низинними суходолами.

Острівців було з десяток, не більше. Сюди з океану не доходять хвилі, розбиваючись об зовнішній риф. Тільки в години припливу, немов крізь шлюзи, проходами, що йдуть з півночі й півдня до лагуни, океан наповнює її водою. Затишна бухта, і ці безмовні коралові острівці – надійна стоянка. Та під час тропічних ураганів бар’єрний риф не в змозі стримати натиск океану – хвилі перекочуються через суходіл, збурюють плесо. І тоді лагуна перетворюється на пастку: смерть чекає на того, хто не встигне вийти у відкритий океан, – прибій злостиво кине судно на рифи, звідки вже немає вороття.

Та зараз тихо. З нетерпінням чекаємо наказу для висадки. Дозвіл повинен надійти з берега: без нього висаджуватися не маємо права. Султан Мальдівського архіпелагу, який мав дати дозвіл, живе на острові Мале. В його руках духовна й адміністративна влада. Проте до султана далеко – якихось п’ятсот кілометрів. У нас же з мальдівського посольства на Цейлоні рекомендаційний лист. Його вручити хоча б вождеві атола – і дипломатичний церемоніал на цьому скінчиться. Але де він, той вождь?.

До самого вечора ждемо господарів тутешніх земель. Нарешті, прибули. Але… не ті, кого ждали, – англійці, військові! Ну й дивина! Звідки вони?

Кілька офіцерів зійшли на "Витязь". Затримались недовго: поговорили з капітаном, на катер – і гайда на острів, що лежить ліворуч, відразу при вході до лагуни.

Ми стояли на містку. Євген Андрійович вийшов з каюти, загадково усміхаючись.

– Знаєте, хто був? – спитав штурмана.

– Якісь вояки, – відповів той. – Звідки вони тут?

– Як – звідки? – сказав капітан. – На Мальдівах розташована англійська військова база. Он на тому острівці, що зветься Ган, – Євген Андрійович показав ліворуч, на суходіл, який танув у вечоровому присмерку і куди раз у раз, стривожуючи тишу пронизливим виттям, приземлялися реактивні літаки, – там аеродром. Воїни її величності королеви Англійської ото й завітали до нас.

І розповів, про що була розмова з англійцями.

… Мальдівські острови – незалежна держава, султанат. З двох тисяч островів заселена тільки незначна частина, бо землі тут не варті уваги. Кораловий, сухотний грунт. Нічого й думати про землеробство. Так, між іншим, вирощують кокосові пальми, динне дерево – папайю та ще де-не-де сіють просо. Англійців це не цікавить. І взагалі, дорого, мовляв, обходиться покровительство – протекторат – над цими дикунами! Ну, подумайте: сірники, ножі, шорти – кожну дрібницю треба привозити, бо свого немає. Стотисячне населення? Але ж це не сто тисяч британців. Тубільці – ледарі, їм аби витанцьовувати та в затінку лежати. Треба мати неабияке терпіння, великодушність, як це мають англійці, щоб опікати такий народець. Хоч і теревенять про англійський колоніалізм (тубільці завжди чимось невдоволені!), та хіба приклад з Мальдівами – надання їм незалежності – не свідчить про те, що Великобританія над усе шанує волю малорозвинутих народів і що в так званій Британській Співдружності націй – від англійців

до напівдиких мальдійців – усі рівноправні, збратані взаємною любов’ю?..

Ну, а що з того виходить, коли тубільці починають господарювати самі, засвідчують ті ж Мальдіви. Не встигли англійці подарувати незалежність, як чернь повстала: на архіпелазі відбулася революція, султана скинули. Забаглося республіки. Що ж, хай буде республіка! Республіку теж повалили. Народні збори – меджліс – знов обрали султана. "У життя Мальдівів ми не втручаємось", – закінчили неждані гості.

– Такий от візит! – хитнув головою капітан. – Але й це ще не все. – Англійці повідомили: вождь атола – непривітний, похмурий дикун. Спільної мови з ним не знайти. Та й на "Витязь" не прибуде – хворий. А вони, англійці, не можуть нам дозволити висадитися на берег.

Минув день. З якоря ми не знімалися, сподіваючись, що вождь чи хоч його представник все-таки відвідає нас.

І таки діждалися.

З містка наказали, щоб ми спустилися вниз: Анукіну підмести палуби, мені стати на вахту біля парадного трапа. Це непогано – подалі від всевидящих очей штурмана. Узяв бінокль, почав роздивлятися навколишні острівці. Від одного з них відчалив гостроносий довгий човен. Він швидко підходив до "Витязя". У човні повно людей. Веслярі, розмістившись по двоє, щосили гребли. Один стояв у носовій частині – впередзорящий, другий – на кормі, біля прапора.

Були ті веслярі простоволосі, хто в що вдягнені: в сорочку чи майку або й зовсім без нічого. Саронг – схожа на спідницю натільна пов’язка – прикривала стегна. Високий юнак, мабуть,

виконував роль штурмана чи керманича, щось наказував, подаючи команди веслярам.

На широкій, барвисто вигаптуваній циновці, схрестивши руки сидів худорлявий ще молодий чоловік. З-поміж інших він виділявся виразом суворо зосередженого обличчя і одягом. Його попутники всміхалися, перемовлялися, жартували між собою, а він сидів мовчки. До куточків міцно стулених уст пролягли борозенки. Довгаста зморшка запала й над переніссям. Та й одяг його був чудернацький: довгі полотняні штани, злинялий, застебнутий до підборіддя кітель, на голові – смушева чи, може, з штучного хутра шапка, схожа на "кубанку", а ноги… босі…

Нарешті, човен впритул підійшов до "Витязя". Мені, вахтовому, слід його зустріти і пришвартувати.

– Муса Алі Діді – вождь Вілінгілі, Мулікаду, Куду-Канда й семи інших островів! – вигукнув той, що стояв у носовій частині човна, подаючи мені на майданчик парадного трапа швартовий кінець.

Схопивши вірьовку, я почав прив’язувати її до тятивини хитромудрим, як мені здавалося, брамшкотовим вузлом. Двічі обкрутив мотузкою тетивину. Зав’язав, перевірив, чи міцно. Надійно! Але смикнув – і вірьовка розв’язалася. Човен з вождем різко накренився.

– Ти що – з глузду з’їхав? – розчервонівшись, біг до трапа боцман. – Кріпи зашморгом! Зашморгом!! "Ага, затяжний вузол", – блискавично майнуло заучене колись. Він служить для кріплення кінців за товсте дерево, трубу чи інший круглий предмет. Ч-чорт! Як же його в’язати? Все вилетіло з голови.

– Ти що – хочеш нас перед іноземцями зганьбити?

Боцман вириває у мене з рук кінець. Круть-верть – і вузол готовий.

В оточенні почту вождь зійшов на "Витязь".

– Отже, англійці вже були? – здивувався мальдівець-перекладач, що супроводжував Мусу Алі Діді.

– Були.

Після Короткої бесіди з капітаном вождь пішов оглядати судно.

На палубу висипали всі. Кожного хвилювало одне: чи дозволять висадитись на берег.

– Якщо вождь завітав, – мовив Касянович, – все буде о’кей!

– А що, вам доводилося зустрічатися з вождями?

– Доводилося? – перепитав насмішкувато іхтіолог. – Не те слово, – обурився він і, наблизившись, зашепотів – Касянович не тільки з вождями Мальдівських і всіх полінезійських островів на короткій нозі – він і з самим султаном – Мохаммедом Фарідом Діді балакав.

– Коли і де? – поцікавився я.

– На острові Мале, під час одного з рейсів "Витязя" в Індійський океан.

Касянович хоч і рибалка, та йому можна вірити: на відміну від інших рибалок, він слів на вітер не кидає. А що "Витязь" заходив на Мале, про це мені розповідали й інші.

– Тільки от, бачиш, яка петрушка: англійці обскакали вождя. Хоч і патякають про співдружність націй, а плюють в душу тубільцям. Ну, та про це я казав і султану. Погодився той. Приїдьте років через десять, пообіцяв, жодного окупанта не побачите. Та, видно, час той ще не настав.

І Касянович побрів до лабораторії – адже у вождя могло виникнути бажання подивитися й на його рибок.

– Ладнайтесь на берег!

Наказу тільки й ждали. Та який берег, коли вже смеркає! Але заметушилися, збуджені. Вождь і прибулі лишалися на судні.

Вечоріло. Кільком з нас – старпому, радисту Сахарову, мотористу Онойко, Петраченкові й мені – наказано вирушити на розвідку, щоб уранці на ті рифи висадилися інші.

Мотобот спущено на воду. Ми повинні оглянути острівець, що праворуч від протоки Ган, розвідати підходи до нього та місце висадки… Вода хвилястим оксамитом м’яко хлюпотить довкола. Глибочінь – смарагдова, світло-зелена, синя. Крізь товщу води проступають плями найдивовижніших відтінків і форм: коричневі, жовтаві, яскраво-рожеві, цитринові. Перехилившись за борт, бачу, як плями миготять, горблячись на дні, ніби там пасеться табун химерних істот з барвисто розцяцькованими спинами. То починалися коралові рифи.

Удар! Човен наразився, мабуть, на скелю. Скрегіт, мовби кришиться крига. Це колонія коралів. Здали назад, пробуючи промацати підходи ліворуч. Нічого не вийшло – звідусюди щільним кільцем підступають корали.

До острова Вілінгілі не підійти. Обрали сусідній – Мулікаду. Мотобот заякорюємо неподалік берега, між рифами, самі ж – у ластах, масках – скакаємо у воду. Яка зваба, ласкава теплінь яка! Наче купіль – найжаркішого літа дніпровська вода так не нагрівається, хіба що в ставку на мілинах буває таке.

Згасав день, а до берега далеченько.

Щоб набрати повітря в легені, я випірнув, продуваючи воду з трубки. Глянув угору – занімів. Край неба, де тільки-но палало сонце, немов хвіст жар-птиці, накрили перисті, поплямовані в оранжево-золоте хмаринки. І фіолетове, й блідо-лілове, й багряне – стоцвітна веселка.

Перепочивши, знову занурився у воду.

Казковий світ, раніше не бачений, розкинувся переді мною. То була казка з каменю, з найрізноманітніших барв і відтінків. На лобатих валунах, на прямовисних підводних скелях, серед яких просвічувалися вузькі тунелі й гроти, кучерявилися, кущилися, цвіли коралові джунглі – незаймані сади Нептуна…

Над ними, мов метелики над квітами, пурхали зграйки смугастих, то довгастих, а то якихось сплюснуто широких, рибок. Пам’ятаю, якось Касянович, котрий до всього підходить з наукових позицій, класифікував корали на групи й підгрупи. Є, мовляв, корали мандрепорові, або ж корали-роги; мозкові, виглядом схожі на півкулі людського мозку; поритові, гіллясті, грибоподібні, м’які та ще сила-силенна інших.

Може, воно й так – піді мною на дні в непорушному мовчанні, наче вирізьблене рукою геніального зодчого, – розкинулося кам’яне диво. І кожна квітка не схожа на іншу, і рука вже тягнеться її зірвати. Можливо, Касянович має рацію. Та що його той науковий підхід у порівнянні з цією живою, яку не втиснути ні в які рамки, красою!

Я, зачарований підводним дивосвітом, пливу до берега. Він усе ближче й ближче. Води тут, мабуть, по коліна, та я не хочу зупинятися – пливу. Нарешті, ногами торкнувся коралів. Е, та вони крихкі. Дотик – і кам’яна квітка ламається. Її пелюстки повільно опускаються на дно. А я йду, власне, повзу по цьому всіяному суцвіттям лузі… Аж потім, через день-другий, збагну свою необачність. І коли ноги, руки – все тіло, всі подряпинки від коралових квіток, опухши, загнояться, почнуть пекти, я ще не раз картатиму себе за необачну зухвалість – за дике захоплення.

Усе це буде пізніше. А зараз…

Один за одним виходимо з води.

Острівець Мулікаду, порослий чагарниками, лежав як на долоні, увесь перед нами – півкілометрова цятка землі. Де-не-де височіли кокосові пальми, з чіткими, мов вирізьблені гравіром стовбурами на тлі вечорового неба. Хащі підступали до самої води – чіпкі, довгасті, мов огидні ноги павуків, корчі. Мангри! Дерева-упирі, непролазна гущавина океанського узбережжя… Безлюддя. Тиша. Тут ніхто, здається, не живе. Та не встигли ступити й десяти кроків, як оторопілі зупинилися. Широка галявина, власне, оголений, – без кущів пісок, раптом почав… рухатися. Заворушилася пустиня, захвилювалася, як море.

– Що воно?!

Ще кілька кроків – і хвилювання вляглося, але не там, далеко, – поруч. За кілька ж метрів від нас пісок, як і щойно під ногами, горбився, хвилювався знову й знову. Мара!

– Хлопці, та це ж краби!

Наважившись розгадати таємницю "хвилювання", я чимдуж побіг уперед, наздоганяючи "хвилю", що не встигла згаснути. Тисячі, сотні тисяч маленьких рачків раптом кинулися врозсип і, мов провалившись крізь землю, десь зникли.

Старпом зареготав:

– Салаги! – І, до кінця вірний своїй вдачі кожного повчати, додав – Перш ніж ганятися за привидами, запитала б старших. Ну, то хоч тепер збагнули, що воно?

– Раки, – обізвався Сахаров.

– Не раки, а краби-солдати, – уточнив старпом. – Є краби-самотники, краби-павуки, симулянти, горохові і навіть скрипалі. А це краби-солдати. На їхні полчища ми й натрапили.

– Скорше краби-дезертири, – зауважив я, – бо для солдатів вони надто полохливі.

– Ну, то й назвемо їх полохливими солдатами, що, рятуючись, тікають з поля бою і за дві-три секунди встигають сховатися в пісок.

– Нехай тоді ї суходіл зветься островом Лякливих Воїнів.

– Хай буде так! – погодився старпом.

Пізно ввечері повернулися на "Витязь".

Вождь, повечерявши з екіпажем, дивився "За двома зайцями" – фільм, що для нас, мореплавців, був джерелом веселощів. А чи сприймуть наш гумор чужоземці?

Як він сміявся, Муса Алі Діді, спостерігаючи женихання Голохвостова до "незрівнянної" Проні Прокопівни – героїні фільму!

Того ж вечора ми дізналися, чому вождь у перший день не зміг прибути на "Витязь". Англійські офіцери почали вмовляти його не спілкуватися з радянськими моряками, котрі, буцімто, озброєні до зубів, завітали сюди, щоб схилити його, Мусу Алі Діді, не коритися урядові Мальдівів підняти на островах бунт проти султана Мохаммеда Фарід Діді Авал.

– Пробачте, – ніби виправдовуючись за, наклепи своїх "Покровителів", мовив вождь. – У перший день завітати до вас не зміг не через те, що мені наговорили англійці, – ціну їхнім словам я знаю! – просто були невідкладні справи. Нічого, – зітхнувши, вів далі, – і з цього, останнього острівка, де вояки-англійці звили собі кубельце, скоро всіх виженемо.

Пізно ввечері залишив він борт "Витязя" – вождь атола Аду, людина, що вболіває за долю й майбутнє свого багатостраждального народу і якого англійці назвали похмурим дикуном.

Острови огорнула густа тропічна темрява. Настала ніч. Чути було, як десь, натикаючись на рифи, важко зітхав океан. Глухо, немов трусили рядна, сплескували хвилі; у повітрі була

розлита ласкава прохолода, темряву прокреслювали вогнисті терміти чи, може, якісь інші світлячки...

З усіх вахт ці нічні вахти на стоянках для мене – відрада. Стоїш на самотині, стежиш, чи надійно тримаються якорі, чи мотобот, що гойдається внизу, не накрило хвилею. Туди іноді треба спускатися, вичерпувати воду, яка просочується десь в розсохлі, погано законопачені щілини, та поглядати, аби якесь суденце не зіткнулося часом з нашим. Ото, власне, і все.

Пом’якшала денна спека. Я в самих шортах, босоніж. Удень так не повахтуєш – накажуть, згідно з морським статутом, одягнутися як і належить: штани, сорочка, черевики.

Розвидняється. Світання – огниста повінь, розхлюпана довкола, в якій горить-полум’яніє океан і небо. "І вам, лежні, не спиться", – у думці, помітивши, як з кают і наметів все більше людей виходить на палубу. Ще звечора кожен підготувався до висадки. Дерев’яні ящики обв’язали шматками пінопласту, щоб вони, коли туди назбираємо коралів, не потонули; а довгі металеві шворні – це знаряддя, з допомогою якого від скель одколюватимемо коралові квітки; рукавиці, брезентові роби, маски, ласти. Видно, стріляні горобці.. Касяновича виучка. Це тільки я такий наївний, поліз голий на рифи: он як болять подряпини на руках! А товариші мої знають, що до чого і що вирушати по корали треба неодмінно вдягненим, аби уникнути їх небезпечних дотиків.

Біологи ладнаються збирати коралові зразки для наукових досліджень. Касянович, Пастернак, Рудяков та ще кілька товаришів уже спускаються в човен.

З ними вирушив і я.

Збирачі-любителі висадилися на суходіл Мулікаду, тобто острівець Лякливих Воїнів, напередодні обстежений нами. А іхтіологи обрали Вілінгілд – острів, до якого вчора ми так і не підійшли.

Повторилося учорашнє, захоплююче, вабливе – підводні сади, зустрічі з їхніми мешканцями. Трапилися й інші зустрічі – з хижаками: баракудами, муренами...

– Наука потребує жертв! – мовив Касянович і наказав – Пірнай!

Сам він, керманич, на човні. Закинувши сітку, ловить рибу. Непогано влаштувався! А я – на дні.

Корали чудові. Відломив од скелі, до якої вони приросли, не роздумуючи, бери підряд. І я заходився збирати. Побачу гарний – пірнаю, відколупую і гайда на поверхню: повітря бракує – очі на лоба лізуть!

– Правда ж, дивовижні? – запитую Касяновича.

– Не те! – бурмоче він і наказує:– Пірнай знову! Мені потрібні не мозкові, а мадрепорові.

– Мадрепорові? Які вони?

Тут Касянович починає свою науку: які то корали мадрепорові та де їх ліпше шукати. Для підтвердження сказаного бере серед щойно піднятих один, схожий на гіллясті оленячі роги.

– Оце і є мадрепори. "Роги" забарвлені в яскраво-зелене, з ліловими відростками-кінчиками та з рожевою, своєрідною

торочкою внизу. Тепер мені зрозуміло, що від мене треба! Бульк – і знову на дні. Сонце, пронизавши товщу води, кинуло райдужні барви, і в їхньому ореолі спалахнуло фантастичним вогнем підводне царство: химерні палаци скель, рухливі медузи, морські зірки, що розцвічують дно, довгасті водорості, зграйки лякливих рибок між ними. Кого не заворожить це видовище! Та заняття моє – не розвага: збираю для науковців корали, і, мабуть, схожий на баклана, з допомогою якого ловлять рибу: того теж хитрі рибалки, самі боячись замочити ніжки, посилають у воду. А щоб він пійману рибу не проковтнув, на шию надівають обруч. Я, правда, без обруча, та все ж знайдені корали забирають.

– Касяновичу, – кажу, – я не проти, щоб жертвувати в ім’я науки, а тільки й мені хочеться зібрати дещо. Для себе, звичайно.

– Ще встигнеш! – відмахується той. – До вечора далеко.

Продувши трубку, я слухняно опускаюсь на дно. Але скільки можна мене мучити? Човен і так перевантажено – потоне скоро. Нарешті, гукнули, що першу партію коралів везуть на судно. Поки вони повернуться, трохи погуляю під водою.

Пірнати погодився й іхтіолог.

Стрибнувши у воду прямо з човна, Касянович поплив на глибину, до скелі, на якій з усіх боків налипли гарні мадренори. До них підпливав і я, але брати не схотів.

Скоро іхтіолог зник за відрогами скель, а я, взявши рушницю для підводного полювання, повис над широким, усіяним коралами плато. Корали мали дивну форму – суцільне

плетиво, ніби на дно простелили густий темно-коричневий невід. Де-не-де над ним поодиноко стирчали химерні, схожі на буддійські храми коралові нарості та довгі, кармінного відтінку, водорості. Вони, мов трава під вітром, погойдувалися, кидаючи на сусідні скелі рухливі тіні. Всюди паслися табунці барвистих рибок. Крізь маску видно розкарякуватих крабів, що, плюхнувши каламуттю, зариваються в пісок; довгих, мов озерні "явдошки", вугрів. А це що за страхіття? Очі витріщені, злі, замість луски – довгі голки. Ще мить тому риба була якась сплюснута, ніби на неї. необачно наступили, та раптом у мене на очах вона надулася: голки настовбурчилися. Справжнісінька куля!

Це риба-їжак, голки її дуже отруйні, та й сама вона не їстівна.

Уся ця мілька не варта була мисливської уваги, і я жодного разу так і не вистрелив. Щоправда, майнула півметрова макрель, та поки я натискав спусковий курок, вона щезла, а гарпун, вдарившись об скам’янілий корал, погнувся.

Прибережний риф раптово обривався. Кінчалось мілководдя, і починалася справжня глибочінь, крізь яку вже не проглядало дно. Світло-блакитні відтінки, згустившись, перейшли в синяву, а далі в непроглядну темряву.

Це була безодня.

По краях скель, густо порослих травою, висли гірлянди смугастих коралових рибок. Побачивши більшу за себе, вони лякливо кидалися врозтіч. Крупна риба тут траплялася частіше.

Перезарядивши рушницю, я сховався за скелястий виступ, очікуючи на здобич. Ждати довелося недовго. За кілька хвилин майнула тінь: жаб’яча голова, видовжений тулуб. Витріщивши банькуваті очі, риба зиркнула на мене і, певна своєї сили, – не я, а вона тут господар! – повільно попливла до печери. Не втечеш, вирішив я і кинувся за нею. Постріл! Цього разу гарпун улучив. Та… я з нею не впораюсь: риба тягне на глибину. Попускаю капронову ліску, але риба неабиякої сили, і мені раз по раз доводиться виринати, щоб набрати повітря.

– Г-оп! Тепер не втечеш. Ногами чіпляюся за скелю, ледь покриту водою.

– Касяновичу! – гукаю.

А риба сіпає. Нарешті, іхтіолог підплив.

– Чого репетуєш?

– Успіх! – горлаю, не випускаючи з рук повідка. – Риба небаченої величини і взагалі – рідкісний екземпляр.

Касянович сповзає зі скелі, кидається у воду – туди, де в щілині сховалася моя риба. Раптом він як навіжений вискакує.

– Мурена! – кричить. – Ріж мерщій ліску!

Дурних немає – у мене лишився останній гарпун, обрізавши ліску, я позбудусь і його.

– Ні, – відказую, – якби трапилася навіть акула, і то б я не пожертвував гарпуном. Почекаю, поки знесилиться.

– Та чи знаєш ти, що це мурена-кумноторакс, отруйна, хижа і живуча?

Ліску довелося обрізати…

Повернувся мотобот. Тепер мене, нирця, замінить Володя Петраченко. Нехай ще й він попрацює в ім’я науки. А я майну на острів.

Обладунки для підводного полювання: рукавиці, черевики, робу – все залишив на березі, в самих плавках побіг до оголених, безладно розкиданих, сліпучих від сонця валунів.

Стояла низька вода – був час відпливу, і прибережна смуга чорніла внизу. Валуни скидалися на морди химер, що виповзли з глибин. З витягнутого далеко в океан мису, котрий підступав аж до протоки, якою "Витязь" зайшов у лагуну, проглядався увесь острів. Він був схожий на підкову, – невеличка, зо два кілометри в довжину і метрів триста завширшки смуга землі. Зовнішнім боком "підкова" – як, до речі, всі інші острівці, – вигнулася до океану. Бо природа мудра: створивши атоли – правічне напластування скам’янілих, відмерлих коралів, – вона подбала й про те, щоб їх не руйнувало водою. І як би не лютував океан, хвилі, натикаючись на суходіл, ковзають уздовж його зовнішнього вигину, шукаючи річища з боків, у глибоководних проходах між рифами.

З-поміж дев’яти інших острівців Мальдівського архіпелагу Вілінгілі першим стрічав напад океану. За ним, на тисячі миль унизу, розкинулася безмежна водяна пустеля.

Як і на острові Лякливих Воїнів, тут всюди кущилися непрохідні мангрові хащі, мов лисини, біліли галяви піску – жорнами хвиль потрощені, перемелені в порох корали.

Корчуваті, з обчухраними стовбурами – височіли над повінню приземкуватої гущавини дерева. І – ні душі: пустельно, тихо.

Я подався берегом, сподіваючись назбирати викинутих прибоєм каурі – це такі гарні перламутрові черепашки… Та пошуки були марні – жодної каурі так і не знайшов. Здивувався: як – безлюдний острів, а – сліди чиїхось ніг? Мокрий пісок узбережної помережила низка слідів.

Виходить, хтось із судна вже побував тут. Але хто? Адже всі висадилися на острові Лякливих Воїнів. Так і є, мене хтось перехитрив, визбиравши всі каурі.

Я звернув у гущавину, щоб, перейшовши через неї, дістатися протилежного берега. Та не встиг розсунути кущі, як щось прудке і полохливе пурхнуло з-під ніг. За час плавання доводилося зустрічатися з різними дивами: і летючими рибами, й велетенськими спрутами – привидами океанської безодні. Але такого не бачив. Жаба? Ні, щось несхоже. Може, риба? Так, це була риба. Переливаючись зеленаво-коричневим, риба-жаба скакала з гілки на гілку. На голові в неї – хижо витріщене око. Циклоп, та й годі!

Касянович потвердив: є така риба, стрибуном зветься. Більшу частину життя вона проводить на суші і не може жити без повітря. Плавцями, схожими на ноги цвіркуна, вона "ходить": спочатку рвучко висуває їх вперед, потім спирається хвостом і – скакає.

Я поминув "жаб’яче" болото, заглибившись у хащі. Там було нестерпно душно. За хвилину-другу з мене вже струмками лив піт. Нетрі заважали просуватися. Внизу, мов павутиння, переплелося густе гілля. Дерева й справді схожі на велетенські фікуси! Від їхнього зеленавого листя повітря

гущавини світло-смарагдове, наче ти занурився в поросле лататтям озеро.

Сяк-так продершись крізь гущавину, дістався до рідколісся. Вийшов на галяву. Оточена невисокими пальмами та динним деревом, на галяві стояла довгаста, схожа на сарай хижка. Біля широкої, врослої в землю кам’яної брили клопоталося кілька тубільців – усі темношкірі, з хвилястим чорним волоссям. Двоє з них важкими товкачами дробили копру – м’якуш кокосового горіха; решта тіпала, мов коноплі, кору. Побачивши мене, мальдівці облишили свою роботу, підвелися.

– Добрий день, Дев’яткіна! – хором закричали.

– ??!

Мов грім серед ясного неба! Я був приголомшений, вражений! Аби з гущавини вийшов слон і почав танцювати, я не так би здивувався, як щойно почутому.

– Добрий день, Дев’яткіна! – нашою мовою знову повторили вони.

– Добрий день, Дев’яткіна!

І тубільці простягли руки для вітання.

– Здоровенькі були, землячки! – відповів я, кліпаючи очима.

Аж згодом довідався. Це його, Анукіна, роботка! Перебрівши неглибоку протоку, що відмежовувала Вілінгілі від сусіднього острівця, мій товариш-дотепник заходився "розмовляти" з остров’янами. Показував на сонце – і йому відповідали "іру". На руки – говорили "ай". Ніс означало

"нефай", губи – "тумфай" і так далі. Вирішив і він, Анукін, навчити розмовляти по-нашому мальдівців… Всього, звичайно, вони не запам’ятали, а от вітання "Добрий" день, Дев’яткіна!" зосталося.

Так на атолі Аду лишилося жити ім’я камбузниці Антоніни Дев’яткіної, яка, подейкували, чимось завинила Анукіну…

Їх тух шестеро, на цьому, здавалося, безлюдному острові. І я забрів саме в поселення – якщо так можна назвати кілька хиж, – загублене серед тропічної гущавини.

Велика, схожа на сарай хата, певне, слугувала схованкою копри. Зазирнувши, я побачив на широких, зроблених з лози, нішах скидану в кучу, мов висохлі половинки гарбуза, копру. В обличчя війнуло теплом і нудотливо солодкуватим запахом, схожим на запах м’якуша кокосового, горіха.

Хотілося пити. Але як це розтлумачиш? Щоб мене зрозуміли, закинув голову назад, а до розкритого рота підніс кулак.

– Гайжа, гайжа! – здогадавшись, закричали мальдівці..

Один з них метнувся до гайка кокосових пальм. Дерева росли приземкуваті, трохи вищі від людини – таких карликових пальм я ще но бачив. Угорі, під віялом листя, звисали грона важких, завбільшки з футбольний, м’яч, горіхів. Мальдівець рубонув тесаком, і кілька "м’ячів", покотилося додолу.

– Ге, ге! – показуючи на хижку, що причаїлася: в гущавині, гукнув він.

Ті, що стояли поруч, жестами веліли йти за ними.

Хижа – мов у казці, – без вікон, без дверей, тільки що не на курячих лапках. Замість стін негусто повтикані лозини: легенький, протяг між щілин, певне, рятував остров’ян від задухи. Вкрито хижу лапатим банановим листям. Як і солома на наших хатах, те листя, спресувавшись, не пропускає води. А всередині висіла довга, з вичовганими боками дерев’яна колиска-ліжко.

Ми всілися на циновці – господарі заходилися мене частувати кокосовим молоком. Вони надрубували горіхи, один подали мені.

– Гайжа!

Кожен, піднісши горіх до рота, починав пити. Я приклався теж. Питво не погане – і прохолодне, і смачне. Але хотілося води… Вже тоді, коли вийшли на подвір’я, під папайєю я помітив невеличку нору. Заглянув. Так то ж криниця! В землю вмуровано велетенський, з гладенькими, може, навіть полив’яними стінами, глек, до половини наповнений водою. Показав, що хочу напитися. Кружкою, власне, половинкою кокосового горіха, мальдівець зачерпнув водиці і подав мені. Звісно, не те… А що вдієш? Мальдівці завжди п’ють воду, зібрану під час дощу. Іншої прісної на кораловому суходолі немає.

Ми сиділи під тінистим деревом – шестеро мальдівців і я. Спокійні, з якоюсь невимовною тугою очі, здавалося, дивились прямо в душу. І цих людей англійці називають ледарями! Але ж руки їхні, натруджені від важких кам’яних товкачів, свідчили про нелегку, виснажливу працю.

– От де ідилія – на Мальдівах! – розповідали нам в Коломбо.

Та ідилії я не побачив… Оця кора, яку з дня в день б’ють остров’яни, аби виготовити собі примітивний одяг; боніто – риба, що сушиться он на низці під пальмами, яку потім забирають на Хітаду, а звідти вивозять на Цейлон та в Індію; копра, так ретельно обчищена й просушена; вода, яку по краплинці збирають у дощові дні; плодові дерева, догляд за якими потребує стільки сил і терпіння, – хіба все це не свідчить про повсякденну боротьбу людини за хліб насущний?

Як же дізнатися їхні імена, цих гостинних остров’ян? – ламаю голову. З горем-бідою довідався, вдавшись до жестів і міміки.

Відповідають мені по черзі: Сандіді, Алідіді, Абдул, Тута, Хамід, Ісмайдіді.

Прийшов Касянович, Пастернак і з ними Абдуладіді – літній остров’янин, котрий учора привозив вождя; він розуміє й по-англійськи.

Скоро повечоріє, а ми гостюємо в мальдівців…

– Що вони тут зроблять, ці шестеро? – питаю Абдуладіді.

Той розповів… На; всіх острівцях атолу є родючі клапті коралового намулу, хоч і не всі суходоли заселені. Кокосова пальма – годувальниця остров’ян: вона й харчує, й одягає людину. Кожне дерево – на обліку. То лише верхоглядам здається, що горіхи самі з неба падають. Ні, пальму треба старанно вирощувати. Вона – справжнє багатство. А ці шестеро мальдівців живуть тут, доглядаючи кокосову плантацію, та ще ловлять рибу – смугастий. тунець славиться за межами архіпелагу.

Стрункий, вродливий юнак – Ісмайдіді – один з шести, з якими я стрівся на острові; Хамід – його молодший брат, підліток. Вони й запросили мене до затоки, де стояв їхній човен. Вдосвіта хлопці повернулися з океану; на лов вирушать тільки під вечір.

Показували острів, пірнали в лагуні, щоб дістати корали й черепашки... Потім Хамід узяв довгасту мандоліну, заграв.

Його брат пустився в танок. Він то рвучко викидав руки вперед, то, як птах крила, опускав їх. Він співає, і пісня така гарна, що хочеться її записати. Але на чому?

Тоді я беру довгасте воскоподібне листя деревця герафа; тонкою перламутровою скалкою з черепашки кукула записую пісню. На судні з допомогою Абдуладді переклав слова. Пісня – про море, про сонце, що незгасно сяє над островами. Мальдівець співав про те, як тихо зітхає голуба вода, шепоче пальмове віття і як цю тишу щодня стривожує гуркіт англійських реактивних літаків.

З "Витязя" повідомили: всім повертатися на судно.

Увечері ми залишили атол.

ТАМ, ДЕ ПЛАВАВ СІНДБАД-МОРЕХОДЕЦЬ

Ми простували на південь. Неподалік Мальдівських островів лежав архіпелаг Чагос – група низинних коралових атолів.

Океан хвилювався. На заході небо запнули хмари. Припустився рясний дощ. Скоро він перейшов у зливу.

Я завітав до каюти. Мій талісман – гумовий морячок, Сіндбад-мореходець, гойдався, тикаючись носом у скло ілюмінатора. Я теж ледве стояв на ногах: від хитавиці та й від утоми, бо цілий день працював, миючи зібрані корали. Глянув на кумедного "морячка" – усміхнувся. Згадав арабську казку про багдадського Сіндбада, його третю подорож… Двадцять днів і двадцять ночей плив корабель, а на двадцять перший день знялась буря і почалася злива. Хвиля залила палубу і змила всіх матросів – урятувався тільки Сіндбад.

Ця картина нагадала мені наше плавання. Правда, штормом нікого не змило, та й не стрілися ми, як Сіндбад, із велетенським птахом Рухх. А ще в тій казці, пам’ятаю, розповідалося про змія, що ковтав людей і навіть острови.

Увечері, коли "Витязь" наближався до атола Дієго-Гарсія, одна з іноземних радіостанцій передала новину: Англія, яка вже втратила більшість своїх колоніальних володінь, тепер, щоб утриматися на островах Індійського океану, збирається купити у приватної акціонерної компанії архіпелаг Чагос. Разом із американцями англійці готують побудувати там військову базу.

Ось тобі й подорож Сіндбада, і змій, що ковтає острови!

На Чагос так і не висадилися: поблизу нього, в Центральній улоговині, почали промацувати дно, намагаючись проникнути до потаємних глибин підокеанських земель, до так званої мантії… Потім знову повернули на захід – геологи збиралися вивчати Аравійсько-Індійський підводний хребет.

Ліворуч нас – група Сейшельських островів, праворуч – Мальдівські; прямо по курсу – Африка, землі, до яких плавав колись і Сіндбад.

День відпломенів – тропічний буденний день.

Ми прямуємо на захід. Вітер дує весь час у лівий борт – мусон, що несе прохолоду, ми любимо його, цей вітер, він підбадьорює нас, стомлених вахтами, знімає втому, і наші м’язи знову наливаються снагою.

Так вечорами. Але вечір надходить не зразу. В мареві спечного дня кожна хвилина здається вічністю!..

Завершивши неспішний біг по крутому склепінню неба, огнисте сонце краєчком торкається води, мовби спирається на неї, щоб не потонути, ще і ще потриматися на плесі океану. Проте вода тут – всесильна й невблаганна: вона щомиті засмоктує огнисту кулю. Знесилившись у двобої, сонце скоряється стихії, і ось на виднокрузі лишається тільки його окраєць – золота скалка, яка будь-що намагається підпалити це високе бездонне небо. То – останнє зусилля.

Коли сонце вже згасло, золотаві хмаринки піднебесся гострим мечем розпанахав зелений промінь.

У моряків чимало прикмет. Кажуть, ніби зелений промінь – рідкість і той, хто побачить його, неодмінно буде щасливий. Скільки разів спалахував він переді мною! От і сьогодні я бачив його – зелений і справді дуже гарний. Виходить, якщо вірити в прикмети, мені зі щастям діватись нікуди. Що ж, на долю я й справді не нарікаю, хоча й народженим у сорочці себе ніколи не вважав.

І тоді настав вечір – темно-зоряний, тихий, з розсипом зірок і сузір’я. Спохмурнів океан.

Ніч лякає нас своєю таємничістю, і тільки він, тропічний вечір, єднає в собі і пригаслий пломінь дня і незворушність нічної тиші, коли потемнілому океану міріади зірок сповна віддають своє синюватe сяйво, а легкокрилий вітер з побожністю обціловує зморене денною спекою тіло.

Я його завжди очікую, цього вечора, ніби збираюся на перше побачення або, як було давно, стрічаю, прокинувшись зворушений, сонячний світанок – з надією, що на мене чекає прекрасне.

Неповторна світанковість, і цей, що так хвилює дитинно, вечір! Він настає відразу – без пастельних барв і напівтонів, з яких у наших краях гаптується надвечір’я… Коли згас останній промінь, довкола розлилася густа темрява. Але ми йдемо у пітьмі, Тільки тоді, коли ехолот засікає потрібний геологам хребет чи улоговину, "Витязь" зупиняється.

Я звик до цієї невпинної плинності, зжився з нею.

Вічний рух… Скільки ж я в дорозі? Завжди. Відтоді, як себе пам’ятаю, прагнув до незвіданого, що лежить за видноколом… Широкі, як море, з козацькими могилами степи, спасибі вам за бентежжя, яким напоїли мою душу.

І океан, і небо, і дорога в незнане проходить крізь серце. І – роєм думи про тебе, земле! Думи обсідають мене, як чайки щоглу; напливають на мене звідусюди, сперечаються між собою.

– Про що ти думаєш? – питаю Петраченка, що працює поруч.

– Про все, – відповідає він. – Про те, як ходив, бувало, вранці в поле, як гарно, коли, прокинувшись, побачиш раптом перший сніг; про тих, кого люблю.

– Отак і я.

– А ще картаю себе, – каже товариш, – за байдужість. Ну, як би точніше висловитися: за те, що не завжди був жадібний до життя, і часом дні сповнювала порожнеча буденщини. Знаєш, тільки тут, в океані, де ми, як пилинки, я збагнув усю відповідальність за кожну прожиту мить.

Геть розніжену млявість! Хтось сказав – певне, він був воістину розумний, – що жити треба з такою жадобою, мовби до смерті лишилося п’ять хвилин. От, якщо хочеш, наріжний камінь незаперечної мудрості, яку я пізнав, стрівшись віч-на-віч з океаном.

Після Мальдівських островів, де так допікала задуха, у відкритому океані ми знову відчули полегкість. Тут нероздільно владарює мусон, і прохолода, що несуть його крила, не поглинається розпеченими суходолами.

До трьох тисяч кінських сил – потужності головного двигуна "Витязя" – мусон приєднує свої зусилля. Мов пара баских коней в одній упряжці, мчать вони наш білобокий корабель. Тільки спінена вода, навпіл розсічена форштевнем, сичить унизу; порипують щогли, та, як зграя казкових птахів, лопотять вгорі дахи брезентових наметів… І тремтливий серпанок краєвидів, і незбагненна голубінь океану – все зливається воєдино.

Ми з Анукіним стояли на палубі, коли до нас підійшов штурман.

Наш штурман старий морський вовк. Ось він, засмаглий, дужий, ніби прикипів до палуби, зрісся з нею, і його не владна повалити ніяка буря – такі, як віл, певне, були першовідкривачами, з каравелами Магеллана чи Крузенштерна вирушали на пошуки невідомих земель. Я спостерігав, як Степанович тримався, коли лютував тайфун і більшість моряків лежала крижем. Степанович і тоді не здався. Ще й інших підбадьорював.

– То як – обморячилися, звикли?

– Потроху звикаємо, – мовив Анукін.

Натякнув: мовляв, заїла щоденна одноманітність – вода й вода! Степанович вислухав, по хвилині мовчання обізвався:

– Набридає значить? – І, насунувши хлопцеві на очі кашкета, повчально мовив – Не те кажеш! В єдиноборстві з морем людина вивіряє свої сили. Зізнаюсь: ненавиджу тих, що хникають. Такі ще є і на землі й на морі, – обпік поглядом Анукіна. – Що про них скажеш? Слабаки, яких, мов тріску, носить дріб’язковість буденщини. Нудьга, скорбота… Ну, й артисти! Удають із себе чальдгарольдів. А я б їх, сучих синів, примусив, як ми, бувало, на траулері, день і ніч тягати сіті – куди й поділася б нудьга.

– Щось ти, старче, розбурчався! – озвався Анукін. – Так ото вже й багато тих чальдгарольдів?

– Не багато, але є.

Ми згодні із Степановичем. Справді, нічого нарікати на долю, пустопорожність ховати за личиною романтичної скорботи! Ми згодні з ним. Тільки чого раптом він заговорив на

цю тему? Натяк? Якщо натяк, то невиправданий. Хто-хто, а ми таки не скиглимо і трудимося, слово честі, неабияк.

Анукін сказав йому про це. Той усміхнувся. Та, видно, задерикуватість наша йому сподобалась:

– Не про вас сказано!..

Минув ще один день… Досліджуємо океан. Він таки поволі розкриває свої таємниці.

Сьогодні востаннє промацували Сомалійську, улоговину. Залишаємо ці місця, лягаємо курсом на захід.

На палубі – гомін.

– Хто не хоче проспати берега, лаштуйте фотоапарати, чистіть черевики – завтра заходимо на Занзібар…

Вночі, коли над головою квітнуть зорі та чути одноманітне порипування снастей, я, вахтовий, іду в обхід. Судно – велике, і мені треба зазирнути в кожну щілину: що там і як? Такі мої обов’язки.

Кожного разу в каюті начальника експедиції я бачу світло. Коли ж він спить, цей невтомний трудар.

Якось Гліб Борисович Удінцев запросив мене до себе. Корабельний тесля уже відпочивав, і в каюті треба було полагодити перебірку, аби вода не просочувалася на стіл.

– Будь ласка, заходьте. – По-юнацьки худорлявий, стрункий, схожий на спортсмена, що постійно гартує тіло, не

дозволяючи запливти жиром. Його вимогливість – в усьому: в суворому режимі відпочинку, роботі, на яку припадає щонайменше шістнадцять годин на добу. Здається, він всюдисущий. У лабораторіях, де науковці працюють, схилившись над пробами грунту, біля глибоководних драг, у штурманській над маршрутною картою – скрізь можна побачити Гліба Борисовича. Про таких кажуть: "Душа колективу". До того він ще й морська душа: почуває себе в океані, як у давно звичному середовищі, бо з сорока п’яти років свого життя понад сто місяців – майже десять років! – провів в експедиціях.

Я зачарований ним!

Відгомін перший

Людина прагнула до мети, як ріка до моря. Вона йшла неухильно – крізь терни і завали. Повчальний приклад тим, хто зневірився в мрії, знесилився в путі!

Кожен з нас іде своїм шляхом. І у кожного є земля, де той шлях починався. Його благословляли Уральські гори, ліси. Вони змалку вчили Гліба мужності.

Ще хлопчиком бігав він на стрімкі, кедрами поросліі узгір’я. Все чарувало душу: хащі, де за кожним пеньком причаїлися лісові чудовиська; кам’яне безладдя гір, серед яких десь виблискують казкові самоцвіти. Внук відомого письменника Маміна-Сибіряка, Гліб, як і його дід, був закоханий у гори, в ліси, в сувору уральську землю.

Удінцеви з діда-прадіда золотошукачі. І далі Уралу не бували. Хто ж посіяв у його душі прагнення до незнаного?

Якось я запитав його про це. Гліб Борисович замислився, поринув думкою в далеке. Потім відповів:

– Знаєте, прочитана книга здатна інколи повернути долю в інше русло. В дитинстві прочитав я повість – не знаю навіть якого автора – "Солоний вітер", і та книга утвердила рішення побрататися з морем, присвятити йому своє життя.

Романтичні, наївні мрії, яким судилося здійснитись.

Звивистий, довгий путь ріки до моря і – нелегкий, бо не всі ж ріки добігають туди… Минуле виринає, мов із небуття; він знову й знову повертається до того, свого першоджерельного початку, коли збагнув щастя пошуку.

Перед війною Гліб вирушив в експедицію. І куди? На Сіверський Донець – до місця битви князя Ігоря з половцями!

– Читали "Слово о полку Ігоревім"?

– Читав.

– Скільки чарівності в ньому! – І продекламував – "То быо вь ты ратии вь ты пльчкы, а сицей ратии не слышано! Сь зараниа до вечера, сь вечера до свьия летять стрьлы каленыя, гримлють сабли о шеломьт… Чрьна земля под копыты костьми была посьяна, а кровию польяна: тугою взыдоша по Руской земли".

Перша експедиція, перша поїздка запалила у хлопця непереборне бажання вивчати рідний край, його історію.

Земля – захоплююча книга, її будь-що треба прочитати – тільки тоді можна збагнути і землю й себе. Потім, через

десятиріччя, цим своїм думкам він знайде потвердження в Екзюпері, котрий сказав, що "земля помагає нам зрозуміти самих себе, як не поможуть ніякі книги. Бо земля опирається нам".

Та почалася війна.

Відгомін другий

Цей Вагнер, нестримний політ валькірій! Його музика душу потрясає. Вона й зараз лунає в каюті Гліба Борисовича.

– Любите?

– Дуже! Із ним, Вагнером, у мене пов’язаний один випадок.

Давно це було…

Йшов останній рік війни. Одного березневого дня вони летіли над Данцігською бухтою. Служив Гліб Борисович у нічній авіації. Та цього разу навіть для них, сміливців, завдання було не з легких. Наказ: удень прорватися крізь вогонь фашистських зеніток і скинути бомби на порт Хелл… ІЛ-4 летів за хмарами. Але й там не уник зустрічі з "мессершміттом". Його переслідували три ворожі літаки. Зав’язався нерівний бій.

– Одного "мессера" ми збили відразу, – розповідав Гліб Борисович, – решта продовжувала погоню. То жахлива річ – повітряний бій. Бачили ви, як акули напали на коріфену?

– Аякже. Це було сьогодні на моїй вахті. Кривавий поєдинок в океані!

– Ну, так ото щось таке сталося і зі мною. Тільки – в небі. "Мессери" не відставали… Нас було четверо: пілот, два стрільці і я – штурман. Невдовзі кулеметна черга скосила стрільців. Лишилися ми з пілотом.

Демонічного Вагнера фашисти обожнювали. Який парадокс – злочинці люблять генія! Під його бравурні марші в сорок першому, пам’ятаю, гітлерівці вдерлися на нашу землю. Може, тоді до кінця збагнув я всю глибінь прадавньої журби моєї землі, про яку читав колись у "Слові о полку Ігоревім". І, може, тоді ще сказав собі: прийде час – і той же Вагнер, що супроводжує "хрестовий похід", громитиме вас на вашій же землі! Цей час настав, і настала вирішальна мить для мене: або грудкою впасти в холодні води Балтики, або загнати туди своїх переслідувачів. Та мені ще конче треба було пожити – хоча б для того, щоб відплатити за смерть брата, за смерть сотень і тисяч радянських людей.

У шлемофоні – шум. То – відлуння грози. Я замінив убитого кулеметника. Прикипів до гашетки. Черга, друга, третя. Бачу: смуга чорного диму прокреслила небо. Ще один "мессер" шубовснув у воду. А в шлемофоні – гроза. Не знаю, звідки саме передавали вагнерівське "Кільце Нібелунгів". Отакий збіг: і це грозове небо, і скандінавська сага, що оповідала про те, як крізь хмари й темряву на крилатих конях мчать у загір’я безстрашні валькірії. Під акорди вагнерівської музики ми обрушили вогненну лавину на порт. А коли повертались, нас підбили. Поранило й мене. Та все ж поєдинок ми виграли!

Війна скінчилась, а море не переставало вабити його. Воно кликало, було уособленням усіх потаємних бажань – стати дослідником океану… Тепер, коли він написав десятки робіт з океанології і в цій галузі став неперевершеним авторитетом, до слів якого прислухаються вчені всього світу, Гліб Борисович

впевнено може сказати, що не помилився тоді, обравши нелегкий шлях дослідника.

Усю війну була з ним книга Ф. Нансена "Подорож на "Фрамі". Замість талісмана возив.

– Нансена варто наслідувати. Але не слід забувати, що незвідані острови, шторми, то лише звабливість, бо іноді за зовнішніми ознаками не можна розгледіти того, що таїться в глибині! Справді, кому з нас не затуманювали голову оті романтичні бригантини, голубі моря, осяйні дороги – аж поки на власному досвіді не пересвідчились, що не це головне. Головне – наша праця, цілеспрямованість і віра в те, що робиш в ім’я інших. З часом, як непотрібне лушпиння, облітають з наших мріянь оці романтичні красивості. Та ми не розчаровані, ні!

Я слухав ученого, і слова його викликали шанобу до всіх тих, хто, навіть спаливши в бурю й грози крила, не відцурався юнацької мрії, залишився таким же, як і раніше, закоханим у життя романтиком.

Відгомін третій

У 1947 році молодий дослідник Удінцев із професором-океанологом Зенкевичем вирушив у свою першу морську експедицію. Була вона дещо незвичайна: на шлюпках… у відкрите море. Зухвальці заходилися вивчати Чорне море. А через рік нова дорога – у Північний Льодовитий океан.

Та все ж початок біографії вченого пов’язаний з "Витязем".

– Восени сорок дев’ятого вперше приїхав я на Далекий Схід. "Витязь" лаштувався в Охотське море. Про ті води

океанологи знали мало, бо хоч там і працювали експедиції, але послідовного вивчення не проводилось. От ми й заходилися вивчати. Зараз на географічних картах чимало хребтів, улоговин, гір, відкритих нами тієї далекої осені. Це і хребет "Витязя", і улоговина Дерюгіна, і підводна скеля Академії наук, і багато інших.

Усі експедиційні спостереження: лягли в основу його кандидатської дисертації, удостоєної премії імені академіка Вавилова.

Згодом було ще чимало експедицій.

І нині, слухаючи його розповідь, я уявно оглянув пройдений океанологом шлях. Позаздрив такій долі. Та й хто б не позаздрив.

Плескотять хвилі, од поштовхів, що йдуть знизу, від двигуна, здригається судно; вібрують перебірки, порипують щогли – знайомий, милий серцю гомін. На палубі всі витязяни, примостившись хто де зміг, слухають звіт начальника експедиції.

Голос Гліба Борисовича ледь долинає до мене – я дечого не розчув. Тоді запитую Наталю.

– Що таке мантія? – озивається вона. – Гаразд, слухай. У тебе, – каже Наталя, – в наметі я бачила не один десяток кокосових горіхів. Навіщо тобі стільки – не знаю. Та річ не в цьому. Візьмімо один дозрілий горіх, в якому молоко затверділо, перетворившись на копру.

Коли його розсікти навпіл, як це робиш ти, ласуючи смачною копрою, постане картина, що дасть можливість у

розрізі глянути на земну кулю. Уяви собі: земна кора – то шкаралупа горіха. Вона теж складається з кількох шарів. Це її верхній покрив, або так звані осадочні породи – пісковики, глина, базальтовий і гранітний шари. Але шкаралупа горіха лише кілька сантиметрів завтовшки, а товща земної кори кілька десятків кілометрів. На суходолі – п’ятдесят-сімдесят, під океанами оболонка буває навіть і п’ятикілометрова.

Далі, – терпляче, як сумлінний учитель, тлумачить дівчина, – розбили ми кокосовий горіх; під шкаралупою в ньому тверда шкірка – оболонка, а ще нижче – м’якуш. Під земною корою лежить багатокілометрова товща – мантія. Її поверхня, яка перебуває під земною корою, зветься поясом Мохоровичича – по імені югославського геофізика, що її відкрив… Мантія, як шкірка велетенського горіха, містить у собі земне ядро. Про земну кору люди вже дещо знають. Та ядро і мантія для нас – таємниця. Ви чули, – Гліб Борисович розповідав, – у мантії, за припущенням учених, формуються всі корисні копалини планети. Вона, ніби комора, яку ми й намагаємося відімкнути. А пошуки в океані – це означає, що ми підбираємо десятки і сотні ключів до неї. Можете пишатися, – підводячись з тенту, мовила Наталя, – ви – свідки того, як людині вдалося, нарешті, відвоювати у мантії уламки загадкової речовини – перидотитової магми. Бог земних надр Плутон цього разу скорився нашій волі: краєчком ока ми зазирнули в його країну, глянули в очі земної безодні.

Так, ми були свідки цього! Я записав про це у своєму щоденнику. "… Дивний океан. Голубе безмежжя, сліпуче сонце. Тепер уже ні штормів, ані злив, як це було донедавна. На тисячі миль безгоміння. Лиш іноді з-під форштевня випурхне зграйка летючих рибок, пролетить над водою, плюхнеться вниз – і знову тиша".

Опускаємо широку металеву трубу, що важить майже три тонни. Гудуть електромотори, порипують блоки – труба підходить до дна. Глибина – чотири кілометри.

Ось труба торкнулася дна. Зверху на ній кілька важких тягарів – під тиском їх і завдяки своїй вазі труба вгризається в грунт. Спуск, почали вранці, а на борт підняли це знаряддя тільки пізно ввечері.

– Увімкніть прожектори! – чути знизу.

Промінь вихоплює. гурт людей – тих, хто клопочеться біля труби. Мені з ходового містка видно, як кілька чоловік пригвинчують шланг із забортною водою. Під тиском води з протилежного боку труби вичавлюється довга ковбаска грунту. Два геологи підставляють під неї металевий жолоб. Потім, як бессараби мамалигу, ниткою розрізають той грунт на шматки.

У попередні рази грунт, кажуть, був глиняний, сьогодні ж він спресований, закам’янілий.

– Неабияка вдача! – радісно гукають.

– Що за улов?

– На відміну од попередніх проб, ця набагато цінніша: грунт надзвичайно давній!

– Раніше ми піднімали його там, де течії намулюють осадки в океані. Нині підняли грунт місцевого походження, зветься він коколітовим. – І геолог поніс скарби до лабораторії.

Хтось необачно відкрутив кран – з труби виповзло кілька метрів грунту. Під нього не встигли підставити лист –

покришився. Тепер учені по крихітці збирають "його", відновлюють колонку в тій послідовності, як її було піднято на борт.

Глибока ніч. Та геологи все ще розрізають колонку на частини, нумерують. Протерши начисто скляні трубки, наповнюють їх грунтом, герметично закупорюють. Експонати треба довезти в такому хімічному стані, як піднято з дна, бо на відкритому повітрі під впливом кисню хімічний склад грунту може змінитися. І тоді вся робота зведеться нанівець.

Скоро розвидниться, а вчені ще й не збиралися спочивати.

– Виявляється, рельєф Аравійсько-Індійського хребта, – проходячи повз геологічну лабораторію, чую, каже Гліб Борисович, якого обступили науковці, – це скелясте гірське пасмо, а глибока рифтова долина – не що інше, як тріщина земної кори. Із спостережень інших експедицій на серединно-океанійських хребтах відомо, що з такими долинами зв’язані високі магнітні. аномалії. Звідки вони? Припускали, ніби в цих тріщинах до поверхні землі піднімається глибинна речовина мантії – перидотитова магма. Донедавна її нікому не вдавалося зібрати, та й сейсмічним зондуванням ніхто що не довів, що ця речовина може виходити Тут на поверхню. Правда, під час попереднього рейсу "Витязя" у рифтовій долині нам поталанило дістати кілька уламків серпентініту – породи, яка утворилася від перидотитової магми. А тепер ми иідняли цілі брили цього серпентініту! Лишається з’ясувати, чи справді це вихід на поверхню глибинної речовини землі... Породи на зразок серпентініту тут утворюють суцільний масив і земна кора розірвана, а мантія підступає до самісінької поверхні, ледь прикрита тонким покровом осадкового та вулканічного матеріалу.

… Радист наш трохи помилився, оголосивши, що ми йдемо у Занзібар. Насправді наш курс – Кенія.

ЛЮДИ З ПЛАНЕТИ ОКЕАН

Судно капітана Кусто "Каліпсо" ми бачили тільки на кіноекранах. У нашій країні демонструвався його чудовий фільм "Голубий континент" про підводні експедиції в Атлантику і Середземне море. Книга Кусто "У світі безгоміння" для тих, хто захоплюється підводним спортом, стала настільною…

Ті з нас, витязян, хто в масках і ластах занурювався в незаймані води тропічних островів і коралових атолів, вважають себе палкими прихильниками першої в світі "людино-риби" – Жака-Іва Кусто, винахідника металевих легенів – акваланга.

І дороги наші схрестилися.

Коли "Витязь" стояв над Аравійсько-Індійським підводним хребтом, з Океанографічного центру в Монако сповістили, що експедиція капітана Кусто проводить підводні кінозйомки в районі Сейшельських островів. Але ні на Сейшелах, ні поблизу східних берегів Африки, куди ми поспішали, зустрічі не відбулося. "Каліпсо" пошкодила гребний гвинт, її лагодять у кенійському порту Момбаса.

На щастя, і наш "Витязь" має бункеруватися в Кенії.

… Коли над водою розтанула світанкова темрява, я, глянувши із свого "циганського" намету вниз, був вражений: усе навколо від води до самого неба було якесь зелено-смарагдове. Можливо, іншим це забарвлення і не впало б у вічі,

але ми, люди, які місяцями бачили тільки неймовірну голубінь океану, коли навіть сонце здавалося голубим, – найменше відхилення в барвах, до яких звикло око, було особливо відчутне. "Витязь" ішов вузькою протокою, і густо порослі джунглями береги кинули на воду свою буйнозелену тінь, смарагдова повінь розлилася всюди, захлюпнувши і небо. Це була Африка.

Чорний континент. Берег мужніх і багатостраждальних. Край первісної величі матінки-природи. Протяжно тужлива пісня і танок біля багаття. Серед густотрав’я стежки, стоптані слонами, жирафами, іншою звіриною. Мовчазний Кіліманджаро, його сніги, оспівані Хемінгуеєм. Все це буде пізніше, коли вирушимо в глиб країни, а зараз...

Біля горбатих берегів, пірси яких затінені зеленими верховіттями, бачу тісно згуртовані кораблі й кораблики: таким колом, кажуть, стають і слони, сходячись на відпочинок. З рейду, де пришвартувався "Витязь", усе видно, як на долоні.

Але я ще більше здивувався, коли штурман показав на невеличке білобоке суденце і назвав його: "Каліпсо".

Між двома середньої величини теплоходами кораблик здавався ляльковим. Річкові пароплави, що курсують по Дніпру, – велетні порівняно з ним.

І от ми на його борту.

Там, в океані, ми давно на "ти" з самими дійовими особами, що виступають у фільмах Кусто: кальмарами, кораловими рибами, черепахами, акулами. На тілі декого з нас "артисти" ці залишили свої вічні автографи. Тепер же познайомимося і з

тим, хто так талановито знімає цих океанських "кінознаменитостей".

Палуби завалені підводними скутерами, човнами-малятками, клітками, що оберігають кінооператорів під водою від хижих акул... Тут щось ремонтують пошкоджене, фарбують. Наш прихід відриває людей від роботи. Нас обступають тісним колом засмаглі, стрункі французи.

Судно сидить так низько у воді, що здається, ніби ти сам зливаєшся з нею і тебе не відмежовує від океану багатометрова товща палуб та перегородок, як на великих кораблях. Що ж, це цілком виправдано: з такої низької корми, озброївшись аквалангом, дуже зручно по трапу зійти прямо у воду! А коли штормить і хвилі, б’ючись об корму, не дають змоги спуститися, дослідники виходять в океан через водолазний погріб, люк у днищі судна. В – носовій частині глибоко у воді – кабіна з кількома ілюмінаторами. Коли судно у відкритому морі або біля островів, де немає каламуті, з кабіни можна розгледіти щонайменшого мешканця глибин. Тільки от зараз нікого не видно: і скільки б я не вдивлявся в одутлий ілюмінатор, нічого не розгледіти, лише скаламучена вода портового узбережжя витріщає свої зеленаві русалчині очі.

Мені подобається твоє ймення – "Каліпсо"! Гомер в "Одіссеї" розповів легенду про німфу Каліпсо. На широкому димарі корабля Жака-Іва Кусто емблема – гомерівська німфа, яка обганяє дельфіна.

По всіх закутках "Каліпсо" мене водить кінооператор Жорж Барськи, Юра, як він відрекомендувався.

Пригадую кінокадр з "Голубого континенту". Кусто і його товариші мчать під водою на мініатюрних скутерах, полюючи на рибу. Скутери ці он з правого борту на палубі.

За останні роки підводний "транспорт" "Каліпсо" поповнився пірнаючими "блюдцями". Одне з них закріплено на кормі і формою схоже на черепаху завбільшки з малолітражний автомобіль. Це – новітній підводний човен, який занурюється у воду до одного кілометра.

Крізь ілюмінатори, вмонтовані в передній частині "блюдця", можна вести кінозйомку, фотографувати. Гідравлічна клешня-руль, яким гідронавти управляють під час занурення.

Від примітивної маски і трубки, з допомогою яких кілька десятиліть тому Кусто вперше глянув на підводний світ, до пірнаючих "блюдець" – відстань, як від планера до космічних кораблів. Та й самих дослідників океану по праву називають гідронавтами, адже Океан так само незвіданий, як і Космос. І Кусто із своїми товаришами – його першовідкривачі.

На палубу виходить худорлявий, трохи сутулий чоловік. Привітно усміхається, подає руку, дивиться ласкавими юними очима! А йому ж незабаром шістдесят.

… Ще в юності Кусто став військовим моряком, ходив у кругосвітню подорож. Під час другої світової війни, в роки фашистської навали, боровся в. загонах французького Руху Опору. В 1943 році разом з інженером Емілем Ганьяном винайшов аквалanг. Потім океанографічні експедиції в Червоному морі, підняття з дна Середземномор’я затонулого що до нашої ери грецького корабля; пошуки нафти в Персидській затоці; підводні кінофільми, удостоєні на міжнародних кінофестивалях найвищих премій; розвідка

морських глибин; наукові дослідження і кінопопуляризація того, що око дослідника побачило під водою; нарешті, кілька років тому Кусто організував підводні станції і лабораторії, де на більш ніж стометровій глибині сміливці проводили свої наукові дослідження.

Ознайомившись із захоплюючими книгами легендарного капітана, в яких чимало романтичного, в декого може скластися думка, що Кусто звичайнісінький собі шукач пригод. Та це не так! Він вирішує важливі наукові проблеми, виявив себе активним політичним борцем.

Кусто один з перших у Франції виступив проти захаращення атомними покидьками морів і океанів.

– Так ви з "Витязя"? – спитав мене Кусто.

– З нього.

Через перекладача Жоржа Барськи Кусто запитує, як ми плавали, обіцяє відвідати "Витязь" і між іншим цікавиться, чи захоплююсь я підводним спортом… Коли я розповів, що давно колись, начитавшись його книг, придбав маску, ласти і, вперше полізши у воду, мало не втопився, він осудливо хитнув головою:

– Це біда багатьох тих, хто не розуміє, що з водою жарти кепські. Ну, думаю, з вами цього більше не станеться.

На "Каліпсо" двадцять дев’ять чоловік; Кусто плаває з дружиною.

– Сімона, – вітається засмагла стрункa жінка.

Це дружила Кусто. Вона з ним в усіх усюдах: два їхніх сини народилися в морі.

– Ілу, от що, – мовив капітан, – хай Жорж вам усе покаже, а потім продовжимо розмову.

Юра детально розповідає про кожну залізячку, про кожен гвинтик. На "Каліпсо" кожна дрібничка – ціла історія. Ось під тентом на довгій мотузці щелепа риби з велетенськими зубами. Це зуби якоїсь давно вимерлої риби, їх знайдено на дні моря поблизу Сейшельських островів, звідки "Каліпсо" недавно повернулась.

– А це компресорна камера, підводний телевізор, будиночок, куди ми ховаємося в разі небезпеки. А це…

– Юро, – зупиняю я його, – звідки на будиночку оці подряпини і чого погнуто металеве пруття?

І Юра розповів:

– Біля острова Має я працював з кінокамерою. Знімали останні кадри. Раптом не знати звідки тічка акул. Я ледве встиг зачинити дверцята будиночка. Але хижаки і не думали відступати. Одна з них, найбільша, кількаметрова акула, широко роззявивши пащу, схопила за "стінку" будиночка, в якому я принишк, торсонула раз, другий і майнула геть.

На цій далекій землі та ще серед членів іноземної експедиції хіба не радісно зустріти земляка? Жорж Барський – мій земляк. Батьки його з Одеси, давно колись емігрували до Франції і під час війни загинули у фашистському концтаборі. На все життя зосталася в серці сипа ненависть до фашизму… Юрій став кінооператором. Він був одним із операторів, що

знімали за романом Стеидаля фільм "Червоне і чорне", з участю славетного Жерара Філіпа. Потім разом з режисером Фредеріком Росеф зняв антивоєнний фільм "Померти в Мадріді" – про боротьбу іспанських патріотів і жорстокість фашистського режиму Франко.

– Позаминулого року, коли я мав їхати до Іспанії знімати новий фільм, франкістські власті мене не впустили: на їхню думку, я став "ворогом Іспанії", – іронічно усміхнувся мій земляк.

Недавно Юрій повернувся з Москви, де знімав фільм про Велику Жовтневу революцію, побудований на унікальних документальних матеріалах, взятих в архівах Парижа, Нью-Йорка та Москви.

– Маю намір, – каже, – зняти серію підводних фільмів з експедицій Кусто. І заповітна мрія – зняти художній фільм про землю батьків, яку вони так необачно залишили.

Такі-от люди з "Каліпсо"!..

Боцман Альберт Фалько – відважний моряк, це він сотні разів занурювався в океанські глибини, жив у підводній лабораторії, коли з дна Суецького каналу піднімали затонуле судно "Тистлгорм".

Інженер Андре Лобанов, постійний супутник Кусто. Андре трохи говорить російською мовою і гарно українською, бо батько його – львів’янин – колись емігрував за кордон, шукаючи кращого життя. Андре не тільки підводний дослідник. Він – поет. І свою поему про море написав… під водою.

– Ми тоді працювали в Середземному морі, за кілька сот миль од Ніцци, – розповів мені. – На глибині я обдумував сюжетний хід і навіть деякі строфи вивів наконечником гарпуна на металевій пластинці.

– Якщо так, тоді й мені напишіть щось у блокнот, – прохаю Андре.

Він бере олівець, аркушик паперу, пише. Спочатку російською, потім французькою мовами. "Дуже тяжко писати мені по-російськи. Так само мені нелегко написати що-небудь цікаве і французькою. Але я хотів би вам розповісти, як гарно під водою, як я зачарований тією красою, – немає навіть слів, щоб передати всю її принадність".

Що ж, я з ним згоден. І хоч це не віршовані рядки, але в них вчувається шум моря і ще: якщо, може, ненароком стану забувати море, я згадаю тоді чудові слова старого, але завжди юного капітана Кусто, який на прощання сказав:

– Море – це вічна молодість, повсякденна школа мужності. І вам писати далі сторінки мужності Людини у великій поемі про море.

СКАРБИ СЮРКУФА

Не знаю, від кого й коли почув я цю давню притчу, але вона лишилася в моїй пам’яті. Один жадібний чоловік захотів, щоб усе, чого торкнеться його рука, перетворювалося на золото.

Минав час. І доля зло пожартувала над його бездумністю. Тільки діставши чудодійний дар – усе перетворювати на золото, збагнув він оманливість свого бажання. Справді-бо: торкнеться той чоловік до страви – і вона перетворюється на

золото, до води – вода, затвердівши, стає золотим литвом. Навіть улюблена дочка, яку він поцілував, обернулася на золоту статую.

Ставши рабом ницих бажань, він прирік себе на справжнє убозтво, бо знехтував клопоти і радощі людські задля марнослав’я.

Одна випадкова зустріч на далеких Сейшелах ще раз потвердила цю думку – зустріч не з міфічним жаднюгою, а з реальною людиною.

Десь опівдні з вузької протоки, що мінилася барвистим сонячним сяйвом, до "Витязя" підійшов білобокий чепурний катер. Сейшельські острови були поруч. Та без лоцмана годі й думати підступити до них – рифи, підводне каміння.

І нас зустріли. На всіх островах церемоніал зустрічей однаковий: радист зв’язується з берегом, запитує дозволу відвідати порт. Потім чекає на відповідь.

Як тільки залишили Момбасу, в порт Вікторія надіслали радіограму. Хоч і через тиждень, але відповідь все-таки одержали: "Я радий вітати радянських дослідників океану на берегах Сейшел", – оповіщав губернатор лорд Оксфорд Асквіт.

Про Сейшели ми знали мало, хіба тільки те, що це англійські колоніальні землі, острови дивовижної краси. У книзі шведського натураліста Серліна "Де дмуть мусони", яку я щойно прочитав, зазначалося: "Сейшели колись були притулком піратів, та й нині там живуть їхні нащадки".

Ось воно як!

Здалеку острови вражали своєю мальовничістю, первісною красою: високі, червонасті гірські кряжі, стрімкі урвища, оголені скелі, що підступали до самісінької води. Берег і справді був суворий, протока, що вела до найбільшого острова – Має, поплямована в зелене й біле. То проступали водорості й мілини.

– Пірати знали, які місця обирати для своїх схованок, – мовив капітан, розглядаючи в бінокль острови.

Надвечір "Витязь" уже стояв біля пірса.

У туристському маршруті подорожі з притаманною англійцям сумлінністю до дрібниць зазначено, що ви повинні оглянути. Вам покажуть усі ті місця, де колись, може, зупинявся губернатор, принц чи інший вельможа, та інші "дива", якими пишається англійська корона.

Про все, навіть про породи дерев та їх родовід, довідаєтеся ви з цих оповідей. Жодна пам’ятка тамтешніх країв не лишиться осторонь вашого маршруту – було б бажання роздивлятися та гаманець не порожній!

І якщо зважити на це, то мені й досі невтямки, чого раптом містер Вілкінс з його господарством не потрапив до туристських проспектів. Недогляд цей тим паче незрозумілий, що ділові люди Сейшел з усього вміють робити гроші, а на дивакуватості Вілкінса можна б нажити чималий капіталець.

Пришвартувавшись, звернулися до місцевої туристської компанії. Нас вислухали і пообіцяли за годину прислати автобус.

Після штормового океану кожен, звісно, прагнув земного спокою. Та спокою не передбачалося: поїздка в горах мало чим різниться від морської мандрівки.

Дорога петляла між скель, то вириваючись на простір – порослі буйнотрав’ям невеличкі високогірні плато, звідки відкривалася панорама навколишніх, гір і плесо бухти внизу, то раптом губилася в гущавині лісів.

Що за край, ці Сейшели! Серцю любо від прохолоди пальмових гаїв. Голубі лагуни тішать око.

Голомозі валуни, мов казкові страховиська, щоразу витикалися із смарагдової повені джунглів. Закралася думка: в якусь мить наш всюдихід не уникне зустрічі з одним із цих кам’яних циклопів. Та водій був справжнім асом: він тільки усміхався на наші побоювання, вправно і легко повертаючи кермо.

Відвідавши Але Форбан, затоку піратів, ми просувалися тепер на північ західним узбережжям острова.

Поміж двома досить високими горами, неподалік північного закінчення Має, дорога перетинала гірський хребет і вела до бухти, де стояв "Витязь"... Од висоти п’яніла голова і на душі ставало так світло...

Ця безмежна блакить, що іскристо переливається внизу, буруниться піняво; високі гори і ще вище небо – голубляче й ніжне. Умиротворіння й спокій – як винагорода за те грізне, недавно нами пережите.

Але зізнаюся: до тропічної мальовничості я вже трохи охолов. Після Мальдівських островів першого тропічного

архіпелагу, який я побачив, навколишня природа не вражав своєю неповторністю. Пальми, гори, сліпуче сонце. В усякому разі, мене тепер менше цікавила тропічна екзотика, а більше зустрічі з остров’янами.

Ось чому, коли ми, перед тим як долати перевал, зупинилися біля невеличкої бухти, я, побачивши з десяток остров’ян, котрі довбали скелю, попросив нашого провідника Евеліну Річард Ман-Гам під’їхати до них, глянути, що вони там копають.

– Зараз дізнаємося, – мовила Евеліна і, хутко зіскочивши з автобуса, попрямувала до гурту людей.

Вона заговорила з високим літнім чоловіком – певне, старшим серед тих копачів. А потім переклала:

– Вони шукають піратські скарби.

Спочатку це повідомлення у нас викликало здивування: чи не пожартувала, бува, Річард Ман-Гам! Та пізніше я пересвідчився у правдивості її слів, а для себе зробив висновок: світ, скільки б ти його не знав, лишається повен чудес, і земля не збідніла на диваків.

Того ж дня, повернувшись з поїздки, ми зайшли повечеряти в портову таверну. Там було людно. Похмурі бородачі, вже добре хильнувши, про щось сперечалися між собою; інша ватага захмелілих матросів витанцьовувала твіст. Невеликий естрадний оркестр пронизував вечорову тишу. Гримкотіло, вило, лящало. Од цієї какофонії нікуди було дітися. Неважко здогадатись, що всі вони, посоловілі люди, щойно залишили хитку палубу тих он на рейді суденець і за довгі місяці плавання, мабуть, уперше відчули під ногами землю, їх,

звичайно, можна зрозуміти і якоюсь мірою виправдати хмільну розгнузданість, бо навіть безнадійні песимісти – закоренілі бродяги, хто остаточно втратив сподіванку на майбутнє, жорстоко зневірившись у своїй земній долі, навіть вони, в душі проклинаючи бурі й штиль, мимоволі тягнуться до земної, що стала колись для них остогидливою, тверді. Тому що земля, часом може й не ласкава, все ж лишається їхньою останньою надією, а кабаки й таверни – рідною домівкою. Тут хоч короткочасно можна знайти забуття, коли вже ніщо не лякає – ні теперішнє, ані прийдешнє: невблаганний світ обертається на звабу, той золотокрилий міраж, що тане безслідно з першим і всіма наступними похміллями.

В Сінгапурі й Коломбо, на берегах Індії й Африки я бачив їх, залітних птахів портових таверн, – моряків білих і чорних континентів, людей без керма і вітрил. Про них ще не, раз озветься спомин… А нині переді мною вирував сп’янілий люд – нестримний, галасливий і безжурний у своєму хмільному забутті.

Ми всілися навколо приземкуватого столика у зручних кріслах, сплетених із листя якогось тропічного дерева.

– Що п’ємо? – запитав корабельний товстун – баталер Іван Іванович, якого ми умовили піти з нами.

Мій земляк, Федір Жигула, зізнався, що хоче горілки, ну, а якщо вже горілки не знайдеться, тоді хоч рому або віски. Горілки не було, і кельнер запропонував ром.

– А ти що питимеш?

Я приєднався до Жигули.

– О, містер знає смак! – схвально відгукнувся кельнер, що терпеливо вислуховував. За кілька хвилин перед нами стояли високі келехи, карафка оранжу і пляшка рому під інтригуючою назвою "Капітан Морган". На етикетці був намальований відчайдушний моряк. Портрет його і ще якогось вусатого моряка висів і над буфетною стойкою.

Хоч на вимогу Івана Івановича йому подали неміцне питво, воно, одначе, не пасувало до загальної картини таверни: місткі пляшки рому стояли на кожному столику.

Ми налили в склянки.

Капітан Морган – пірат, що кілька століть тому діяв у районі Карібського моря. Про нього я знав, що він пограбував не один іспанський галеон, і за цю свою зухвалість англійський король призначив його навіть віце-губернатором Ямайки. Але де Ямайка і де Сейшельські острови! Було незрозуміло, чого раптом тут шанують цього капітана.

Коли кельнер підійшов до нас, подаючи закуску, – смажені земляні горіхи, духмяні банани, ще якісь невідомі нам фрукти, – Федір Жигула, показавши на пляшку, запитав:

– Пірат?

– Так, сер, – відповів кельнер, – джентльмен удачі – Генрі Морган.

Він хотів, було, продовжити розповідь, але, певне, передумав, бо, на мить завагавшись, раптом пішов від нас геть до стойки.

Ром звуть напоєм капітанів. Але скажу: і матросам він годиться. Після третьої чарки тіло починають пронизувати життєдайні токи, а думка працює на повних обертах, ніби головний двигун судна, коли його зненацька захопить шторм.

Я довкола оглянув приміщення. Було воно дещо незвичне. Насамперед впадало у вічі його барвисте оздоблення, – либонь, розраховане справляти враження на довірливих відвідувачів. За стійкою, де, як човник на ткацькому верстаті, то в один, то в другий бік снував спритний чоловічок, не встигаючи наповняти порожні келихи, яскравіла різноколірна, з десятками різьблених фігур широка дерев’яна стіна. Різьбяр вклав у роботу немало видумки. З розпущеним волоссям, у дукатах і намисті, сиділа русалка. "Коштовності", розкидані недбало, свідчили про примхливість цієї діви. Поруч, під високою пальмою, навпочіпки сидів той, кого неважко було впізнати. Тіло його облягав подертий тільник. З лівого вуха звисала масивна сережка. Смолянисто-чорна борідка, на руці, трохи вище кисті, хрест-навхрест дві кістки і череп. Цей вільний син моря і моряк з портрета – один і той же чоловік.

Ми вдруге і втретє підкликали кельнера, начебто. для того, щоб наповнити спорожнілі келехи, насправді ж просили пояснити нам дещо незрозуміле. Хтозна, чи то кельнеру було ніколи, чи, може, тут крилося щось інше, а тільки за якусь мить він підвів до нас незнайомця, відрекомендувавши його нащадком якогось Сюркуфа – Жозефом Сюркуфом.

Із слов’янською гостинністю запросили ми нащадка до столика. Дивний збіг! Чорні, хвацько закручені вуса, смоляниста борідка і вухо прикрашала золота серга. Вигляд самовпевнений і грізний. Спочатку ми розмовляли про те, про се, як і водиться між малознайомими, та розмова дедалі входила в чітко визначене нашим співбесідником русло – про

історію Сейшел, і зокрема про його прадіда Сюркуфа. Він явно пишався своїм предком.

– Якщо ви не знаєте, хто такий Робер Сюркуф, – категорично заявив Жозеф, – то вам важко збагнути, що таке Сейшели!

З його розповіді ми довідалися, що Робер Сюркуф був піратом, а Жозеф – його праправнук. Яких тільки страхіть тут не було: абордажні бої і розправа з невільниками, приборкання непокірних і кровопролиття через награбовані багатства – всього і не перелічиш! Та з почутого в пам’ять найбільше врізалось про Сюркуфа.

Хто він?

Сюркуф-молодший почав з тих прадавніх часів, коли загадковий Схід, його казкові багатства були ще невідомі в Європі. Відтоді, як Васко да Гама відкрив шлях до Індії, води ці буцімто не знали такого безстрашного зухвальця, диявола в образі людини, яким був Сюркуф. Якщо в оповіді опустити деякі деталі, лишається єдине – "немеркнучі" сторінки історії піратства в Індійському океані, які власною шпагою вписав його прапрадід Робер Сюркуф.

Вже на зорі мореплавства арабські однощоглові суденця-доу підходили до східного узбережжя Африки. Серед трофеїв – амбри, золота, коштовного каміння – були й невільники – "чорна слонова кістка", як їх пізніше назвали білі пришельці. Маври – мусульмани арабського походження – продавали рабів з Мозамбіку та інших африканських країн купцям Сходу, а ті в, свою чергу – європейцям. Індія з її скарбами перебувала за семи дверима недоступності. Торгували з нею тільки через арабських купців. Та прянощі Сходу, його казкові багатства

дедалі більше лоскотали збуджену уяву купців Європи. Лихоманка спалахнула ще в XV столітті, з тих пір, як було знайдено морський путь в Індію. Спочатку португальські, згодом голландські та іспанські, а ще пізніше французькі та англійські купці, мов хижаки, налетіли на мирні країни Сходу. І перехрестя морських шляхів з Європи в Індію – Сейшельські острови – стали центром піратства. Купецькі кораблі, вантажені перлами й золотом, поспішали до берегів Європи.

Серед розкиданих в океані острівців на них очікували корсари, пірати.

Одним з цього племені вільних синів моря – та де там одним – першим серед перших! – був, за словами нашого співрозмовника, Робер Сюркуф.

Тринадцятилітнім підлітком Сюркуф залишив рідне містечко Сен-Мало і подався в мандри далеко від Франції. Це був час, коли піратство процвітало майже в усіх морях, особливо в Індійському океані. І молодий блукач став піратом. 1795 року Сюркуф на кораблі "Емілія" вперше вийшов у море під чорним прапором. Не перелічити суден, які він пограбував. Незліченні і його скарби! Сюркуф став казково багатою людиною, фатальним блукачем, якого ніщо не могло утримати на березі. Знехтувавши умовностями суспільства (Наполеон Бонапарт навіть пропонував йому командувати імператорським флотом, але той відмовився), Сюркуф знову залишив Францію, підняв чорний прапор і вийшов у відкрите море. Його жертвами стали купецькі бриги "Замболес" і "Пінгвін", у трюмах яких було багато золота й інших коштовностей. Так само зухвало пограбував він у Бенгальській затоці англійський двадцятишестигарматний крейсер. Пізніше на кораблі "Той, що повертається" Сюркуф почав нападати на всі судна, що йшли зі Сходу в Європу. На дні океану знаходили

собі могилу і купецькі кораблі, і їхні екіпажі: на відміну від своїх попередників, арабських піратів, Сюркуф не брав полонених.

На початку минулого століття він став повновладним господарем Індійського океану. Про Сюркуфа – грозу морів – пишуть книги, композитор Планкет увічнив його, в опереті "Сюркуф". Ну, а скарби легендарного розбійника? Вони тут, на Сейшелах.

– Десь серед скелястих гір піратські схованки зберігають дзвінкі іспанські піастри, золоті дукати, луїдори, гінеї, коштовне каміння, золото – на сотні тисяч фунтів стерлінгів, – самовдоволено закінчив нащадок Сюркуфа і до дна випив свій келех.

– О, ці іменити праправнуки – нащадки полінезійських вождів і єгипетських фараонів, родичі далай-лами і біблійського царя Соломона! – мовив Жигула. – На кожному острові, у кожній країні їх аж кишить. Щоб виканючити долар, вони ладні удати з себе хтозна-кого.

Жигула розповів, як на Гавайях він познайомився з онуком короля Камеамеха. Я не ставлю під сумнів його слова, бо й сам у Сінгапурі мав можливість бесідувати із "сином" мадам Вонг! – піратом наших днів, що діє в районі Філіппінських островів! І все ж, знаючи про численних самозванців – огидне породження огидного життя, я уважно вислухав праправнука грізного Сюркуфа. Але мав необережність зауважити:

– Якщо ваш прапрадід був піратом, чи є підстава пишатися цим?

– Є! – випалив посоловілий Жозеф. – Ця таверна, – він обвів довкола рукою, – "Pirates Arws" ("Герб піратів") – названа так на

честь мого прапрадіда! На цьому місці, де ви сидите, колись із своїми побратимами веселився грізний Сюркуф. Погляньте! – показав він на бухту, що синіла вдалині. – Піратам звідси було добре видно, коли хто підходив до Сейшел. Якщо з’являлися кораблі, лицарі моря одразу знімалися з якоря і виходили в океан.

– А Морган теж бував тут? – показавши на портрет, мовив я.

– Ха-ха-ха! – зареготав Жозеф. – Цей портовий пацюк – хазяїн корчми Юберт, аби до свого кабака залучити більше матросні, навішав портретів різної наволочі. І Юберт, і інші ловкачі, – пошепки, аби ніхто не підслухав, додав Жозеф, – примазуються до слави мого прапрадіда. А є ще й такі, що хочуть добратися до скарбів Сюркуфа, ніби мене, Жозефа, й не існує. Хочуть, ха-ха-ха – та руки короткі!

Не знаю що: його слова чи те, що в бухті Норт-Уест-Бей я напередодні зустрів загадкових копачів, а тільки мені закортіло ще раз побувати біля тієї бухти. © http://kompas.co.ua

Коли я про це сказав тамтешньому постачальнику продуктів на судно і, між іншим, натякнув, що хочу познайомитися ще хоч би з одним нащадком піратів (тільки не з Жозефом – Жозеф явно штатний оповідач з таверни "Герб піратів"), він, щось занотувавши до блокпота, промимрив:

– О кей!

Наступного дня на пірсі юрмилося з півсотні сейшельців.

– Це все до тебе, – мовив черговий біля трапа, викликаючи мене з каюти.

Ото стільки праправнуків?! Ну, знаєте! Валюти всього екіпажу не вистачить розрахуватися з такою кількістю нащадків. Тому серед них я вибрав одного – молодого, спритного хлопця – Оленаула. Він і погодився провести мене до бухти Норт-Уест-Бей.

Я не беруся судити, в якому коліні і по якій лінії наш учорашній знайомий насправді родак Сюркуфа, – певне, цього не скаже ніхто, хоч, за словами Жозефа, він має фамільні бумаги, що засвідчують його пряму спорідненість із легендарним піратом. Незаперечно одне: ремеслом виманювати гроші він опанував бездоганно, доказ – наші спорожнілі кишені. Слід одначе віддати належне обгрунтованості та достовірності всього розказаного про Сюркуфа: коли я пізніше звернувся до історичних джерел, то був вражений сумлінністю Жозефа, з якою він поставився до біографічних даних про свого предка, оповідаючи його життя.

Та мова тепер піде про іншу людину, яка теж причетна до легендарного Сюркуфа.

… Це трапилося давненько, хоч і не настільки давно, щоб припорошитися пилом забуття, – якихось, може, тридцять років тому. Зустріч ця в житті Вілкінса Круса стала фатальною. Власне, нічого надприродного не скоїлося. Як відомо, про багатство мріє кожен поважаючий себе джентльмен. Мріє і в ім’я цього живе. І якби не цей, дещо незвичайний спосіб, до якого вдався містер Вілкінс, щоб накопичити грошей, про нього можна б і не говорити.

Вілкінс Крус народився у поселенні за сто миль на північ од Брістоля. Там минуло його дитинство, звідти подався він у світ. Тамтешні місця, кажуть, славляться чарівними пейзажами, а землі – родючістю. Однак невеличке присадибне господарство, що дісталось у спадщину старому кураторові – батькові

Вілкінса, з кожним роком давало менше й менше прибутків. А після його смерті і зовсім занепало. Молодий спадкоємець і не збирався якось його підняти. Коли ж хлопцеві виповнилося двадцять, він порвав з отчою землею. Духовний сан, до якого схиляв Круса батько, найменше цікавив непосидючого, авантюрної вдачі хлопця. Нічого путнього не вийшло у нього і з агрономією, якій задумав було себе присвятити. Він не міг змиритися з дріб’язковістю буденщини, як він називав працю на полі і фермі. Це підтинало крила будь-коли досягти задуманого – стати багатим. А в нього був свій девіз: "Або все, або нічого!".

Одного осіннього дня судно, що прямувало з Брістоля до Кейптауна, везло молодого Вілкінса в незнані краї. Історія не дуже нова, коли зважити, що так робили і роблять усі розчаровані мрійники і самовпевнені авантюристи.

Отож він став блукачем, закинутим далеко від рідної землі.

Спливали роки, а вдача обминала зухвалого англійця. Про який капітал можна було говорити, якщо свої моряцькі заробітки Вілкінс, бувало, витрачав за якийсь тиждень-другий у першому-ліпшому порту!

Та настав час – і життя Вілкінса круто змінилося. Якось, коли його судно стояло в південноафриканському Порт-Єлізабеті, Вілкінс зустрівся з одним таким, як і сам, волоцюгою. Це був просолений вітрами всіх широт шкіпер англійського вуглевоза. За пляшкою джіну земляки швидко знайшли спільну мову, і шкіпер відкрив Вілкінсу таємницю. Повідав таке, від чого у Вілкінса замакітрилось у голові!

Вілкінсу, певне, відомо, здалеку почав шкіпер, що на землі є незліченні багатства – заховані скарби піратів і флібустьєрів.

Про це пишуть навіть у газетах, пишуть і про тих, кому інколи вдається знайти їх, та головне знати, де містяться ті схованки. Якщо Вілкінс не поскупиться і добре заплатить, ключ до піратських скарбів – таємниця, варта мільйонів, – може стати його власністю.

Того ж вечора земляки дійшли згоди: гроші, що були у Вілкінса, перекочували до кишені шкіпера, а той за це дав шмат звичайного полотна, на якому чиясь рука золотом вишила криптограму. Недосвідченому важко розібратися в плетиві цих знаків:

Знадобилися місяці копіткої праці, щоб розшифрувати криптограму, спочатку самотужки, а потім з допомогою спеціалістів у архівах Британського музею документів.

Ось що стало відомо Вілкінсу. В минулі віки на Сейшельських островах зупинялися англійські й французькі пірати. В бухточках, серед численних скель, стояли кораблі легендарних піратів Кіда і Беніто де Сото, Олів’є ле Васера і Тейлора.

Вони грабували кораблі з коштовностями. Скарби ховали на. острові Має. Найзначніші з них належать пірату Роберу Сюркуфу.

Придбана Вілкінсом криптограма – не що інше, як план, де сховано ці скарби. А по зорях, зазначалося в тайнописі, можна знайти дорогу до схованки…

Оленаул за незначну платню погодився провести нас до бухти Норт-Уест-Бей.

За годину ми з штурманом Світайлом були на місці.

Ось вона, та бухта, і виселок Бель Омбр. Вигнувши підковою берег, затока глибоко подалася в суходіл. В кількох сотнях метрах від нього, від західного до східного мисів – неначе хто кинув гірлянди квітів, – на коралових рифах, розбиваючись, кучерявилися піняві буруни. Недоступний берег, підступні мілини – попробуй проберися крізь них!

З перевалу відкривалася неозора панорама: вдалині, неначе трикутний арабський парус, бовванів острівець Силует, ліворуч, за кілька миль од нього, – острів Консепшен. Десь між ними вузький, – тільки для шлюпок прохід, яким можна вийти в океан.

Вчора, коли ми поверталися в порт, острови оповивав імлистий серпанок, а нині вони чітко вирізьблялися на тлі неба. Під сліпучим сонцем вода в затоці переливалася сріблясто, з найрізноманітнішими відтінками синяви – від блідо-голубого до ультрамаринового – мільйони люстерок, потрощені на блискотливі скалки.

Ми зупинилися в тінистому пальмовому гаю, біля невеликої, довгастої, критої лапатим банановим листям, хижки. Ні вікон, ні дверей у ній не було. Підлога, дах, палі, що його підтримують, – ось і вся споруда. Такі хатини дещо, може, видозмінені, стрічаються на всіх тропічних островах – від Таїті до Сейшел.

Оленаул майнув до хатини і за кілька хвилин повернувся разом з високим, трохи згорбленим чоловіком. Літа наклали відбиток на його обличчя – воно було зморшкувате, наче поверхня моря, коли на пій піднімуться брижі. А очі молоді: сині-сині.

В ньому я впізнав чоловіка, з яким учора говорила Евеліна.

– Вілкінс Крус, – назвався він. І одразу запитав – Яка мета вашого приходу?

Оленаул розтлумачив йому.

– Чудово! – вигукнув містер Вілкінс. – Не гаймо часу – оглянемо моє господарство.

Перескакуючи з каменя на камінь, ми подалися до затоки.

Я бачив різні тропічні острови, але величніше за. цю місцевість важко щось уявити. Здається, якась надприродна сила в шалу мить повсюди розкидала ці велетенські валуни, скелі, гори… Урвища і гроти, шпилі вершин і скелясті хребти з буйнозеленою тропічною гущавиною, з-поміж якої де-не-де виступали оголені породи червонуватого відтінку, – первозданність що недоторкано ввійшла у сьогодення.

Біля гірського хребта, затиснута, як лещатами, з одного боку – громаддям скель, з другого – морем, тягнулася звивиста смуга суходолу, – з кілометр вподовж і якихось сто метрів завширшки.

Тут містилося господарство містера Вілкінса – його перша і остання надія…

Якби викопану ним землю зсипати на одну купу, гора та височіла б аж до неба – пам’ятник людської працьовитості чи марнотратства… А втім – кому що.

Озброєний криптограмою Вілкінс приїхав на Сейшели. До нього тут уже не один шукав, але так і не доводив діла до кінця. Та Вілкінс пошукам присвятив усе життя.

Там, де прибій, натикаючись на прибережні рифи, розпорошується і щоразу затопляє ділянку суші, глибока шахта веде під землю. Цей клаптик суходолу від моря одгороджений високим муром. Чахкає моторчик, відкачуючи воду, але щоразу прибій знову і знову то оголює коралове дно, то затоплює штольню.

– На Сейшелах я придбав невеличку садибу, – пояснює містер Вілкінс. – Поставив хижку. А невдовзі почав розкопки. Згідно з тайиописом скарби сховані в кількох місцях острова – в бухті Буало, біля мису Поліс і тут, між оцими горами. Але життя внесло поправку. Після перших розкопок у бухті Буало мені до рук попала ця брила, – Вілкінс підходить до величезного каменя. – Здається, звичайнісінький валун, але придивіться до нього уважніше: чиясь. невідома рука видовбала знаки Зодіака. Ось, – Вілкінс показав на заглиблення в брилі, потім провів лінію ще до одного виступу, – чотири зірки. Не нагадують вони вам Південний хрест?

– Можливо, – погоджується Світайло і показує на камінь, що лежить поруч. – А оці. видовби теж схожі на якесь сузір’я.

– О, ви тонко завважили! Що, знаєте астрономію?

– Трохи.

– Ви не помилилися, – зрадів Вілкінс. – Справді, то сузір’я Геркулеса. Якщо провести лінію від нижньої зірки до тієї, верхньої, матимемо лінію, що й покаже напрямок до схованки Сюркуфа. Опівночі, коли сузір’я заяскравіє на небосхилі, слід відміряти відстань. – Тут він, ніби між іншим, замовк, мабуть, від нас приховуючи, в якому напрямку і скільки треба відміряти метрів, щоб підійти до схованки.

Дивак! Даремно він од нас щось утаює: розібратися в його премудростях не кожному під силу. Я так і сказав Вілкінсу. Це зачепило його за живе. Обурений у своїх потаємних почуттях, він почав доводити безпідставність моєї заяви, – що я, мовляв, не перший, хто так поверхово судить про ці кам’яні брили, яким ціни немає. Тільки він, містер Вілкінс, знає їхню вартість, бо, якби не знав, хіба ж відважився б на такий титанічний труд!

… Він копав то в одному, то в іншому місці, але нічого, крім десятка монет та ще, як він каже, печатки Сюркуфа, не знайшов. Річ у тім, що протягом останніх двох століть на Сейшелах сталися численні зсуви, землетруси. Якщо й були тут колись піратські схованки, то тепер вони зруйновані. Проте ніщо не могло похитнути віру містера Вілкінса в успіх.

І він копає. Щороку в нього працює бригада з десяти-двадцяти чоловік, а буває й по півсотні.

Плантація кокосових пальм – єдине джерело прибутку Вілкінса. Та останнім часом горіхів ледь вистачає, щоб прогодувати сім’ю. Сім’я у нього велика – шестеро дітей, дружина. Раніше дві жінки, не вірячи в успіх його діла, покинули Вілкінса. Але це не злякало шукача. Коли вже не лишається й цента, а копачі вимагають платні, Вілкінс вирушає до Африки і – шапку по колу! – серед багатіїв знаходить меценатів. Отримавши підмогу, знову береться до роботи. Так було вже кілька разів. Та навіть у ті важкі часи робота не припинялася. А зараз вона в розпалі: цьогорічний врожай кокосових пальм приніс Вілкінсу чималий прибуток – можна найняти ще десяток копачів.

Підійшли до гурту людей з кирками й лопатами в руках. По пояс у воді, вони довбають скелі, вичерпують воду,

вовтузяться біля насоса. Містер Вілкінс задоволений – усе йде за планом.

Світайло поцікавився: як це Вілкінсу вдається умовити людей працювати – адже справа невигідна і непевна.

– О, люди свідомі! – відповів той. – Вони вірять, що праця врешті принесе їм чималий капітал.

– Отже, є стимул?

– Аякже, – підхопив Вілкінс. – Скарби я знайду неодмінно, хоча б мені довелося рити ще тридцять років. А золота тут стільки, що вистачить і мені і моїм людям. Коли я віднайду його, в першу чергу розрахуюся з боргами, які вже надто зросли; потім дам винагороду копачам за їх сумлінну працю; ну, а решту залишу собі.

– І на все це вистачить золота?

– Якщо воно задовольняло тисячу піратів, то мене теж задовольнить. Адже тут закопано 350 тонн коштовностей.

Вілкінс спитав, чому я цікавлюсь його роботою. Світайло розтлумачує, та в перекладі з української, певне, допускає поточність. Вілкінс зрозумів, що і я теж шукаю скарби, тільки в Примор’ї.

– Уссурійський край? – спитав він. – Не певен, що там щось є. Та спробуйте шукати біля Каспійського моря. Там мають бути скарби.

Не було сумніву, що перед нами людина, озброєна неабиякими знаннями. Він знає як своїх п’ять пальців, де і які

скарби закопано у найвіддаленіших куточках землі... За вартістю піратських багатств Сейшели, мовив, займають сьоме місце – після Перу, Багамських островів, Гаїті та інших. Але Вілкінс шукає на Сейшелах, бо в його руках достеменний план піратських схованок, а ще через те, що сюди рідше навідуються різні шукачі, хоч їх останнім часом і збільшилося.

Попросив блокнот, в якому я занотував його розповідь. Написав: "За статистикою, у світі на десятиріччя часом одному-двом шукачам вдається віднайти скарби. Я бажаю, щоб одним з них були ви, а другим – я".

І, повертаючи мені записник, додав:

– Якщо я знайду скарби Сюркуфа – а я знайду неодмінно! – я і вам дам трохи.

Я подякував містерові Вілкінсу за таку щедрість. І ми. попрощалися.

Не знаю, від кого ж коли почув я давню притчу про чоловіка, який хотів озолотитися, але вона лишилася в моїй пам’яті. Зустріч на далеких. Сейшелах ще раз підтвердила жахливу оманливість, про яку розповідалося в тій притчі, – одначе то була зустріч не з вигаданим жаднюгою, а з живою людиною, з якою звела мене моряцька доля.

ЧЕРЕПАХИ ТРОМЛЕНА

Сейшельські острови зникли за кормою, розтанули в імлистій далині. Тільки обриси їх, здавалось, передались хмарам, які кучугурилися високо над щоглами і були схожі на рухливий архіпелаг, що плив і плив, невідступно супроводжуючи наше судно.

Дороги вели на південь, у безмежну водяну пустелю. Океан і кликав і лякав. І світовідчуттям своїм кожен з нас нагадував, мабуть, парашутиста, що стрибонув у безвість, в нічну темряву й невідомість. Вражаюча велич стихії приголомшувала; дедалі більше зникала вартість нашого "я", бо у порівнянні з океаном найграндіозніше здавалося піщинкою. І цій нездоланності мали протистояти наше завзяття, наполегливість і наш розум. Ми кинули виклик океану, і в цьому вже була перевага й сила.

Судно зупинилося. Крутилися котушки, розмотуючи сотні метрів троса; застугоніли електромотори, зарипіли блоки лебідок. Дночерпаки, драги вже в котрий раз пішли на розвідку в безодню.

З каюти вийшов боцман. Оглянув захаращену залізяччям палубу, мовив:

– Геологам бракує дрібнички – уламка корінної породи, – щоб остаточно довести: під дном Маскаренської улоговини, над якою стоїмо, не мул чи глина, а гранітна товща – опущена частина мадагаскарського материка. Сейсмологи своє сказали: під дном залягає кора материкового походження. Тепер слово за геологами.

Я теж чув, що геологи збираються повести вирішальний наступ, щоб з’ясувати колишній зв’язок материків, існування легендарної Лемурії, перешийка, який, гадають, близько десяти тисяч років тому з’єднував Африку з Мадагаскаром і півостровом Індостан.

Ключик до розгадки цієї таємниці материків десь глибоко на дні. Він не дається в руки. Як його дістати? Сотні кілометрів тягнеться Маскаренська улоговина – прірва, яких чимало в Індійському океані. Розкинулась вона одразу за північно-

східними берегами Мадагаскару. Звідусюди її оточують острови – Сейшельські, Амірантські та Маскаренські. І цим улоговина схожа на лагуну коралового атолу, яку теж обрамлює кільце островів. Принаймні так здалося мені, зачарованому красою недавно відвіданого атолу Аду.

Про це я й сказав уголос.

– Нічого собі лагуна! – відповів штурман, розшифровуючи стрічку ехолота. І, підвівши голову, додав: – Лагуна і ця улоговина, хлопче, так схожі між собою, як ставок і океан.

Схилившись над стрічкою, що весь час рухалася, я побачив, як самописець креслить хвилясту лінію, позначаючи на ній цифри: 4200, 4500, 4900… Глибина збільшувалась. А ми, сновигаючи з краю в край серед клятої пірви, шукали місце, де б можна було промацати дно і дістати зразок корінних порід.

За кілька днів після виходу з порту Вікторія досягли дванадцятої паралелі. Стали неподалік північного берега Мадагаскару. Раптом океанське дно вигорбилось, і ехолот засік незначні глибини, придатні для спуску драги. Вовтузилися цілу ніч, а вранці дізналися, що драга вернулась порожня.

Опускали ще тричі і підняли тільки шматок глини – корінних порід так і не було.

Геологи ходили похмурі. Запевняли, що ось у такій і такій точці неодмінно повинні бути корівні породи – їх треба лише підняти. "Витязь" лягав у дрейф, і знову бралися до роботи. І все марно. Тільки згодом з’ясували, що саме тут проходить Південна Екваторіальна течія. Вона зносила наше судно до Мадагаскару. Не встигали знайти потрібне місце, як течія підхоплювала його і несла далеко на захід.

Так кілька днів борюкалися з хвилями, аж поки драга не повернулася з уловом. Отоді й дали повний уперед, лігши курсом на південь.

Я скочив у воду й побачив: крізь білу, що клубочилася, як туман, коралову каламуть проступали руді плями саргосових водоростей. Дно було нерівне, всіяне величезними валунами. Кожен – завбільшки з багатоповерховий будинок. Широкі тераси, химерні виступи й заглибини, котрі протягом тисячоліть висікав океан, створювали враження, ніби тут затонули якісь напівміфічні міста.

На всьому лежало тавро забуття. Та коли набігала хвиля і прибій, скуйовдивши, розгойдував синьо-зелені довгасті пасма поросли на підводних урвищах трави макроцистис, запустіння раптом зникало і мертве місто починало жити своїм, схованим від стороннього ока, життям. Це було справжнє підводне царство, як то оповідається у казках: дивовижні риби, краби-клишоноги, граціозні, з довгою фатою медузи… "Витязь" став на якір за кілька кабельтових од берега. І ми тепер човном наближалися до суходолу.

Після Маскаренської улоговини хотіли було пересікти підводний, теж Маскаренський, мало досліджений хребет, побувати на розташованому там архіпелазі Каргадос-Карахос. Але висадитись не наважилися.

– Останній з півночі в цьому архіпелазі острівець Альбатрос, до якого шапкою докинути, – сказав капітан. І всі, хто стояв на палубі, побачили низинний, порослий чагарями суходіл, мало обстежений, але висадка там неможлива.

Ми повернули на захід, майже впритул підійшовши до острівця Тромлен.

На березі наш човен помітили. Кілька остров’ян кинулись у воду. Переганяючи один одного, поспішили назустріч.

Коли до берега лишалося з кілометр, штурман, що був за старшого, дозволив охочим проплисти цю відстань.

Ото я й стрибонув з нетерплячки… Ворушачи ластами, легко, мов птах, повис над підводними скелями й урвищами. Як гарно в цій ласкавій, прогрітій тропічним сонцем, купелі! Воєдино зливаєшся з океанам, почуваєш себе частинкою його. Помах ласт – і ти вже в глибині або плинеш над пісками нових і нових хребтів.

Дно поволі переходило в широке, встелене бурою травою плато.

Чи то справді страх має великі очі, а чи тому," що крізь скельця маски під водою все збільшувалось удвічі, – але я жахнувся. Прямо переді мною раптом виникла страхітлива потвора. Це була небаченої величини жаба! Передніми серповидними лапами вона махала в скаламученій прибоєм воді, а голова – сплюснута голова змії, що закінчувалася дзьобом і двома лютими очима, – погойдувалася з боку, в бік на довгій міцній шиї.

Не тямлячи себе, випірнув з води.

– Рятуйте!

Голосу мого, звісно, ніхто не міг почути, бо човен уже пристав до берега, а судно бовваніло ген вдалині.

Маска зсунулась на шию, крізь трубку, яку не встиг продути, наковтався води. Що робити! Одна, дві, три… п’ять,

десять жаб-велетнів горбили свої спини серед хвиль неподалік меле.

Поборовши страх, якомога спокійніше почав ворушити ластами, аби, чого доброго, не піти на дно. Так минуло не більше хвилини, поки переодягнув маску і, пірнувши та лавіруючи між жабами, поплив до берега.

Коли про все розповів хлопцям, вони розреготалися:

– Отож, не знаючи броду, не лізь у воду! А взагалі, нічого було боятися – то пливли не жаби, а морські зелені черепахи.

Та про черепах – потім. Зараз мене вабив суходіл.

Радісно було відчути під ногою земну твердь. І я не гаючись пішов у глибину острова. Уже дома прочитав про Тромлен таке: "До суходолів та рифів, що становлять небезпеку для мореплавства, належить і острівець Тромлен, розташований за 230 миль на схід од Мадагаскару, Береги його оточені рифами, над якими під час північно-західних та південно-східних вітрів виникають шалені буруни. Згідно з навігаційними даними за 1846 рік висадка на острів неможлива".

Цей клаптик суходолу, площа якого щонайбільше шістдесят гектарів, по-тутешньому зветься Піщаний острів. І недарма! Низинний берег підводиться над рівнем моря всього на кілька метрів. Об нього не раз розбивалися кораблі, і їм не було вороття. У 1761 році судно, що везло на Маврікій африканських негрів, у пітьмі вдарилося об цей низинний суходіл і потонуло. Чимало невільників врятувалося, вибравшись на безлюдний острів, де не було ні прісної води, ні їжі. З горем-бідою жили вони тут п’ятнадцять довгих років, харчуючись молюсками та черепашачим м’ясом. А в 1776 році

експедиція під командуванням де Тромлена випадково натрапила на цей нікому невідомий острівець, і мореплавці знайшли там тільки сімох підстаркуватих негритянок. І – жодного чоловіка!

Незважаючи на застереження лоцій і трагічні випадки, пов’язані з острівцем Тромлен, ми все-таки висадились на нього.

З тих пір, як востаннє відвідали берег, не минуло й місяця. Умови для плавання були бездоганні: жодного разу не збурився океан, притримуючи лють, либонь, на пізніше. Хіба що в районі Південної Екваторіальної течії водокруть намагалася потерти боки "Витязю". Але не могла ж вона нас, мореплавців, закачати настільки, щоб ось тепер, коли нога торкнулася надійної тверді, перед очима все попливло й закрутилося!

Я ступив крок, другий, збираючись видряпатися по ковзькому, схожому на снігові кучугури пагорбу, та мене хитнуло, мов п’яного, з боку на бік. Перемолоті жорнами прибою уламки відмерлих коралів були не що інше, як спорохнявілий вапняк – курява, що запилючувала з ніг до голови. Астронавти, хто ступив на іншу планету, почуваються, мабуть, так, як і я нині. Цей пил, оці дивні, над якими виснуть барвисті райдуги, пагорби!.. Одначе стан невагомості був химерний: від землі я не одривався, не відскакував, а лише погойдувався.

Помітивши, як я рухаюсь, Касянович здивовано вилупив очі:

– Ти що, п’яний чи дурня клеїш?

– З-земля ходором… – крізь зуби видавив я.

Іхтіолог підійшов до мене, зупинився.

– Дитя! – виголосив патетично. – Мої риби, кинуті на палубу, почувають себе теж не гаразд. Краби, що здатні обходитись без води, і ті, витягнуті з рідного середовища, стають пришелепкуватими. А ти довго пробув під водою, бовтаючись серед черепах. Зябер у тебе немає, – він помацав моє підборіддя – ото й замакітрилася голова. Вестибулярний апарат схибив. Та не переживай – скоро мине! – Він схопив мене за руку, потягнув за собою вгору.

Острівець лежав як на долоні. І було його всього кілометрів зо три. Вигорблений посередині, поплямований білими латками піску та ще смарагдовими заростями чагарників, суходіл полого нижчав з країв, непомітно зливаючись з поверхнею води, немов хвиля, що піднялася високо та й скам’яніла навіки.

Під ногами шурхали невеличкі краби, лякливо ховаючись у кущі, та подекуди траплялися пухнасті, з чорними обідками навколо очей олуші – тутешні птахи. Рослинність дивувала одноманітністю: ріденька й чахла – не рівня тропічним заростям. Схожі на фікуси деревця. Непримітні, ніби петрів батіг, стеблинки дрібненькими, блідо-ліловими квіточками витикалися з піску.

– Геологічний вік острова порівняно молодий, – пояснив Канаєв. – Таких островів на планеті вдень з вогнем не знайдеш. Він виник внаслідок вулканічної діяльності землі, згодом обріс коралами, які й підняли його на кілька метрів над рівнем моря. Тут немає постійної рослинності, флора в зародковій стадії і складається з випадкових рослин, насіння яких принесли з малайського архіпелагу морські течії.

Я подався до каланчі, що височіла ліворуч од місця висадки.

Хлопці наші, видно, давно сюди прийшли – вони сиділи на піску в колі остров’ян і за допомогою жестів про щось жваво розмовляли.

Перед навісом, спорудженим з почорнілих дощок, – хижка, в якій мешкали остров’яни, – було вимуровано невеличкий олтар. "Набожні", – майнула думка, і я пильніше став його розглядати. В ньому стояла висічена з коралової брили матір божа, з багатьма янголами й херувимами обабіч. Хоч біблейський сюжет споруди сягав глибини віків, каменяр, порушивши заповідь божу про невтручання людини в створене всевишнім, багато чого додав од себе. Його божа матір була схожа на одну з тих сучасних дівиць, які над усе ставлять моду. Гінкий стан богородиці облягала куца, вище колін спідничка, нафарбовані губи широко розтулені, декольте оголювало пишногруде тіло.

Огорожа довкола олтаря варта була цієї "святої": її зробили з порожніх, повтиканих шийками в пісок пляшок з-під віскі. Певно, на острові дуже сутужно з будівельними матеріалами або ж тут живуть великі гумористи.

Плин моїх думок порушив Касянович – він вигукнув, показуючи на мене:

– Ось хто зелену черепаху сплутав із жабою. Не соромся, – запросив, – підходь.

Я приєднався до гурту балакунів, стомлено опустившись на гарячий пісок. Остров’яни сиділи підібгавши ноги. Вольові, дещо аскетичні обличчя; в більшості на руках та ногах

зарубцьовані рани. Їхні тіла лисніли коричнюватим відтінком, тією густою смаготою, що свідчить про постійне перебування людини на сонці. Хоч дехто з них за віком був уже не молодий, та всі стрункі, дужі. Я замилувався ними. Щось горде, завзяте світилося в їхніх очах – навіть натяку не було на релігійну смиренність. "Це не похмурі набожники, а великі сонцелюби!" – подумав я.

Їх тут шестеро, на цьому загубленому серед океану острові: Оніго, Саїд, Карбіер, Сінкер, Хамед, Каро. Шестеро пустельників, вихідців з Реюньйону й Мадагаскару, людей, котрих знають не поіменно, а тільки під одним номером – 976. Під цим номером у Бомбеї й Коломбо, Найробі й Таматаве відома метеорологічна станція, яку обслуговують відірвані від усього світу остров’яни. Вони сповіщають про виникнення тропічних ураганів. Та, рятуючи інших, не завжди врятовуються самі.

Про це розповів нам Каро.

– Майна ні андро! – глянувши на небо, мовив остров’янин, що по-мальгаськи означало "погожа днина". І, розрівнявши долонею пісок, намалював на ньому звивисту лінію.

Слово за словом, то жестами, то переходячи на англійську мову, розтлумачив, що тропічні урагани виникають восени між восьмою та десятою паралелями – трохи вище Тромлену. Навала збуреного повітря, зародившись десь серед океану і взявши розгін на захід, не доходить до Мадагаскару, різко повертав на південь, а далі разом з хвилями простує своїм початковим курсом – на схід. Шлях урагану графічно можна зобразити звивистою лінією, яку щойно накреслив Каро.

– У цій точці, – острів’янин показав місце, де лінія вигнулася підковою, – розташовано Тромлен, і саме тут найбільше збирається ударна сила вихору: швидкість вітру сягає за п’ятдесят метрів на секунду, здіймаються височенні хвилі.

Ураган нищить на своєму шляху все. Не минає і суходолів, особливо Тромлену та сусідніх Маскаренських островів.

Там, на Мадагаскарі, в прибережному селищі Маномпана, хижки якого розкинулись обабіч невеликої бухти, ще змалку чував Каро про всесильних велетнів, замкнутих людьми в міжгір’ї. Те місце вважають священним: ніхто не сміє туди поткнутися. Та вряди-годи забредає якийсь мальгаш. І тоді велети пробуджуються, розпрямляють плечі – аж здригається земля, і від подиху їхнього збурюється океан, виникає вітер.

Ще й понині вірять у загадкових велетнів односельці Каро. Чимало горя завдають розгнівані демони мальгашам: замулюють посіви, знищують сади, затягують у безодню човни.

– Мальгаші – марновірні діти природи. Водоймища й гори, океан і небо, – мовив Каро, – все в їхній уяві пов’язано з добрими або злими духами. Вважають, одразу після смерті людини душа її оселяється десь поруч, перевтілюючись у вертких напівмавп – лемурів. Не можна гнівити дух померлих: він керує життям людини.

Каро давно не вірить у це. Він знає: коли здригається земля – це означає, що в її розпечених глибинах виникає поштовх; збурена атмосфера, циклон, хвилює море. То лише його затуркані земляки такі звичайні явища оповивають містикою, приписують їм надприродну силу. І не дивно! Серед мальгаші в дуже мало людей з освітою. Каро – щасливий виняток: закінчив

ліцей, давно вже працює метеорологом на Тромлені – острові, що колись став могилою його батькові…

Ми залишили садибу метеорологів. Геологи вирушили в глиб острова, сподіваючись найти зразки потрібних мінералів. Ті, хто був з Касяновичем, пішли вздовж південного узбережжя, як завжди, збираючи всяких жучків та комах… Решта на чолі з Каро подалися на північний схід. Нам сказали: у тій частині острова є гарні черепашки і трапляються гнізда цейлон-мідас – зелених черепах, які так налякали мене.

– Черепахи – це вже щось та значить! – вигукнув Петраченко, перескакуючи з каменя на камінь. – З дитинства мрію про них. Кажуть, мер Лондона щороку влаштовує бенкети, на яких подають суп, зварений з тутешніх черепах.

Настрій був піднесений, ми йшли бадьоро, жартували. Але місцевість не тішила ока. Всюди траплялися валуни – гострі, скелясті уламки, об які кожен з нас уже в перші хвилини позбивав ноги. Трохи вище за валунами тягнулися порослі розкарякуватими кущами дюни. Коли підійшли ближче, від них повіяло духмяними пахощами. Здалося, що ми попали у квітучий сад. Із кущів висунули голови довгоногі, пухнаті пташенята.

– Фу! – мовив Каро, показуючи на птахів.

Петраченко впізнав фрегатів. Припустився було ловити, та птахи в руки не давались.

Ішли берегом по зволоженому прибоєм піску. Каро розповідав.

… На східному узбережжі Мадагаскару велетенська піщана акула зветься акіо. Серед численних отруйних риб, скорпен, баракуд та іншої нечисті акула чи не найнебезпечніша. Не знаєш, звідки й коли вона нападе, а з жертвою своєю поводиться жахливо – роздирає на шматки або навічно залишає страшні сліди. Он і в Маномпані скільки їх, рибалок, з шрамами на тілі чи й зовсім безруких – тих, хто стрічався колись з акулою.

Акіо – всюдисущі. Ними кишить бухта Тинтингуе, вони запливають і в гирло прісноводної Маномпани, на берегах якої розкинулось мальгаське поселення.

Може, тому, що батько Каро з поєдинків завжди виходив переможцем, люди прозвали рибалку Акіо. Це прізвисько пристало й до його дітей.

Спіймавши подих пасату, Акіо, напнувши злинялі, латані-перелатані вітрила, на човнику виходив далеко в море.

Тамтешні води підступні, не знаєш, звідки й куди спрямовано їх плин. Але і в цьому плетиві течій розбирався Акіо, знав їх мінливу вдачу. Тож завжди йому щастило, і ніхто не міг з ним позмагатись у спритності.

Та минав час – Акіо теж не поталанило. Одного разу, коли він на мілководді розплутував сіті, з-за рифу підпливло кілька акул. З’явились, мов привиди, нежданo. На таке він не сподівався – адже акули уникають мілин.

Пожадливо кинулась на "нього хижа зграя.

Увечері мальгаші, повертаючись з моря, побачили за лінією прибою закривавлену, з понівеченими руками людину. То був Акіо…

Довго боровся він зі смертю і таки вижив, хоча з тих пір попрощався з морем: важко було йому веслувати, а тягти сіті й поготів. Завідувала багатодітна родина; засмутився Акіо.

Якось в поселення зайшла моторна пірога. Таких човнів немає в тих місцях. Видно було, що вона з Дієго-Суарес, а може й з самої столиці Таматаве.

Акіо стояв на пірсі.

– Агов, мамбо! (крокодили), – звертаючись до мальгашів, гукнув прибулий. – Хто хоче заробити грошиків, піднімайтесь на борт.

Ніколи не шукав Акіо легкого заробітку, а зараз озвався на голос незнайомця (може, його слова чогось і варті!), квапливо пішов до піроги.

Прибулець одібрав трьох. Між них – Акіо. Дізнавшись, що всі троє – люди злиденні, сказав не криючись:

– Прогуляночка, правда, ризикована…

І пояснив. Тих, хто погодиться і дасть слово джентльмена мовчати, він, капітан Жорес, відвезе в океан, на безлюдний острів. Харчі, воду, човен – усе дасть. Від них вимагатиметься одне: вечорами, коли черепахи виповзатимуть на берег класти яйця, їх треба підстерігати й перекидати панциром униз. Перекинута черепаха не може підвестись, і він, Жорес, уранці забиратиме здобич.

Кажуть: славиться м’ясо черепашаче. Усе то – хе-хе! – побрехеньки: від продажу його, хай вони знають, Жоресу мало що перепадає. Отже, ще менше діставатиметься мисливцям.

Але й на такі умови погодився Акіо.

Так він попав на Тромлен. Кілька років підряд висаджував його туди Жорес. Полювання на черепах було заборонено, тому щоразу на Акіо чатувала небезпека; бракувало харчів, води, допікали шторми… Та ось через кілька років на острові збудували метеорологічну станцію. Сім’я Акіо, як і раніше, бідувала. І за незначну платню Акіо погодився лишитися на Тромлені, взявши з собою двох синів. Хлопці помагали метеорологам, а він, старий, був за куховара.

На такому відлюдному суходолі, де ні продуктів, ні води, а зв’язок з материком підтримується через випадкові шхуни, жити не легко. Щоб вижити, доводиться весь час думати про кусок хліба, про кожен ковток води, перемагати розгнівану стихію.

І вони, мальгаші, жили, працювали, відводили небезпеку від сотень і тисяч кораблів.

Загублений в океані острів-маяк не поривав зв’язку з великою землею, слугуючи людям. Але зв’язок був односторонній. Бо стежачи за ураганами, остров’яни рятували інших, а самі ні від кого не ждали допомоги. Хто ж бо їм міг допомогти, коли лютувала стихія?

Про наближення циклону людей тепер попереджають мудрі прилади, та й без них мальгаші по десятках прикмет здавна знали, коли сподіватися бурі… Подує легковій, бриз чи пасатний вітер, що приносить прохолоду, а потім раптом

настає нестерпна спека, і довкола залягав тиша – мертве безгоміння, від якого стає моторошно й тривожно; непорушне повітря, важке й прозоре, мов розплавлене скло, насичене випарами. Та природа ніби кепкує над людиною і, готуючи їй смертний вирок, не шкодує барв для підступної омани: перед сходом і заходом сонця хмари забарвлює у вогненно-червоне, а з високих пір'їстих хмар плете казкової краси вінки. Море в пітьмі палає, охоплене дивовижною пожежею; безстрашні блукачі – альбатроси тривожно припадають до хвиль, ніби шукають у них порятунку…

Коли все це побачиш, так і знай: незабаром буде ураган.

Але той, від якого загинув Акіо, налетів несподівано. І не восени чи взимку, як то буває завжди, а в середині літа. На острові не лишилося живої душі. Загинуло чимало й на Маврикії та Реюньйоні.

І досі нічого не відомо про останні хвилини життя Акіо, його синів та кількох метеорологів, що були на Тромлені. Велетенська хвиля ринула з півночі й затопила низинний суходіл, розтрощила метеорологічну станцію.

Коли 976 замовкла, не відповідаючи на голос материка, всі зрозуміли: і там сталося лихо. А через кілька днів, відвідавши Тромлен, пересвідчились у цьому на власні очі. По острову виблискували озерця води, що лишилась після урагану. Голий, спустошений острів… – кінчив розповідь Каро. І по хвилі мовчання додав: – Я замінив батька на цьому острові. Я, наймолодший з родини Акіо.

У північно-східній частині Тромлену, куди ми забрели, мабуть, ніхто ще не бував: берег незайманий, пустельний, всіяний дивовижної краси черепашками. Одні завбільшки з

кулак, інші – зовсім мініатюрні, як горошини, розсипані на вологому піску. Ті, що вгорі, за лінією прибою, були вибілені сонцем і схожі на звичайні камінці. Де океан щоразу набігав на пісок, черепашки не втратили ще принадності, виблискували різнобарвно, мов сонячні цятки. Така зваба! На Цейлоні за одну черепашку-каурі доводилося платити по дві рупії, на Сейшелах – трохи менше, а тут збирай скільки завгодно.

У мене вже повен картуз. Я нанижу їх на нитку, вийде гарне намисто. Комусь подарую або ні, залишу собі, щоб нагадувало мені острів в океані, оцей берег, цей день, коли я був молодий і щасливий…

Ми йшли на схід, де гніздяться велетенські черепахи. Валунів поменшало, чагарників не стрічали теж, а піщані, розкинуті довкола дюни зверху ніби хто стесав, утворивши широке, нахилене до води плато. За кілька кроків од берега височіла схожа на невелику домну циліндрична споруда. Вона складалася з двох чанів, з’єднаних між собою трубою-змійовиком, під одним тліли дрова. Каро поворушив жар – і вогонь у печі спалахнув, а в чан, що стояв осторонь, закапала вода. З допомогою цього пристрою острів’яни морську воду перегонили на прісну. Природних криниць на Тромлені немає, і воду доводиться добувати штучно або збирати дощову… От і нам, зайшлим подорожанам, втамувала вона спрагу, ця несмачна, але мокра водиця.

Ще з півмилі, запевнив острів’янин, і він покаже черепах. Але йти ставало дедалі важче: зібрані каурі відтягували кишені, повно їх було і за пазухою. А на березі були кращі й кращі черепашки – як їх не взяти! Бачу, Петраченко раз по раз нахиляється, бігаючи з місця на місце. Потім зупинився, пригорщами сипле черепашки собі за сорочку.

– Що там? – запитую.

– Золоте дно, – каже хлопець і раптом: – А-а-ай!!

Петраченко горланить, рве на собі сорочку. За мить на ньому висіло саме лахміття. Стоїть оторопілий.

– Яка муха тебе вкусила?

– Не муха, брате, – каже, – а краб.

Ось воно що! Серед черепашок, що їх набрав Петраченко, були й такі, в яких поселилися раки-пустельники. Підступні створіння! Прикинувшсь неживими, рачки, коли все вгомониться, наполовину висуваються із свого перламутрового будиночка і боляче щипаються.

Після заходу на Мальдівські острови в рундуку моєї каюти, який хлопці охрестили піратським сундуком, чого тільки не було! Я поскладав туди всі свої знахідки: висушені морські зірки, іскристо білі корали і, звичайно, найрізноманітніші черепашки. Вони й не давали мені спати. Тільки-но заплющу очі, як між перебірками починає щось шарудіти. Увімкну світло – знову тиша. Так тривало кілька ночей. Та якось уранці мені стало зрозуміло що й до чого. Прокинувся я від різкого болю – мене щось щипало. А коли відкинув ковдру, побачив: до моєї постелі з відчиненого рундука залізло кілька злодійкуватих крабів.

З тих пір я обминаю їх десятою дорогою! Петраченко зрозумів це лише тепер.

Від води в глиб острова вели якісь сліди. Здавалося, тут щойно пройшли гусеничні трактори, залишивши на піску довгі смуги з численними зазублинами. Цих чудернацьких доріжок було з десяток, і починалися вони всі в одній точці – на

пологому, захлюпаному прибоєм березі. Далі розходилися, окресливши лобату випуклість острова, як лінії меридіанів креслять поверхню глобуса.

Каро пояснив, що то сліди черепах, вони ведуть до гнізд.

І ми прискорили ходу.

Про черепах я знав чимало найхимерніших оповідей, вичитаних з книг натуралістів чи письменників-мандрівників. Запам’яталася казка про те, як черепаха врятувала життя рибалці, що попав у шторм і його хвилею змило за борт. Полінезійські казки твердять, що ці тварини причетні до походження островів й архіпелагів: буцімто суходоли в океані – не що інше, як вигорблені спини гігантських черепах. Легенди, в які вірили й наші предки, походження Землі теж пов’язували з черепахою. Недарма ж виник малюнок, на якому Земля тримається на трьох слонах, що стоять на панцирі океанського велетня.

І йдучи по слідах черепах до їхніх гнізд, я згадував колись прочитане або почуте про них… Ніби я на борту каравел Колумба. Разом з першовідкривачами висаджуюсь на невідомий берег невідомої землі. Там, в Карібському морі, в Новому Світі, до берегів якого причалили наші човни, сила-силенна черепах-велетнів. Вони оточують наші каравели, пасуться у густій береговій траві. Пагорбиться ними земля, ворушиться, немов жива. Аборигени, що нас зустріли, розповіли: черепахи їстівні. І в цьому ми пересвідчилися, повертаючись назад, у Європу. Коли в Атлантиці потрощило наші кораблі, ми згуртувалися на невеличкому судні – купка людей в хисткій, ненадійній шкаралупі. Продукти скінчились, лишилася смердюча, нудотлива солонина. Та були в трюмах перекинуті панцирами вниз черепахи. Вони і врятували нас від

голодної смерті. Смачне їхнє м’ясо, може, навіть краще яловичини чи курятини.

Звідтоді, з тих далеких часів, коли першовідкривачі завантажили трюми своїх каравел черепахами, їх почали ловити більше й більше. Тепер брали не тільки для харчування під час плавання, а й для продажу як делікатес у Європі. Почалася справжнісінька лихоманка: черепах вивозили десятки й сотні тисяч.

Тих велетенських черепах, що важили по кілька тонн, нині не залишилось. До нас дійшли далекі родичі доісторичних велетнів: зелені, шкірясті, та ще так звані рідлеї, логгерхеди й біссі. Цейлон-мідас через зеленаве забарвлення жиру звуть ще зеленою.

На Альдабрі та сусідніх Маскаренських островах колись, як і в Карібському морі, на Галапагосі, цейлон-мідас було дуже багато, Але після колоніального освоєння португальцями, французами й голландцями цих вод і земель їх лишилося зовсім мало. Славиться м’ясо, особливо хрящовина, каліпі, – яке зрізають з нижнього щита у зелених черепах. Висушені каліпі з Альдабри й Маскаренських островів експортують в Англію і до країн Сходу. Вивозять туди й живих цейлон-мідас, використовуючи для цього спеціальні, наловлені морською водою резервуари. Розповідають, що якийсь гендляр з Сейшельських островів на ймення Джон Люсті організував фірму по доставці черепах у Лондон. Там, на Парнхам-стріт, де розташована Британська компанія по продажу й перепродажу черепах, споруджено басейн, куди вивантажують сейшельських велетнів.

Не менш цінується й панцир: з нього виготовляють браслети, гребінці, брошки. В моїй каюті стоїть виточена з

роговини панцира мініатюрна бригантина, яку подарував мені шукач піратських скарбів з острова має містер Вілкінс Крус.

Смачні яйця цейлон-мідас, неперевершеного смаку і жир, котрий, до речі, використовують для виготовлення парфумів, зокрема високоякісних кремів. Кажуть, ніби легендарна цариця Клеопатра користувалася тільки кремами з жиру зелених черепах.

І взагалі, якщо б згадати все те, що я про них чув, то можна було б і не йти до тих гнізд, не шукати їх в таку спеку на цьому острові! "У них спокійна, меланхолійна вдача, – писав про цейлон-мідас один натураліст, – а тому живуть черепахи двісті і більше років".

Ото б їхню вдачу – сидів би собі десь у затінку вишневого саду, ліниво марив би про голубі моря, удавав би з себе, як то роблять інші, великого романтика-мрійника і жив би, мабуть, сотню літ! Але ж ні, тягне до всього дотикнутися власноруч, віч-на-віч побачити самому…

– Що ти як неживий тягнеш ноги?! – крикнув Петраченко, зруйнувавши враз світ мого видива: і каравели Колумба, і шторми Атлантики. Та й не заздрив я їм, тим мореплавцям, слово честі! Бо хіба на нашу долю менше випало?

Я наздогнав друзів, коли ті підходили до гнізд.

На воду лягла тінь, кинута з волохатих, закучугурених хмарин. Призахідній край неба палав, ніби там розкочегарювали багаття. Сонце от-от мало залишити небозвід. І таки недовго довелося чекати – розпеченою жариною (здалось: дотикнувшись до води, воно засичало)

шубовснуло в океан. А баню небесну всіяли зорі – іскристі вогники далеких світів. Ще п’янкіше запахли квіти.

Зараз ми наполохаємо черепах.

Наблизившись до ям, помітили вдавлені в пісок їхні панцири. Панцири були нерухомі, з шматками пожолобленої роговини зверху. Коли перекинули, виявилося, що це жалюгідні решткі колись живих черепах. Тут же, біля невеличких пагорбів піску, стирчали повтикані в грунт гілки чагарників – мітки, якими остров’яни позначали місця, де черепахи клали яйця.

Каро нагнувся, розгріб землю – там лежало гроно великих круглих яєць. Шкаралупи, як у курячому виливку, не було. Замість неї – тоненька, схожа на поліетиленову плівку, оболонка…. У нашого провідника тих яєць повен картуз. Він веде нас до інших пагорбів.

Заворушився пісок, і ми побачили розгублені очі наляканої черепахи. За кілька метрів від нас почали витикатись інші черепахи. Плазуючи по грунту, вони махали передніми ластами, підгрібаючи під себе пісок, водночас опираючись коротким, але пружним і міцним хвостом, від якого лишався звивистий слід – три крапки, три тире, ніби втікачка подавала сигнал тривоги.

Черепахи повзли до води.

Поклавши картуз з яйцями, Каро наздогнав одну, виліз на неї. Втікачка уповільнила хід, але не спинилась. Покірно везла вона вершника. Ось і вода. Схопившись за панцирні виступи коло шиї, Каро разом з черепахою пірнає в океан. Видно тільки, як його голова чорніє серед хвиль. Нарешті, він виходить на

берег, щось кричить, показуючи на черепах, які не встигли доповзти до лінії прибою. Ми зрозуміли – Каро запрошує покататися.

Ми наздоганяємо черепах, хапаємось за панцири – вони тягнуть нас до води.

Океан дихає неквапно, повногрудо. Ввесь у легких брижах, посріблений зверху грайливими місячними пелюстками, мов обсипаний лускою, фантастичної риби. Палає океан, горить іскристо-срібним, латунно-золотим голублячим огнем. Пінявий і тихий, гойдливий, як марево, прибій затягує нас в хлюпливу водокруть.

На мені маска; захлинаючись, раз у раз ковтаю солону, аж гірку воду. Десь унизу підводне царство, в якому ще вдень я бачив черепах. Виходить, одну з них таки "загнуздав", приборкав! Та "коник" норовистий: тягне вбік, силкується повернути назад, а то раптом припускається в глибину, і я задихаюсь.

… Сліпучим полиском майнула перед очима макрель, налякана нею зграйка коралових рибок іскристими зорями кинулася врозтіч. Та поєдинок виграє черепаха – все глибше тягне мене вниз. Знесилений боротьбою, відпускаю її, а сам виходжу на берег.

Місячна ніч чаклує над світом, мережить йому стобарвий серпанок. Я стомлено падаю на пісок. І в такт хвилям, що набігають з безвісті, шалено б’ється моє серце.

ПЕРЛИНА ІНДІЙСЬКОГО ОКЕАНУ

Розмірено, як ритм океанських хвиль, іде на кораблі життя. Вахта – короткий спочинок – знову вахта. Мені вона випадає і вдень і вночі. Та якою б не була ця одноманітність, у ній завжди є щось нове й неповторне. З містка відкриваються неозорі далі: голубе склепіння неба, безмежжя блакитної води. Сліпучо-вогнисте сонце. Люблю я його торжество! Здається, що й серце повниться світлом і світло струмує в жилах. А скільки чарівності в цих темно-зоряних ночах. Золотобоким, гойдливим човником з-за хмар випірнув місяць. Час молодика. Остров’яни звуть його валамбао. Місяць – молодий, як і все, що відбувається в навколишній природі, пов’язують з віруваннями: коли народжується місяць, люди очікують, що прийде щастя.

Ми йдемо на південь, далеко від екватора. Під тропіком Козерога, за півтори тисячі миль від африканського берега і по сусідству з Мадагаскаром, розкинувшись уздовж двадцятої паралелі, лежать Маскаренські острови, названі так на честь їхнього відкривача – португальця Педру ді Маокареньясу.

Що ми знаємо про них? Обмаль, майже нічого, бо кораблі нашої країни дуже рідко причалювали до цих берегів.

– Індійський океан, – мовив штурман, – увагу океанологів привернув значно пізніше, ніж Тихий чи Атлантичний, хоч морські путі пролягали тут ще в сиву давнину. Із заходу на схід пересікали його фінікійці й арабські купці; з північного сходу на захід торували путі остров’яни Суматри і Яви.

Більшість островів було відкрито тільки в шістнадцятому столітті, як і Маскаренські, але народи Сходу знали про них значно раніше… З давніх часів до нас дійшли відомості, що мореплавці країн арабського халіфату вже у восьмому столітті перетинали Індійський океан і сягали аж до Великих Зондських островів – сучасної Індонезії. Тоді ж аравійський купець з Басри Сулейман дістався берегів Китаю.

У шостому столітті до Індії, Цейлону, Малакки ходили візантійські купці. А в часи великих географічних відкриттів розширюються, виднокола планети і для слов’ян. Ще раніше Афанасій Нікітін, перепливши Аравійське море, відвідав державу Бахманідів – Індію.

І все ж, незважаючи на численні плавання і на серйозне зацікавлення стародавніх географів, обриси земель Індійського океану, нанесені на перші карти, були неточні або й зовсім хибні…

Ми наближалися до Маскаренського архіпелагу. Зима, а спека, млосна задуха. Із грудня тут починається жарка пора. Та циклони виникають пізніше – в лютому, ті циклони, що все змітають на своєму шляху. Правда, вітри не завжди дотримуються чіткого графіка.

А поки що немає порятунку від злив. Вода цебенить, хлюпоче, ллється, ніби почався всесвітній потоп. А мені в таку негоду на вахту.

– Нехай шаленіє, – відзначив капітан, – аби не розійшовся справжній циклон.

Євген Андрійович щойно увійшов до ходової рубки, де я, передавши стерно напарнику, стояв, стежачи за горизонтом.

– Іди-но, хлопче, сюди, – покликав капітан, розгорнув карту. Масна чорна лінія позначала район, де ми перебували. Вістря пунктирних позначок спрямоване на південь.

– Зрозумів?

– Не все, – щиро зізнався.

– Салага! – зітхнув капітан. – Пора б розбиратися – не перший місяць морячиш. Дивись, – він показав на паралелі 6° і 15° південної широти. – О цій порі тут зароджуються циклони. Остров’яни звуть їх орканами. Потім вони мчать на південний захід, саме сюди, де ми перебуваємо.

– Виходить, дощ – перша ознака циклону?

– Не зовсім так, – відповів Євген Андрійович, згортаючи карту. – Тропічні циклони супроводжуються ще й великою хмарністю, сильним хвилюванням моря. Ну, а у нас поки що тільки незначна депресія.

Отже, циклон не перешкодить нам зайти на острів.

На світанку вдалині засиніли гори. То був Маврікій, один з островів Маскаренського архіпелагу. Як і інші вулканічні суходоли, його видно за десятки миль. У давнину мореплавці сприймали ці гори за південне закінчення Африки, не підозріваючи навіть, що це окремий суходіл.

До відкриття Суецького каналу через Маврікій пролягав жвавий торговельний шлях. Серед численних острівців і скель, розкиданих у безмежжі океану, на купецькі кораблі, що з країн Сходу везли прянощі й коштовності, очікували морські розбійники. До заселення острів був пристановищем піратів: під його прикриттям ховались їх всюдисущі кораблі. Тут "джентльмени удачі" закопували награбоване.

Островом скарбів, романтичною землею називають його шукачі пригод, хто приїздять сюди з надією віднайти дзвінкі піастри. "Історія Маврікія тісно пов’язана з португальськими, французькими та англійськими мореплавцями. Острів, де мешкає понад 700 тисяч африканців та індусів, можна вважати

земним раєм. Недаром кажуть: "Боже, зроби Маврікій першим, а рай другим! Люди тут справді знайшли свій рай", – такими словами починається путівник по Маврікію.

Поминувши гострі рифи, "Витязь" наближався до берега. Нелегка це річ! На кожному кроці очікує небезпека; про неї нагадує лоція: мореплавцю, остерігайся мілин, які підступають до самого фарватеру; зваж і на мінливі течії, водоверті, що не одне судно затягнули на рифи. Та й після того, як судно заякориться, машина повинна бути в постійній готовності, щоб вчасно, коли розлютується циклон, вийти у море.

Маючи таку невтішну інформацію, ми виставили дозорців, уповільнили хід. Ехолот фіксував глибини... Поминули низинний мис з красномовним ймменням – Нещастя. Скелясті береги нависали над гаванню Порт-Луї. Громаддя гір, долини...

Як тільки ступили на берег, підійшло двоє хлопців-остров’ян.

– Садакан і Ганніс.

Вони погодилися показати Порт-Луї.

Місто пашіло спекою розжарених вулиць. Плетиво завулків. Біля ветхих глинобитих хижок зграйки дітлахів. Сумні очі. Простягають руки, просять милостині. Таке ми бачили й на інших островах.

Від набережної веде широкий Арсенал-стріт. Численні магазинчики й таверни. Вулички й завулки то петляють серед хаосу будинків, то губляться з-поміж приземкуватих хаток бідарів. Місто розкинулось обабіч ріки, біля підніжжя гір.

– Колись тут було військове поселення, – розповів Ганніс. – На його місці раби збудували цитадель, мур ще он сіріє вгорі.

Захекавшись, дісталися на вершину. У кам’яних стінах – щілини-бійниці. Ганніс пояснив:

– Фортеця слугувала не для оборони: у ній тримали рабів.

Мур почорнів од часу; фортеця заросла травою, де-не-де до світла пробиваються тоненькі пагінці акації. Похмуре запустіння, темні камери – свідки жорстоких часів. Та – ба. Чи це тільки відлуння історії? З кам’яного "мішка" раптом людський голос. Закривавлений, з невимовним жахом в очах юнак простягав руку – просить їсти. Хто він? Чого тут?

– Махмед, – про щось запитавши хлопця, каже Садакан.

Хтозна, через що не поладив він з властями. На острові жорстокий поліцейський режим. Переслідують патріотів. Похмуре сьогодення; мов привиди, напливають і картини похмурої минувшини… "Люди різних національностей на вулицях Порт-Луї були найцікавішим видовищем, – писав Чарльз Дарвін, відвідавши острів у минулому столітті. І далі: – Сюди на вічне заслання вивозили злочинців з Індії".

Виходить, і заселення Маврікія – ганебна сторінка історії.

Ще до того як португальські колонізатори "відкрили" острів для європейців, він був відкритий фінікійцями. У шістнадцятому столітті Маврікій, відомий як Срібний острів, поневолили голландці, пізніше – французи й англійці. І – пішло гендлярство. На початку XVIII століття, захопивши Маврікій, французи переіменовують його в Іль-де-Франс, тобто французький острів. Починається суперечка між французами й

англійцями. У 1810 році Маврікій захопила англійська ескадра. На плантаціях цукрової тростини, на будівництві Порт-Луї працювали тисячі рабів. Процвітала торгівля живим товаром.

Скільки тут пам’ятників поневолювачам! Майже на кожній вулиці увічнені в граніт "герої". Губернатор Малортик, котрий і після закону про заборону рабства вів жваву торгівлю людьми; інший людолов, "засновник" Порт-Луї – Лабурдоней, на совісті якого тисячі смертей невільників, король Едуард VII; воєводи, "відкривачі" земель.

На околиці Порт-Луї ми завітали до ботанічного саду. Кажуть, він – найкращий у світі. В ньому й справді зібрано рослини чи не з усіх континентів. Бамбук, сандал, папайя, тамаринди, мускатне дерево…

Як вабить у затінок ось цей велет з пишною кроною! Лапате, як у банана, листя. Подумав, банан.

– Ні, – відповів Садакан, – це "дерево мандрівника". Батьківщина його – Мадагаскар.

Юнак нагнув гілку, надрізав соковитий листок, і з нього потекла прозора, чиста рідина.

– Пийте! – запросив Садакан.

Я припав до "струмка". Смачна, приємна водиця, а Садакан сміється.

– Тепер зрозуміло, чому його називають "деревом мандрівника"? У найжаркішу спекоту воно зберігає воду, рятує подорожан від спраги.

Раптом нашу увагу привернуло страхітливе створіння. Людина – не людина. Підходимо ближче: так, людина. Хлопець-каліка. Вправно знявши пальцями ноги капелюха, привітався. Довідавшись, що ми з Радянського Союзу, радісно посміхнувся і щось сказав.

– Він хоче вам на згадку намалювати картину, – переклав його слова Садакан.

Ми здивовані. Як же він, безрукий, малюватиме? Пальцями ноги хлопець спритно взяв пензель, фарби, заходився малювати. Минали хвилини, на аркушику проступили обриси навколишніх гір – Пітер Бот, Поль Евіжені. Ось маврікієць намалював прапор із серпом і молотом, потім прапор Маврікія.

Дивна вона, ця гора Пітер Бот, яка височіє вдалині і яку малює хлопець. На її вершину хтось ніби навмисне поклав величезну брилу. Я запитав художника, що то за брила.

– Така легенда, – відповів хлопець. – Її склали давно, ще наші прадіди. В легенді сказано, ніби дужий велетень виніс отой камінь на гору. Кам’яна брила – то тягар, що з давнини гнітить народ. Вона ледь тримається і впаде, коли останній поневолювач залишить Маврікій.

Поблукавши по острову, ми зайшли в одну з крамничок Порт-Луї. Вона містилася на вузькій гомінкій вулиці, наче скелями затиснутій між громаддям велетенських будинків.

Переступивши поріг, привіталися з господарем – худорлявим, засмаглим молодим чоловіком. Попросили щось випити. Він дістав з холодильника кілька запітнілих пляшок кока-коли.

В тісному закутті крамниці чого тільки не було: фрукти, бакалія, тут же поруч – газети, книги. Я підійшов до прилавка, погортав кілька бойовиків і раптом побачив у перекладі на англійську мову твори Леніна, Шевченка. Поряд – стенд з краєвидами Києва.

Помітивши мою зацікавленість, господар підійшов ближче.

– Ленін, – сказав я, беручи до рук том.

– Ленін, – повторив незнайомець.

Привітна усмішка осяяла його лице.

– Англійці чи, може, французи? – запитав він російською мовою.

– Ні, з Радянського Союзу.

Видно, це було для нього несподіванкою. Якусь мить він мовчав, а потім, хвилюючись, заговорив:

– О дорогі товариші! Ласкаво просимо. Чого ж ви одразу не сказали? Сундері! – гукнув.

Із закутка вибігла стрункa дівчина, як дві краплі води схожа на нашого співрозмовника.

– Сундері, – звернувся до неї, – принеси мерщій стільці.

Дівчинка метнулася по стільці, а ми, здивовані, почали розпитувати, що за крамниця і хто ж він, її господар.

– Говіндсамі Калімуто, – назвав своє ім’я маврікієць. – Певне, здивовані, звідки знаю вашу мову?

Зізнались, що так.

– Що ж, я не раз бував у Радянському Союзі. У Москві, Києві в мене лишилося чимало друзів.

З кишені вийняв записник, погортав.

– Ось, – прочитав, силкуючись якомога точніше вимовляти важкі для нього ймення. – Анатолій Хорунжий. Може, знаєте?

Я відповів, що знаю: це наш письменник. І в свою чергу поцікавився, де він з ним познайомився.

– У Криму, під час Всесвітнього фестивалю молоді.

… Калімуто працював у порту, змінив кілька професій.

І всюди, де б не був, бачив, як експлуатують простий народ. Говіндсамі Калімуто увібрав у себе гнів і біль свого народу і вирішив будь-що боротися за його щастя! Але як?

І відповідь знайшов у Леніна. Якось йому до рук попала книжка творів Володимира Ілліча. Відтоді Ленін став супутником його життя – хлопець почав пропагувати ленінське слово серед своїх друзів. Придбав невеличку крамницю. Але головне тепер у його житті інше. Він згуртував навколо себе однодумців – таких, як і сам, знедолених, але певних у правоті своєї боротьби товаришів.

Так на Маврікії виникла Ленінська молодіжна організація. Товариші обрали Говіндсамі ватажком. Спочатку їх було небагато. Члени організації виступали проти існуючого колоніального режиму, відстоювали громадянські права маврікійців. З кожним роком лави організації зростали. Невеличка група перетворилась в організацію з відділеннями по всьому острову. І з перших кроків боротьби рівнялися вони на Радянський Союз, а невдовзі звернулися до нашої країни по допомогу. Радянська молодь відгукнулася на цей голос. На далекий острів почали надходити книги, політична й художня література.

… На вулиці Бурбон-стріт, проти пишного католицького храму – нічим не примітний будиночок. Вгорі емблема: мускулястий чоловік кує меч, поруч розбитий ланцюг. Майстерно виготовлений силует Леніна і напис: "Ленінська організація острова Маврікій". Це – штаб маврікійської Ленінської організації, її Центральний Комітет.

Заходимо наче в рідний дім. На стендах – твори Леніна, довідники про Радянський Союз, книги наших письменників. Обступають привітні маврікійці. Розпитують про Радянський Союз. Зі мною вітається високий юнак – таміл, виходець з Цейлону. На лівій руці у нього татуїровка: серп і молот. Перехопивши мій погляд, пояснює:

– Я – комуніст.

– Це Джімі, наш поет, – пояснив Калімуто.

ЧУДОДІЙ І СПАДКОЄМЕЦЬ МУДРОГО ШІВИ

… З четвертої до восьмої ранку ми з Анукіним на ллойдівській вахті. В наші обов’язки входить вчасно будити

екіпаж. Першими піднімаємо кока, камбузниць. А вже потім решту екіпажу.

Анукін, щоб дзвін долетів до. кожного, відчайдушно калатає в ринду. Лункі удари пронизують світанкову тишу і довго не стихають. З наметів, з кают вибігають витязяни на фіззарядку. Дзвін ринди будь-кого підніме на ноги. На інших кораблях уже давно забуто цей ритуал; там ринда – тільки згадка про минулі літа. На "Витязі" вона й понині живе. І ми вдячні капітанові за його повагу до цієї морської традиції, бо чистий дзвін, що бринить над океаном, у кожного з нас пробуджує вабливі, як ми їх уявляли в дитинстві, картини морського життя.

Але даремно Анукін старається: і без його сигналів на судні давно ніхто не спить. Особливо ранні пташки – науковці, ті з них, хто вперше потрапив на море і після кабінетної роботи збагнув усю принадність голубої стихії; ну, і ті, хто став палким прихильником вчення йогів.

У пітьмі, коли схід ледь-ледь позолотить краєвиди, на кормі, півбаку – по всіх палубах видно, як стирчать в небо десятки ніг…

– Нічого робити, – каже Анукін, – тому й стоять на головах.

Він, Анатолій, несправедливий: у тих "йогів" робота не легше нашої; вони ж не з неба впали! Усе це океанологи, мотористи, хлопці з робочої бригади.

На далеких на зелених

Горизонтських островах,

Як засвідчують учені,

Всі стоять на головах, –

вголос декламує Анукін.

Тепер важко встановити, хто першим на "Витязі" захопився вправами йогів. В усякому разі, після того як ми побували в Індії, відвідали Кайвалядхаму – інститут йогів, на судні почали ставати сторчка десятки людей. Якась напасть! Боцман, ревний охоронець порядку, злостився, мовляв, це ні на що не схоже і не відповідає вимогам морського статуту. Але що він вдіє, якщо навіть кок, товстун, і той щодня на голові стоїть?

І ось одного дня Калімуто запросив нас на зустріч з справжнім йогом.

Особисто я не дуже повірив, що побачу чудо, бо нас уже знайомили з справжніми йогами ще в Індії і на Цейлоні. Коли відвідали бомбейський інститут Кайвалядхаму, склалося враження, що то була звичайна спортивна школа.

Але те, що ми побачили на Маврікії, просто вразило мене.

Було надвечір’я. Ще давалася взнаки млосна задуха. Ген над містом білів храм Санта-Марія. Тишу пронизував верескливий голос муедзіна, котрий скликав до вечірні. Людина не може так гучно кричати. В трубу горланить, чи що! Так і є, муедзін користується радіорупором.

Перейшовши канал, ми. звернули ліворуч.

– Тут і живе Ісорі Джаймангалсин, уславлений йог Маврікія, – сказав Калімуто.

Невеличка халупка тулилася до кам’яного муру міської винарні. Йог працює у ній сторожем.

Тісне, встелене кам’яними брилами подвір’я. В закутку – гора порожніх пляшок.

– Стільки випити і стати йогом – не кожен може, – пожартував я.

– Ні, – відповідає Калімуто, – йог не п’є. Та про це він сам вам розповість.

З хатини вийшов щупленький чоловік. Заговорив з Калімуто. Той переклав:

– Йог згоден показати деякі вправи. Сідайте!

Ми посідали на долівку, а Ісорі пішов до хатини і невдовзі повернувся з циновкою в руках. Розстелив її, сів. На ньому були короткі, з тонкої тканини шорти, через плече – вузька червона стрічка. Він якось по-чудернацькому сплів ноги, охопив коліна руками, праву ступню поклав на ліве стегно, а ліву – на праве. Погляд зосередив на якійсь невидимій точці, ніби заціпенів, дихаючи глибоко й спокійно.

Так він сидів хвилин п’ятнадцять – непорушно, поринувши у свої потаємяі думки. Я стежив за ним, проте нічого не міг прочитати на його незворушному обличчі.

– Ісорі демонструє позу лотоса, – пошепки мовив Калімуто і пояснив: – У вченні йогів багато містики.

Так, за цим вченням людиною керує дух, надприродне, ніким не розгадане божество. У своїх вчинках і думках вона

повинна прагнути наблизитися до цього всесильного духу. В системі йогів п’ять розділів і сотні канонів. Бхакті-йога закликає вірити в божество і самому бути побожним; раджа– і джанна-йога вчать самопізнання і самовдосконалення. Тут, правда, стільки містики й релігійного туману, що не заслуговує на увагу. Та два останні розділи – карма і хатхайога – вчення, що й через тисячоліття слугує людям, сприяє їхньому фізичному розвитку.

Йог сидів непорушно.

– Чи довго він так-сидітиме?

– Поки повністю не відключиться і не настроїться на самопізнання, – пошепки відповів Калімуто. "Самопізнання" тривало довго. Нарешті, чудодій ворухнувся, мов ворон крила, широко розвів руки.

– Усіх поз – вісімдесят чотири, – пояснив Калімуто. Ісорі покаже кілька з них.

Йог закинув ноги за голову, потім, легко опустивши їх на долівку, а руки схрестивши за спиною, почав головою діставати ноги. І – дістав! Вигнувся, як змія, розпластався. Здавалося, тіло без кісток – так усе він робив плавно, без напруження.

Але пози – не штукарство. Якщо гарненько придивитися, нічого надприродного в них немає, хоч виконати їх не кожному під силу.

… Ось йог обіперся ліктями об землю, відхилився назад, доторкнувшись головою циновки. Груди вигнув дугою, руками тримається за пальці ніг. Це – поза риби. Потім були пози кобри

(йог лежав на животі, долоні підклавши під плечі, підвівши голову і повернувши її далеко назад), лева, крокодила, павича, верблюда, орла… І в кожній – викінченість, плавність, без найменшого натяку на фізичне зусилля.

Ми сиділи зачаровані, спостерігаючи цю дивовижу.

– Ви помітили, – зауважив Калімуто, – кожен асан нагадує рухи тварин чи птахів. Зверніть увагу – зараз у нього поза коника – шалабхасана.

Йог лежав на животі, торкаючись лобом підлоги, витягнувши руки долонями вниз уздовж стегон. Вдихнув, затримав дихання – і легко зробив стійку на руках, не згинаючи ніг у колінах.

Але це був тільки початок. Те, що ми побачили далі, було взагалі фантастичне.

На широкій дошці набито цвяхів. Розхитавшись, йог упав на них. Полежав кілька хвилин. Коли підвівся, на тілі не було жодної подряпини.

Я не повірив побаченому – пальцем натиснув на цвях. З ранки виступила кров.

З хати вийшов стрункий юнак – Сам Сомінаден, свояк Калімуто. Він – садівник, але кілька років уже навчається мудрості йогів. Виніс з десяток надбитих пляшок. Молотком потрощив їх на дрібні скалки. Зібрав бите скло і висипав на дошку. Підійшов Усорі. Опустився на цю "постіль". Зверху поклали дошку. Нас четверо стало на ту дерев’яну "ковдру". Коли ж йог підвівся, на його тілі не було жодної подряпини.

Містика? Ні. Навіть цьому дивовижному явищу е наукове пояснення. Силою волі, самонавіюванням людина здатна регулювати роботу органів внутрішньої секреції, викликати приплив чи відплив крові до певної ділянки тіла.

Я поцікавивсь: що ж воно за людина, цей Ісорі? Як досяг він такого?

… Тепер уже цей колись загадковий острів він вважав рідною землею – понад сорок років прожив тут. Три дочки, син, онуки. А на півночі е земля, що виколисала Ісорі. Як оці пальми, вітром нагнуті до води, так і його думки завжди звернені туди, до покинутого отчого краю.

Велика сім’я була у старого Джаймангалсина – батька Ісорі: тринадцятеро дітей. Ісорі – середульший поміж них. Жили на півдні Індії, в місцевості Керала, що означає – земля кокосової пальми. Всі тут, від малого до старого, працювали на кокосових плантаціях у білого господаря. Залізши на карколомну височінь, зривали горіхи. Копру вантажили на човни, відправляли в Кочин. Нелегко було хворобливій жінці, матері Ісорі, доглядати таку сімейку! З койри-волокна кокосового горіха – плела циновки, шила одяг. З сумом казала: "Хто циновки плете, на голій землі помре".

Цю гірку істину незабаром збагнув і її син. Застудившись під час зливи, мати Ісорі померла. Як не благав хлопчик богиню щастя – Лакшмі, вона лишалась байдужою до його молитов! І з батьком трапилося лихо – покалічив старий руку, немічним став. А на роботу йшов. Та не зміг стерпіти наруги старий таміл: якось рубонув тесаком білого господаря. Андаманські острови – каторга, про яку ходили жахливі чутки. Туди на вічне поселення й заслали старого Джаймангалсина. Відтоді Ісорі не бачив свого батька. Певне, помер на Андаманах.

Розійшлися межи людьми брати й сестри маленького Ісорі. А сам він пішов у сусіднє поселення – слугувати раджі. Довго прислуговував сирота… Виріс гарний, стрункий, мов тростина. І сила в руках дзвеніла, і голова світла – нівроку: тож може й кращою доля була б у сина, ніж у батька. Тільки, певно, якесь прокляття тяжіло над родом Джаймангалсинів. Старша сестра Ісорі втонула у річці, брат помер від укусу змії, а ще одного, двадцятирічного, забили на чужині. Злий дух – ракшас – не минув і його, Ісорі. Хвороба підточила, як підточує терміт ізсередини дерева, здоров’я хлопця. Сільський знахар, до якого звернувся Ісорі, сказав, що допомогти безсилий – сухоти.

І вже смерті чекав завжди такий життєлюбний Ісорі.

– От що, хлопче, – сказав йому бідний Саньясі, який навіть циновки не мав у домі, хоч був він чи не найбагатшим, бо знав не одну таємницю природи: як змій заклинати, як з тіла хворобу вигнати. – От що, хлопче… Ти бачив, як вітер пальму згинає?

Здивувавсь Ісорі запитанню, але відповів мудрецю:

– Бачив. Та що з того?!

– А те, що пальма, здається, уже ніколи не зможе підвестися, виструнчитись. Але мине рік-другий – і потягнеться до сонця її верхів’я. Отак і людина – усе здатна перемогти, побороти, якщо душа її не ущербиться.

Багато ще розповідав Саньясі про терпеливість Шіви, покровителя тих, хто не піддається недугам.

– Шіва знав тридцять три мільйони способів, як з тіла злого духа вигнати, а м’язи життєдайною силою сповнити. А нам,

смертним, досить і частки того, чим володів всемогутній. Ми теж наблизимось до його духу…

За порадою Саньясі, Ісорі почав вивчати суворе вчення йогів.

В Індії це не така вже й дивина, але тільки той опанує ним, хто щиро вірить у його чудодійність, ні на крок не відступає від задуманого. Загартування, суворий режим – ось що головне. Якщо сон – то хоч грім грими, а лягати слід завжди і за будь-яких обставин вчасно і з думкою, що спочинок принесе полегкість, а після пробудження очікує радість; їсти треба, зосереджуючись на єдиному: їжа надає сили й бадьорості.

Той, хто прирік себе на цей аскетизм, повинен відмовитись од багатьох життєвих спокус.

Як один день, пролетіли літа. Бездоганно викінченими стали рухи колись кволого Ісорі. І – о, диво! – тіло налилося могутньою силою. Знову з’явилась горда постава, впевнені і вправні рухи. Тепер він легко міг піднімати важкі тягарі, пробігати десятки кілометрів і не стомлюватися, працювати, не відчуваючи втоми. Він став дитям Природи, і Природа влила в нього свою життєдайну снагу.

Та нелегкий шлях людини серед людей! Коли обступить зло, матінка-природа безсила допомогти.

За тридев’ять земель занесла доля сімнадцятирічного хлопця – аж на Мадагаскар. Потім був Маврікій. Хоч і кажуть, що дерево не може без коріння, проте Ісорі вже сорок років як живе на цій неласкавій землі.

Та щастя обминуло поріг убогої хатини. Як тільки не заробляв він на хліб насущний! Був вантажником, землекопом, працював на цукроварні. Але і тоді щодня, щомиті залишався Ісорі вірним вченню йоги: не менше шести годин на добу робив йогівські вправи.

Про Джаймангалсина пішла слава по острову. Говорили як про загадкового чудодія, що здатен творити неймовірне з своїм тілом.

Вчення йоги – святе вчення. Так стверджує старовинне писання. Так думає і він, Ісорі. А проте покривив якось душею – на поталу натовпу виставив таємниці, здобуті копіткою працею.

Ось як це сталося. Коли господар звільнив Ісорі з цукроварні, йог надовго зостався без роботи. А на Маврікії дістати роботу – ой як нелегко. У Ісорі четверо осиротілих дітей – дружина під час пожежі на цукроварні згоріла. Саме тоді завітав до нього один чоловік. Почав він з того, що, мовляв, багато чував про Ісорі. А на закінчення запропонував виступати перед публікою – блазнем, значить, стати!

Ісорі прийняв ганебну умову – погодився виступати на арені!.. Лягав на цвяхи, на нього клали дошки і потім по них проїжджала автомашина. Всмоктував у себе десятки метрів тканини; зубами піднімав штанги. Звичайнісінький факір. В душі зневажав і засуджував себе за це гендлярство.

– Ну, а потім облишив це, – закінчуючи оповідь, мовив Ісорі. – Тепер – сторож на винарні. Та як і раніше вдосконалюю тіло й душу.

– Душу? – здивувався я.

– Так, душу, – відповів йог. – Великий Шіва вчив: щоб дійти глибинних таємниць життя, воєдино злитись із всеосяжним світовим духом, що панує над нами, треба не тільки гартувати тіло, а й душу.

– Як же це зробити?

– О, тут багато способів, – відповів. – Один з них зветься бхакти– і раджа-йога. Той, хто займається йогою, послідовно повинен дотримуватися цих вимог: володіти самонавіюванням, уміти виключатись із навколишнього середовища, зосереджуючи свій внутрішній зір на тій чи іншій думці.

– Підійди-но сюди, Сомінаден! – звернувся він до свого помічника.

Хлопець підійшов. Потім сів на циновку, підібгавши ноги. Кілька разів лівою, потім правою ніздрею втягнув повітря. Ісорі подав кухоль, повний води. Сомінаден носом за кілька хвилин "висмоктав" воду.

– Це зветься неті, – розтлумачив йог. – Разом з водою і повітрям в організм попадав прана.

– Вода і повітря, тобто? – спитав я.

– Ні, не вода і не повітря, – заперечив Ісорі, – а прана – дух, що надає сили.

Містика; майнула думка; Ісорі, певне, прочитав по виразу очей мої думки і заходився пояснювати, як то прана надає сил людині.

Звичайно, він поганий вчитель, а може, я тугодум, бо з усього зрозумів єдине: що прана – елексир життя.

– Прана не піде на користь, – вів далі Ісорі, – якщо людина не вірить у її чудодійні властивості. Треба змусити себе думати так, як ти хочеш, а не як само думається.

Потім він схилився над Сомінаденом. Обступили хлопця й ми. Лезом ножа Ісорі чиркнув по руці, трохи вище кисті. З’явився глибокий довгастий надріз. Ми чекали, коли виступить кров. Але кров не виступила. Дивина! Тоді Ісорі взяв руку Сомінадена, на місце порізу поклав пальці. За кілька хвилин рана почала затягуватися.

– Коли я дотикнувся ножем, а потім розрізав руку, Сомінаден змусив кров не припливати до надрізу. Не відчув він і болю, бо весь час твердив: "Який приємний дотик!" А коли я до рани приклав пальці, хлопець наказав собі думати, що руку ніжно стискує обруч. Сомінаден – здібний учень, – поплескуючи хлопця по плечу, мовив Ісорі.

… На острові чимало його послідовників, серед них – члени молодіжної організації.

У тісному, оточеному кам’яним муром саду сидимо востаннє: кілька витязян і наші друзі-маврікійці: Джіммі, Сам, Тода, Лой, які із своїм ватажком Говіндсамі Калімуто прийшли провести нас у дорогу.

Над нами – пальмове віття, високі зорі. Береговий бриз несе прохолоду, вологі краплинки приємно освіжають чоло. Насувається дощова завіса.

Так тихо серце плаче,

Як дощ шумить над містом…

Це каже Джіммі словами Поля Рерлена. Я знаю і люблю ці вірші теж.

Нема причин неначе,

А серце ревно плаче!

Обійнявши мене, Джіммі веде далі:

О, ніжно як шумить

Дощ на дахах, по листю!

У цю тужливу мить

Як солодко шумить!

Ми прощаємось.

На світанку виходимо в море. Прощай, Маврікію! Джіммі казав, що тебе називають перлиною, зорею Індійського океану. Що ж, він не помилився. Ти справді чарівний суходіл! І вже коли ми були за десятки миль од берега, ще довго сяяв огнями позаду Маврікій – зоря Індійського океану, що тільки-но почала пломеніти власним світлом…

ЗЕМЛЯ ОСТАННЬОЇ ВОЛЬНИЦІ

Він таки набрид нам, Маврікій! Не те, щоб острів не сподобався чи нас погано приймали. Де там! І острів гарний, і чудесні люди. Але в таких випадках, коли ти в дорозі і не

добрався ще до кінцевої гавані – де вона, та гавань!? – непередбачена затримка на проміжній зупинці замість радості приносить гіркоту чекання. А на Маврікії ми чималенько затримались.

О старий капітан!

В дорогу час збиратись.

Вітрила напинай –

Цей край набрид вже нам,

згадався вірш Бодлера. В ньому добре передано нетерпіння серця. До речі, Бодлер, Парні, Лакосад, Леконт де Ліль – сузір’я французьких ліриків свого часу жили на. цьому острові. Маврікію зобов’язані вони багатьма своїми поетичними знахідками. Як і в маврікійському фольклорі образ чайки й альбатроса часто зустрічається і в поезії Бодлера.

Може й справді чайки – душі загиблих моряків, як то оповідається в легендах, Одна з них невідступно супроводжує наше судно від самого Порт-Луї. Спостерігаючи, як вона ширококрило висне над щоглами, я згадав свого друга, машиніста з "Юрія Шокальського" – Анатолія Марчеяка, з яким довелося колись плавати в Тихому океані. Кілька років тому, повернувшись до Владивостока, я сподівався зустрітися з Анатолієм, та мені сказали, що він… загинув.

І ось тепер на чужині, в Порт-Луї, я довідався про обставини його смерті.

Якось під час чергового рейсу в Індійський океан експедиційне судно, на якому плавав Марченко, причалило до

Маврікію. Як і водиться в таких випадках, моряки після стомливого плавання висипали на берег, поспішили на пляжі, щоб відпочити, покупатися, бо у відкритому морі через акул купатися заборонено.

Серед тих, хто вийшов на берег, був і Марченко… Купаючись, хлопець заплив за бар’єрний риф, що відмежовував бухту від океану. Заплив – і не повернувся. На нього напала зграя акул, яка шастала поблизу.

Було це поруч мису Нещастя – справді зловісного, нещасливого мису!

І тепер, вийшовши на палубу, спостерігав я політ самотньої чайки, що ніби приросла крилом до високої грот-щогли. Вона нагадала мені незабутнього друга, якого поглинуло море, хоч і був він степовиком – вінничанином.

І ця згадка, і враження, від зустрічей з маврікійцями, на чию долю випало стільки тяжкого, сповнили серце скорботою. Взагалі почувався я кепсько, не встигши як слід оклигати від хвороби. Бажання власноруч дотикнутися до всього загадкового й незвіданого – жадоба пригод, чи що? – коштувала дорого.

– Годі тобі гасати по острову! – дорікали друзі. – Бачив ти Ботанічний сад – сьоме диво світу; стрічався з йогом, побував у найвіддаленіших куточках Маврікію – чого ж бо ти ще хочеш, шалений чоловіче?!

Мені потрібні були джунглі, в які я й забрів з Говіндсамом Калімуто та кількома його товаришами. Те, що для інших природне й звичне, для мене виявилося згубним, зокрема –

вологість тропічних лісів. Із того походу повернувсь я напівживий.

– Двостороннє запалення легень, – приклавши до моїх грудей стетоскоп і вислухавши тільки йому зрозуміле хрипіння в легенях, вирік корабельний лікар. – Одержимість – річ похвальна, та, як бачиш, іноді вона вилазить боком.

При цих словах на думку мені спала жахлива картина: я хворію… агонія… потім настає смерть – трагічна кончина на чужині! Бо цей острів справді для багатьох фатальний. Он і в експедиції Бугенвіля трапився випадок, що його згадує сам мореплавець: те, як фрегат "Будзе" причалив до Маврікію та як кільканадцять чоловік, застудившись, померли наглою смертю.

Своєю історичною обізнаністю – хто, коли й де з мореплавців помер – я поділився з лікарем.

– Таких, як ти, надумливих чмуриків ще пошукати! – реготом вибухнув він.

Можливо, я надумливий. Можливо, не заперечую… Он і Говіндсам Калімуто "недаремно" ж про дзвони розповідав.

Жив-був один старий чоловік. Хтозна-що – тяжка праця чи хвороба доконали бідаря. Знайшли його якось непритомного на березі. Молодий рибалка, що надибав того чоловіка, поклав його в човен, а потім переніс до хижки, де він незабаром і видужав.

За старання хлопця та за те, що він його доглядав; незнайомець відкрив на прощання свою таємницю:

– Під стрімкою скелею, біля бухточки, в якій ти прив’язуєш човна, сховано чотири чудодійні дзвони, подаровані мені матір’ю могутніх Девів. Увесь вік пролежали дзвони недоторканними – лише раз бив я в них. Якби вдарив удруге, нещастя спіткало б усіх остров’ян. – Завіщаю тобі, сину, спадщину таємну! – мовив старий жебрак. – Але пам’ятай! – наказав. – Тільки раз можеш ти вдарити у ті дзвони.

Сказав та й вирушив у дорогу. А хлопець подався на берег, віднайшов скелю, про яку дізнався від жебрака. Там справді, зариті глибоко в пісок, лежало чотири дзвони: один – залізний, другий – мідний, третій – срібний, а четвертий – із чистого золота!

Юнак вдарив у залізний дзвін, і – о диво! – розступилася земля перед ним, відкривши хлопцеві всі багатства свої. Вдарив у мідний – гора мідна постала. У срібний вдарив – срібло на сонці заблищало.

– Гарна здобич, – хитнув головою юнак. – А тільки замало цього: от аби золота придбати. Може, останній дзвін принесе?..

І хлопець вдарив у золотий дзвін. І одразу все довкола – скелі, гори – золотими стали.

– Оце так багатство! – радів рибалка.

Та жадобі його не було меж – адже він забув, що йому наказував старий жебрак! – одцурався від решти дзвонів, знову й знову заходившись бити в золотий. Але не встиг жаднюга вдарити ще у дзвін, як все його багатство хтозна-куди й поділося. Мов очманілий, стоїть на березі, не розуміючи, чому так сталося.

Згадалася мені ця легенда, коли лікар саме кип’ятив шприц для чергової "екзекуції" над моїм бідним тілом. Я усміхнувся подумки: мудра казочка, що й казати! І вона теж, либонь, допомогла мені подолати хворобу. "Витязь" перебував уже далеко від берегів Маврікію. Дощ, від якого порятунку не було на острові, наздогнав нас. Він не вщухав ні на мить – нудний, одноманітний – і скоро перейшов у зливу. Водяна лавина обрушилась, перетворюючи все на густе місиво, – світу божого не видно! Тому орієнтувалися і по компасу, і з допомогою локатора. А коли завіса рідшала, в океані видніли тисячі глибоких вирв, злостиво кинутих на воду, через що судно ледве рухалось, рипіло й здригалося, мов гарба, що повзе через баюри та вибоїни.

Наш курс лежав по двадцятій паралелі, безлюдними дорогами непривітного океану.

Десь на тій паралелі, неподалік тропіка Козерога, й застав нас Новий рік. Особисто я таку зиму переживав уперше – задуха, спека, і Дід-Мороз – помічник капітана Житула – стояв під ялинкою в самих шортах.

Ми піднімали келехи за щасливе плавання та за рідну землю, від якої були так далеко…

Так трапилося, що моя вахта біля стерна – з нуля до четвертої ранку – збіглася з вахтою у радіорубці нашого молодшого радиста Віктора. З капітанського містка, де я стою впередзорящим, видно, що робиться там, у радіорубці. Від підлоги до стелі біля всіх чотирьох стін-перебірок численні апарати. На круглому, що крутиться, стільці сидить смаглотілий Віктор, у шортах, шия обв’язана строкатою хустиною. Під стелею, мов крила летючої миші, розкинуті лопаті вентилятора. Хлопець, схиливши голову у навушниках, вслухається у щось далеке, потім, пальцями торкнувшись

головки ключа, починає вистукувати морзянкою. Перші акорди – що вдари пшона, яке, бувало, мати сипле у ночви курчатам. А далі: ні-ні… ні-ні – попискує морзянка. Враження таке, ніби ти в інкубаторі, де тисячі неопірених курчат пищать різноголосо. А марконі натискує на важіль, вистукує неугавно. Ні-ні… ні-ні…

– Слухай! – кажу. – З дому мені ніякої вісточки. Погодься, що це несправедливо, бо що то за новорічне свято без звістки з дому?

– Так ти що, хочеш, щоб я тобі написав любовне послання?! – сміється він.

– Навіщо? – відказую. – Ти краще піймай для мене в ефірі якусь гарну музику, так би мовити, концерт на замовлення.

– Це можна, – погоджується хлопець.

І ось з радіорубки в темряву ночі вихлюпується повінь чарівної музики… До звуку звук, як срібні ниточки казкової пряжі, вони пронизують морок над цим похмурим, пустельним океаном. І оживає пустеля! Це – Бетховен, його безсмертна Дев’ята симфонія.

… Ніби припав до сонцем нагрітої весняної землі. В полі неначе б побував.

– Егей! – покликали. – Йди-но сюди.

У ходовій рубці стояли океанологи, про щось сперечалися. Гідрограф Абаєв гортав якусь книгу.

– Ось те місце, – мовив він, коли я саме зайшов, і вголос прочитав – "20 липня. До Маврікію ходу три доби з гаком. Поминули острів Родрігес. Незаселений".

Це була книга "Під вітрилами в XX столітті", дорожні нотатки з кругосвітньої подорожі. Автор її – капітан радянської шхуни "Зоря" О. Юдович.

– А тепер послухайте, що пишеться в іншій книзі. – І Абаєв вийняв з кишені невеличку, схожу на записник брошуру учасника плавання в Антарктиду на "Обі" Макарова. – "Населення, за переписом 1960 року, близько 18 тисяч. На північному березі розташоване найбільше місто Родрігеса – Порт Матурін. Будинки в місті переважно з гофрованого заліза". І таке інше...

– Плутанина! – вислухавши гідрографа, озвався океанолог. – Один твердить: острів безлюдний, інший доводить протилежне.

– Так що, є Родрігес чи він вигадка сучасних "першопрохідців"? – поцікавився штурман, прочинивши двері до ходової рубки.

– Якщо лоції для вас авторитет, острів є. Координати його: дев’ятнадцять градусів, сорок п’ять мінут південної широти, шістдесят три градуси, двадцять сім мінут східної довготи, – відповів Абаєв.

– Отже, повний вперед!

Штурман перевів ручку телеграфа на "повний хід". Машина здригнулася, застугоніла. Помітно стало, як збільшуються оберти. "Витязь" ліг курсом на 90° – прямо на схід. Ішли ми

недовго: із зупинками для геологічних досліджень, дорога зайняла близько трьох діб… З горем-бідою пробравшись звивистим проходам, кинули якорі за кораловим рифом, до якого впритул підступали скелі й мілини.

Через годину висадились на берег.

Перше, що впадало в очі, чепурні, справді криті цинком котеджі під кронами дерев. Ні великих, ані малих міст ми не побачили. На узбережжі й по схилах гір тулилися вбогі хижки численних сіл. Порт-Матурін теж селище. З гущавин чагарників стирчали гарматні жерла. Хтось замість набоїв повтикав у них порожні пляшки, і гармаші – голопузі, темношкірі підлітки, осідлавши жерла, викрикували щось войовниче.

Урядовий чиновник, офіційний представник Маврікія, до управління якого входить Родрігес, містер Валет, – він супроводжував нас, – розповів, що гармати ці з позаминулого століття. Зауважив, що освоєння й заселення. острова, як і всього Маскаренського архіпелагу, пов’язано з кровопролиттям, работоргівлею й піратством… В 1620 році про існування Родрігесу довідались європейці.

На острові росли тоді непрохідні ліси, нині їх майже не лишилося. А затишні, обрамлені рифами бухти слугували надійним захистом для піратських човнів.

Спочатку французи, згодом англійці, колонізувавши Маврікій, почали привозити туди рабів, мадагаскарських негрів та мозамбіцьких кафрів. Вони вирубували під плантації тропічні зарості, споруджували форти й цитаделі. Та як не трудилися нещасні, білі господарі лишалися байдужі до їхньої долі. Раби! Цим сказано все. Навіть так званий "Чорний кодекс", виданий наприкінці XVII століття, що відстоював деякі

права невільників Маскаренського архіпелагу, не зміг покінчити з нелюдським поводженням із рабами. Невільники тікали, рятуючись у джунглях та печерах Маврікію й сусідніх острівців, які на той час були ще не заселені. На рабів влаштовували облави, а тому, хто приносив відрубану голову втікача, господар давав винагороду. Коли ж невільників ловили, їх жорстоко карали. За першу втечу відтинали вухо, за другу – перерізували піджилки, за третю – карали на смерть.

Одначе декому все ж вдавалося втекти – і ті щасливці знаходили притулок на Родрігесі. Триста миль між ним і Маврікієм. Скориставшись слушним випадком, невільники, яких тримали в цитаделі Порт-Луї, на ветхих човнах виходили у відкрите море. З допомогою попутного вітру та морських течій за кілька днів вони перебиралися з острова на острів. І, якщо втеча вдавалася, свобода була забезпечена: безлюдний суходіл ще не встигли захопити білі зайди. Невільники ставали його першими поселенцями.

Проте й Родрігесу, останньому пристановищу вольниці, настав кінець – острів захопили французькі, а з 1810 року тут висадилися англійські "відкривачі" земель.

Відтоді Родрігес у лабетах британської корони.

Зараз тихо. Океан вгомонився, вляглися хвилі. Далеко на рейді, в тремтливому мареві чорніють вітрила щойно прибулих парусників. Як і "Витязь", вони зупинилися за кільцем коралового рифу, і до них тепер поспішають кілька човнів. Ось так день, і ніч, і ще багато днів вивантажуватимуть кораблі, а потім з берега на човнах переправлятимуть нові вантажі. І так само, як колись, на острові вирощують цукрову тростину, квасолю, акацію, зерна якої перемелюють на борошно для годівлі худоби. Уся ця продукція йде на експорт, бо Родрігес –

постачальник. Він годує інших, його ж люд залишається голодним, а сам острів – глухою, забутою землею.

Ми на машині їдемо в глиб суходолу. Граніт і магма; скелясті базальтові урвища, вулкани з сухою травою, широкі долини, по яких розкидані приземкуваті чагарі, оазиси тінистих пальмових гаїв… І знову урвища, ніби на цьому загубленому в океані невеличкому суходолі донедавна жили могутні й злі циклопи, котрі в хвилину люті розкидали все довкола, залишивши в спадщину сучасникам тільки хаос і безладдя.

Таке зовні обличчя Родрігесу. Та крізь цей хаос і безладдя вгадувались сліди копіткої людської праці. По схилах гір розрівняно тераси – ділянки родючого грунту, з високими кам’яними огорожами, аби вітри не знищили посівів. Плантації цукрової тростини. Пальми. Всюди кам’яні загати – ставки, в яких, на випадок посушливих днів (а їх тут чимало), зберігають прісну воду.

Ми їхали вздовж високогірного кряжа, що перетинав острів, до вулкана Лайман. Там, сказав Валет, тваринницькі ферми – його господарство, яке варто подивитися. Ну, та ще славнозвісні печери.

Чим далі від узбережжя, тим бідніші були села. Хатини – мов курені. Забачивши машину містера Валеті, ті, хто порався біля землі, ще більше згинали спини, старанніше бралися до роботи.

– Удають, що працюють! – прокоментував Валет.

– Чому?

– Ледарі! Без нагляду ні кроку. А пити, гуляти охочі. Побачили б, що діється в день видачі платні – гульбище.

Після його слів про работоргівлю минулих віків, яку він ніби не схвалював, дивно було чути таке. Тим паче про людей, які на нього працюють. "То й ви, містер Валет, – подумалось, – рабовласник, але сучасний, прихований!"

Безладдя гір, клапті наділів, убогі хатини. Та в це первісно-старовинне владно вривалося сьогодення – ознаки атомної доби. На піках гір стирчали радари станції спостереження за супутниками й космічними кораблями. Отже, й тут ці "іграшки"! їх бачено-перебачено на Маврікії, Сейшелах, тепер – на Родрігесі. У зажер-колонізаторів довгі руки.

Ферма, про яку розповідав Валет, виявилася звичайним корівником. І корови в ній як корови – нічого особливого, хоч господар і неабияк ними пишався. Щоправда, хлів збудовано за останнім словом техніки: підвісна дорога для кормів, електродоїлки. Про худобу тут дбають!

Потім нам показали печери.

Кожному дали довгу палицю, на кінці якої був прив’язаний квач, облитий гасом, щоб, коли зайдемо в печеру, підпалити смолоскипи і освічувати ними дорогу. За кілька хвилин дісталися до найближчої печери. Звідти війнуло прохолодою, хоч довкола й пашіла нестерпна спека… Від палаючих смолоскипів на стінах хиткі тіні. Колонади сталактитів стирчали обабіч. Просторі гроти змінювали вузькі, в які ми ледве пролазили, нори. Потім знову печера ширшала, і ми опинялися посеред просторого підземного залу: десь згори пробивалися тоненькі смуги світла. Чути було, як глухо падали

обважнілі краплини. Гуп… гуп! Здавалось, у жилах землі пульсує кров…

Звечоріло. Сонце перевалило за гірське пасмо, і вершини гір, де-не-де порослі деревами, що їх почав розгойдувати бриз, кинули на долину довгі тіні. З-поміж вершин на тлі неба вирізнялася гора Лаймон – висока, з численними поруділими відрогами. А внизу, де зеленіли оази гаїв, лежали села. На кораловому рифі, що обрамляв східну частину острова, біліли буруни.

Вже коли порівнялися з фермою, на якій брали смолоскипи, назустріч вибігло з десяток дітлахів. Батьки їхні, що стомлено сиділи на траві, підвівшись, вітали нас.

– Совєтіке! – говорили вони, простягаючи руки. На обличчях їхніх, сумних і похмурих, заясніла. ледь помітна усмішка.

Ці люди так набідувалися, – думав я, дивлячись на них, – бачили стільки несправедливості й зла (гнітять їх і місцеві правителі, і зайшлі "любителі" екзотики – пройди з європ і америк – зневажають, маючи за дикунів), що можна було зневіритися цілком у людській несправедливості. Та ось зустрілися з людьми іншого світу, і в серцях їх прокинулося, спалахнуло якесь тепле почуття.

Родрігес, землю колишньої останньої вольниці, "Витязь" залишив пізньої ночі.

НА ОСТРОВАХ РОБІНЗОНІВ

Обстеживши береги Родрігесу і Маврікію, – геологи зібрали проби корінних порід, біологи – зразки тамтешньої острівної рослинності, любителі (до яких належить увесь екіпаж)

пірнали в лагунах, дістаючи корали, – ми зробили ще кілька глибоководних станцій і лягли, на курс до субантарктичних островів Сент-Поль і Амстердам, земель, розташованих поблизу буряних широт, між тридцять сьомою і тридцять восьмою паралелями південної широти.

Благословен час, коли з далини, з голубого серпанку першим угадуєш ледь вловимі обриси землі! Отоді оживають в тобі і дух великого Колумба, і дерзновенність Магеллана.

– Поглянь, поглянь, Магеллане, перед нами або незвідані землі, або міраж – на воді тінь якогось велетенського птаха! – заволав Анукін, вбігши до ходової рубки з містка, де він стежив за видноколом.

Мені було не до його міражів: судно не слухалося керма і я будь-що намагався вирівняти курс. Штормовий вітер щосили гатив у правий борт, настирливо зносив нас на схід.

– Нелегко тобі, – в’їдливо докинув Анукін. Свою годину за кермом він уже відстояв, і, отже, можна було жартувати. Але мені справді-таки нелегко. Натискуючи коромисло стерна, я перекладаю його праворуч із запасом на п’ять-вісім градусів. Розрахунок такий: коли хвиля вдарить у борт, судно круто відхиляється ліворуч, лягаючи на потрібний курс.

Ця моя власна вигадка і хитрість, яку я повів з вітрами, рятували від збочення і неминучого відхилення на схід. Як здавалося, просувались ми за наміченим маршрутом, та коли в кінці вахти штурман, враховуючи поправку на знос течіями, визначив місцеперебування судна, куди ми дісталися за чотири години, виявилося, що ми не там, де треба. Показання самописця теж свідчило не на мою користь: на паперовій стрічці лежала не пряма лінія – графічне позначення курсу, а

якісь зигзаги, так ніби слід гульвіси, що, добре хильнувши, повертався від куми. Практично це означало: ми пройшли, петляючи, зайвий десяток миль.

– Це не плавання!

– А що ж? – перепитав штурмана Анукін.

– Я вас не запитую, Анукін, що це! – сердито відповів той і, вже повчально, як це’ умів робити тільки він, додав – Раджу подумати про свою діяльність. І вам теж, – зиркнув він на мене, спускаючись вниз.

Ми були знищені, розбиті; діяльність наша як стернових зведена нанівець… Потім цей поголос піде по судну, неодмінно "на килим" викличе кеп; прочуханка на зборах; переведуть у робочу бригаду і ще сила-силенна інших неприємностей – о жах!

Штурман має рацію, хоч його ми й недолюблюємо (як і він нас, звичайно); над своєю "діяльністю" слід замислитись. Але не зараз – нічна вахта висотала всі сили. Втома брала своє.

Я вийшов на палубу. Була п’ята година ранку. Небо розгублювало останні зорі, і вони помітно танули в сіруватій імлі піднебесся, як весною тануть на ставку уламки запізнілої криги.

Глянув у той бік, де, за свідченням Анукіна, мав бути міраж. Там справді щось чорніло. А коли роздивився краще, побачив обриси суходолу…

То був Амстердам – острів, до якого ми прямували.

Що за суходіл, які його береги, хто тут живе – ніхто із нас не знав. Лоції теж майже нічого не розповіли; Справді-бо, що може сказати, приміром, таке: "За свідченням 1880 року, висадитися на берег можна на відстані близько 1,5 милі на південь од мису Хоскен… Колір води відрізняється від навколишнього забарвлення океану; це дає підставу припускати наявність підводної небезпеки". Інші повідомлення були ще старіші – за… 1853 рік! Звичайно, протягом століття згадані береги могли не тільки осунутися, а й зовсім щезнути з лиця землі. Ось чому, поки не розвиднилося, наближатися до берегів ми не наважувались, а лягли у дрейф на схід од острова, де значні глибини.

Після вахти сон – падіння в прірву: з гармати стріляй – не прокинешся. Я не міг більше стояти на палубі, хоча й кортіло побачити, як причалюватимемо, і спустився в каюту перепочити… Мене розбудив галас у коридорі. Прочинивши двері, хотів утихомирити крикунів, та у відповідь почув:

– Пожежником бути тобі, а не моряком! Проспав усе царство небесне.

Голос Володі Петраченка.

– Коли хочеш, – кинув він, – збирайся! Перша партія вже висадилася. За кілька хвилин вирушав друга.

В ілюмінаторі видніла гора з волохатою шапкою попелястих хмар.

Не роздумуючи, я хутко натягнув на себе тільник, робу, кирзові чоботи – про парадну форму, як це належало під час висадки у зарубіжних портах, нічого було й думати: хлопці мене підганяли.

Анукін швендяв на спардеку – бадьорий, збуджений і з хитруватою посмішкою на круглому, як рятувальний круг, обличчі.

– Ти що? – поцікавився я.

Анатолій взяв мене під руку і одвів у куток, подалі від людей, забубонів змовницьки, скоромовкою, з якої я нічого не второпав.

– Слухай! Дві нічні вахти – і таємниця в твоїх руках.

На стоянці в портах вахтування не по чотири години через вісім, як під час плавання, а по вісім годин підряд. Ще півбіди, коли стояти вдень, а от з нуля до восьмої ранку – мука. Цієї вахти кожен боїться, під різними привидами ухиляючись від неї, підсовуючи іншим. От Анатолій і мудрив тепер щось незрозуміле.

– Бачиш, голубе, – вислухавши його, мовив я. – Кота в мішку купувати не збираюся. Говори, що там у тебе!

Анатолій розповів – воно таки було, варте більше ніж двох нічних вахт!..

Підпливаючи до островів, ми заздалегідь намагалися дізнатися, що воно за землі. У корабельній бібліотеці – сотні томів, різні географічні довідники, атласи – вибирай, читай, розшукуй потрібне. Цей же острів був для нас несподіванкою – заходити сюди не передбачалося. Якби хтось із нас і шукав книг про Амстердам і Сент-Поль, то їх, мабуть, не знайшов – мало хто писав про ці землі. Людська ж пам’ять – і розум! – особливо мого Анукіна, здатні на дивовижне. З-поміж хаосу пригод, якими забита голова Анукіна, бо читав він таки запоєм,

треба ж було, щоб цей ось епізод запам’ятався з такою ясністю.

– Якщо не зраджує мені пам’ять, – мій напарник підняв вказівний палець, – рівно сто років і двадцять вісім днів тому, 6 грудня 1864 року, корабель "Дункан" з пасажирами на борту, серед яких була і прекрасна Мері, шукаючи капітана Гранта, відвідав ці острови. Ну, я не торкатимусь окремих пригод, що трапилися на Амстердамі з тією славного експедицією, – про них досить яскраво розповів добродій Жюль Берн. Скажу тільки, що Паганеля неабияк зацікавила острівна природа.

З-за пазухи він витяг товстий, – густо списаний зошит і зачитану, без початку й кінця книгу. То були нотатки про острови Індійського океану. Збираючись у рейс, Анатолій, мабуть, не один вечір просидів в бібліотеці. Ну, а книга… Роман "Діти капітана Гранта"! Розгорнувши її, прочитали розділ "Амстердамські острови": "… лежать під 37°47′ південної широти і 24° довготи; високий конус головного острова групи в ясну погоду видно на відстані майже десяти миль".

– Слід зауважити і внести ясність, – вів далі Анукін. – Оскільки Жюль Берн, кажуть, рідко залишав кабінет для мандрів, то і в його твори часом вкрадалися неточності. Приміром, він називає широту і довготу Амстердаму. Але наш штурман стверджує: це помилка! Острів лежить на 37°51′ південної широти, 77°32′ східної довготи. І неозброєному оку відкривається не на відстані десяти миль, а майже в п’ять разів далі. З ним, із штурманом тобто, я цілком згоден. "Діти капітана Гранта"… Якщо колись ми були тільки читачами захоплюючого роману, то нині стали ніби його дійовими особами.

Висадка: капітан – на містку, ми, матроси, в повній готовності й очікуємо.

– Надіти рятувальні пояси! Другій групі – на шлюпку.

Висадка – екзамен, який показує, на що здатний моряк, перевірка його метикуватості і спритності. Ось чому капітан десять разів може пробачити якісь похибки, коли судно на стоянці, і найсуворіше карає за помилки під час плавання, особливо під час висадки. Тут діє принцип перевіреної багаторічним досвідом мудрості: необачний крок – і трагічна розплата. З водою жарти кепські.

Ми знаємо про це, і тому на роботу нашу ніяких нарікань – палубна команда, сказав старпом, взірець для всього екіпажу.

– Відчалюй!

Мотор заторохтів, лишивши над водою кучері диму. Здригнувся човен. Забурунилася вода.

Берег насувається на нас громаддям гір. Для нас він – приємний довгожданий відпочинок.

На пірсі – кремезні, оброслі, як печерні люди, бородані. Викрикуючи щось незрозуміле, махають кашкетами, показують, де краще причалити. Прибій вал за валом наздоганяє човна, силкується перекинути його. Ми й так з ніг до голови мокрі. Обабіч – водорості гойдаються на хвилях, обплутують шлюпку, намотуються на гвинт. Нарешті, берег.

І ми потрапляємо в обійми бороданів.

– Камрад, камрад! – лунає звідусюди.

Остров’яни сміються й плачуть, плачуть від радощів: нарешті за довгі місяці перебування тут їм пощастило зустріти

людей: через примхливу погоду, що міняється кілька разів на день, і за браком надійного місця висадки острів цілий рік відрізаний від решти світу. Аборигени? Щось несхоже. Обличчя європейців, мова, здається, французька. Так, самітні остров’яни, – їх чоловік чотирнадцять, – французи, метеорологи тутешньої станції. Крім неї, на острові нічого більше немає. Від Південної Америки до Австралійського материка це єдина метеостанція, хоч мореплавцям з кожним днем треба більше знати про метеорологічну обстановку цього буряного району. От і стараються французькі хлопці – для своїх і для всіх моряків, щоб ті спокійно почувалися в океані.

Федір Пастернак трохи розуміє по-французьки. Отже, спільну мову знайдено.

Капітан вибрав місце висадки вдало – північно-східне закінчення острова, мис Хоскен. Його сплюснуті, розсипані праворуч скелі прикрили нас від північного вітру. Хвилі, натикаючись на кам’яний бар’єр, розбивалися, і до берега долинало тільки їхнє притихле відгоміння…

У невеликій бухточці, куди ми дісталися, – вузький, зроблений нашвидкуруч пірс, порослий з боків слизькими бородатими водоростями. Не могло бути й мови, щоб пришвартувати до нього судно: і глибини не ті, і не той причал. Якір кинули за кілька кабельтових од берега на глибині тридцяти метрів. І ця стоянка також тимчасова й ненадійна: стрімкі прибережні течії весь час намагалися розвернути судно бортом до вітру. З берега нам видно, як воно від кожного пориву сіпається.

Не знаю, хто з нас Паганель і хто Гленарван. У всякому разі географічна обізнаність Анатолія, очевидно, дає йому підставу вважати себе за всезнаючого Паганеля.

Експедиція розділилася на дві групи: одні – геологи і ті, що їм допомагали, вирушили до крайнього східного мису шукати корінні породи; інші, на чолі з Пастернаком, озброївшись банками і марлевими хватками, подалися в бухту збирати жуків, водяних бліх тощо. Петраченко, Анукін і я, пішли до підніжжя розлогих гір.

Перескакуючи щілини, утворені внаслідок землетрусу, ми наблизились до пагорбів Антрекасто. Увесь острів – дітище вулканічної діяльності покритий горами. Висота окремих сягає майже півкілометра, і над ними висить хмарна завіса. Але там, де ми йдемо, гори не високі, а рівнина між ними всіяна гострими, як лезо ножа, невеличкими скелястими складками – здається, хвилі забурунились та й скам’яніли так навічно. Геологи розповідали, що нібито на Амстердамі так виступають з-під грунту корінні породи землі. Для них, геологів, це явище цікаве, нам же кам’яні хвилі завдають немало клопоту.

Рухатися можна, тільки перескакуючи з гребеня на гребінь цього мертвого кам’яного моря. Хибний крок – і гранітні леза розсікають підошви, ранять ноги. Руки в подряпинах, закривавлені…

З-під ніг, зненацька захоплені, часом вискакують здоровенні руді коти. І, кинувшись урозтіч, зникають за скелями. Колись безневинні домашні тварини, символ сімейного затишку, завезені на ці безлюдні острови мореплавцями, вони здичавіли і стали справжніми тиграми, од яких і людині перепадає.

Хоч здаля острів здається зеленим, рослинність тут чахла. Що ж, тридцять восьма паралель, дихання Антарктиди, середньомісячна температура – плюс десять-дванадцять градусів. Якісь приземкуваті, як наш північний кедрач, кущики

зрідка клубочаться в міжгір’ї, та ще травиця – вибілені, злинялі на вітрах рідкі пасма, що гойдаються де-не-де.

Сувора, необжита земля. Сюди рідко хто заглядає – коли-не-коли китобої, що йдуть з промислу, чи мисливці на тюленів припливуть. Острів лежить далеко від морських доріг. У минулі століття, коли кораблі, що йшли з Європи в країни Сходу, огинали Африку, Амстердам і Сент-Поль були ще на видноті. Не один бездомний блукач, зазнавши морської катастрофи, знайшов собі тут пристановище – могилу: вибратися звідси неможливо, хіба якась щаслива нагода, коли з судна, що проходить мимо, помітять робінзона.

Про такий один епізод нам розповіли на острові. З 1522 року, часу відкриття суходолу, ця історія про життя самітного остров’янина не поодинока.

… Капітан Якобсон був посланцем самого пекла. Матроси недаром говорили, що він душу дияволу продав. Майже рік не бачили вони землі. Якщо пожадливість притаманна багатьом власникам-промисловцям, то про Якобсона можна сказати, що жадоба й жорстокість становили зміст його нікчемного життя. Про це найкраще могли розказати нещасні, ошукані обіцянками матроси, завербовані на борт цього жахливого корабля. І хоч оповіді про галери відійшли в минуле, а невільницькі базари існували лиш десь у Центральній Африці чи в глушині Південної Америки, все ж тут, під носом освічених монархів, корабель Якобсона був плавучою пасткою рабів. Тільки смерть або щаслива нагода могли (покласти край їхнім мукам!

Кушка жорстоких негідників як хотіла знущалася з цих ошуканих людей.

Та всьому е кінець. Настав він і терпінню команди китобійця. Матроси підняли бунт. Вирішили поквитатися з капітаном. Але серед них виявився зрадник. Змову було викрито, а над бунтарями вчинено розправу. Кількох матросів Якобсон на місці розстріляв, решту, скрутивши руки, замкнув у темному, смердючому трюмі, щоб, повернувшись на батьківщину, віддати під суд. (Той, хто сам порушує закон, часто вдається до його захисту). Та найжорстокіше розправився він з трьома ватажками бунту. Залишивши їм кілька літрів прісної води і трохи харчів, безжальний англієць висадив нещасних серед океану на непридатному для плавання човні.

Як вони дісталися берега – то ціла історія. Щілини у днищі човна, куди просочувалася вода, законопачували ганчір’ям. Голодували, терпіли від холоду, змагалися із штормами. Двоє з них так і не побачили берега, а один дістався до Амстердаму.

На той час острів був незаселений, і мореплавець став його господарем. Але що багатство – ці угіддя, на яких паслися череди корів, затоки, повні риби, бухти, де кишіло тюленями та іншою морською звіриною, – коли знаєш, що ніколи не повернешся на землю своїх батьків!

Через п’ятнадцять років, коли до острова, повертаючись із промислу, дісталася китобійна шхуна, неподалік причалу, на місці теперішньої метеостанції, моряки побачили хатину, складену з брил вулканічної породи. Вона була схожа на житло первісної людини: базальтова брила правила за стіл. На ній гостроносі, витесані з каменя знаряддя – сокира, скребло, ніж, наконечники стріл, виготовлені з перламутрових скалок. З них же, а також із риб’ячих кісток робінзон майстрував і гачки. І хоч руки його ще донедавна справно ладнали все необхідне для існування, сам остров’янин втратив людську подобу.

Густа, скуйовджена щетина покривала його худе обличчя: очі погаслі. Та раптом у них спалахнула звіряча лють чи страх. Коли до нього заговорили, він кинувся тікати. Нарешті його спіймали, але штурман, що знався на медицині, не міг поручитися, що доставить нещасного живим до материка: надто глибоко фізична і душевна недуга пустила своє згубне коріння.

За кілька днів до приходу шхуни в африканський Порт-Елізабет матрос помер.

Так трагічно скінчилася одна з численних робінзонад цього острова.

Жюль Берн, якого цікавили такі пригоди, звісно, знав і про далекі Амстердамські острови. Недаром свого Паганеля і його попутників він висаджує саме на цей острів, історія якого так рясніє майже фантастичними пригодами...

Тепер, виходивши вздовж і впоперек ці загублені в океані землі, можна сказати, де великий романіст мав слушність, де помилявся в описі острова, його природи.

Що не острів – то літопис чвар і кровопролиття, літопис того часу, коли його поневолювали. Амстердам – не виняток. Він був пристановищем морських блукачів і піратів. Про це на острові в будинку метеорологів нагадує макет корсарського фрегата "Алабама", збудованого англійцями як товарне судно, але згодом використане для піратських наскоків. Не раз і Амстердам давав піратам схованку.

Спочатку острів належав Голландії, як земля, нібито відкрита голландцем Фламінгом, хоча задовго до Фламінга його відвідували і мадагаскарці, і мореплавці з Африки. Потім

Амстердам став власністю якогось поляка. Але теж ненадовго. Протягом століть острів багато разів переходив з рук до рук – історія, типова для всіх колоніальних земель.

На початку нинішнього століття Англія, Франція та інші капіталістичні держави прагнули закріпити свою владу над територіями, відкритими ними раніше в самій Антарктиді і в сусідніх з нею субантарктичних районах. У 1912 році створено французьку генеральну компанію островів Кергелен, Сент-Поль і Амстердам. Пізніше Франція декретом закріпила свої колишні зазіхання на ці острови, і вони перейшли до управління генерал-губернатора Мадагаскару.

Нас попередили, що треба бути обережними, оскільки на острові чимало тріщин, утворених під час землетрусів. Відвідавши мис Антрекасто – гострошпилі, скелясті завали, – ми йшли до підніжжя найвищої, розташованої в центрі острова гори. Володя Петраченко, поранивши ногу, з півдороги повернувся назад. І ми з Анукіним лишились удвох.

З гори відкривається широка панорама: праворуч розлогі міжгір’я, попереду – голубінь океану. Пахне прип’яла трава. Вітер доносить гомін прибою. Од висоти дзвенить у вухах, наморочиться голова.

Спочатку я йшов з Анатолієм поруч, потім трохи відстав, збираючи якісь непримітні, пожухлі квіти, і тільки хотів було його наздогнати, як мій друг раптом десь зник. Місце було рівне, де ж йому подітися? Не міг же він крізь землю провалитись!

– Де ти? – гукаю.

Голос долинає, як з безодні:

– Тут, під землею!

Я поспішив на крик. У широчезній щілині, на кількаметровій глибині сидів Анукін. Обличчя – запилючене, тільки зуби біліють.

– Дострибався, – дорікнув я йому. – Радив же повернутися.

– Слабаки повертаються з півдороги, відважні гинуть, – відповів він словами Паганеля.

– Ну, годі, вилазь, пора на судно.

– Як – вилазь! Пробував. Схили осуваються. Фініш! Отут, у цій земній безодні, я і закінчу свій шлях.

Я хутко побіг в будиночок до французів. Приніс вірьовку. Прив’язавши її за валун і тримаючи один кінець руками, другий подав Анукіну. Схопивши кінець, горе-мандрівник вибрався з ями.

Я знав: довідається капітан – лиха не оберешся і догани Анукіну не минувати. Тому пообіцяв держати язик за зубами.

На острові блукають цілі череди корів. Їх сотні. З десяток походжає в невеличкому загоні біля метеостанції. Корів приручили, але молоко, кажуть, нікудишнє.

– Якщо не ліньки, беріть гвинтівку, настріляйте скільки забажаєте, – сказали нам остров’яни. – Тільки обережно: корови люті.

По всьому острові валяються скелети тварин. Ідеш – і раптом перед тобою кістки: голова, ребра, ноги. Ніхто їх не прибирає, не закопує.

Поблизу бухти Шосе-дез-Отарі, у якій ми висадилися, затока підковою врізалася в берег. Безладдя валунів, між якими. булькаючи хлюпоче вода.

Черговим рейсом мотобота Анукін вирушив на судно – з шістнадцятої години у нього вахта. Я приєднався до групи геофізика Віталія Ільницького і гідрографа Анатолія Абаєва, що збиралися оглянути затоку. Коли підійшли до затоки, від нас, не кваплячись, по мокрих слизьких валунах у воду почали зсуватися десятки великих і малих тюленів. Ми потривожили їх віковічний спокій.

Відпливши на незначну відстань, вони почали виробляти різні акробатичні трюки. То ставали торчком над водою, то раптом витикали морди і, підпливши один до одного, бавилися, перекидаючись, пірнаючи під велетенського дідугана-тюленя, який, мов колода, нерухомо лежав на хвилях. Та все це скоро набридло, і вони, незважаючи на нашу присутність, почали виповзати на берег. Самка або самець супроводжували своїх пустотливих малюків – самовпевнених, з банькуватими, ніби заволоченими туманом очима тюленят.

– Ільницький пізніше розповідав, що йому пощастило тоді зняти цікаві кінокадри – як за мною ганявся велетенський сікач…

Ми з Анатолієм Абаєвим вирішили спіймати тюленя. Обігнувши затоку, крадькома підійшли до сплюснутої, сторчкуватої скелі. З-за цього прикриття було видно як на долоні, що діється на узбережжі. Десятки, сотні тюленів,

кожен вибравши до вподоби береговий валун, ніби поприростали до них – відразу не розібрати: каміння то чи тюлені підняли мокрі голови.

Обрали одну сімейку: трьох малюків і сікача. Вони лежали поблизу невеликих кам’яних розсипів. Сікач, либонь, дрімав, не реагуючи на гамір, гортанне гарчання, що долинало звідти, де бавилися неспокійні сусіди. Байдужим був і до витівок власних дітей.

Ми умовилися так: поки я відганятиму сікача, Анатолій Абаєв піймає тюленя. Воно знадобиться нашим іхтіологам. Ільницький лишався за скелею, щомиті ладен кинутися на допомогу.

Озброєний уламком знайденого весла, я почав підкрадатися до лежбища. За мною навшпиньки – Абаєв. Але хитрощі не вдалися! Прикинувшись сонним, сікач підпустив нас зовсім близько. І раптом кинувся на нас.

Я відскочив. Але сікач не думав припиняти погоню. Упираючись хвостом об кам’яні виступи і по-качиному перевалюючись з боку на бік, стрибав, мов гумовий, з валуна на валун, от-от наздожене мене.

Спіткнувшись об камінь, я впав – картуз полетів у калюжу, та мені було не до нього: сікач наступав на п’яти. Йому таки вдалося, поки я підводився, виграти в часі! Переслідувач – поруч. Мов розлючений собака, хапає мене за ногу.

– Ой! – не так від болю, хоч халяву кирзового чобота він таки прокусив, як від жаху, кричу я і, забувши про картуза, тікаю світ за очі.

Усе це Ільницький знімає на кінострічку. Ганьба!

А гідрограф – ох і друг! – упавши на пісок, корчиться од сміху.

– Чого ж ви не ловили тюленя? – кидаю Абаєву.

– Годі, – каже Ільницький. – Ти вже наловив.

Абаев, обтрушуючи пісок, нарешті підводиться.

На мілководному невеликому озеречку, що синіє за кам’яним валом, бачимо білогруду, з двома чубцями пташку. То золоточубий королівський пінгвін, колонії яких є на Амстердамі і Сент-Полі, хоч вони не позначені на жодній зоогеографічній карті.

– Ну, друзі, володіння наші ви роздивилися, а тепер ласкаво просимо до хати, – зустріли нас на подвір’ї метеоцентру гостинні господарі.

Усі партії – геологи, ботаніки і їхні помічники – вже зійшлися сюди… І хоч Жюль Берн у своєму романі зазначав, що острівна "фауна і флора не можуть надовго прикувати увагу природознавця", все ж наші повернулися задоволені. В банках ворушилися всілякі рачки, комахи, рибки; зібрали цікаві зразки корінних порід, в тому числі пінистої базальтової лави. Ці вулканічні острови розташовані на так званих Серединно-океанських хребтах, а таке трапляється не часто. На зібраних пробах можна простежити історію походження цих суходолів, зазирнути в безодню землі, бо вулкани – то її вікна, зроблені самою природою.

Будиночок на узгір’ї – одноповерховий, із шлаку, взятого у кратері вулкана. Поруч на пагорбі висока, з майданчиком для спостереження вежа. Численні метеорологічні прилади. Ось цей мудрий агрегат стежить за станом погоди на океанському безмежжі і тримає на суворому безлюдному острові купку відважних французьких хлопців.

Місяцями не бачити людей – уже мужність: не кожен здатний на це.

На захід і схід, північ і південь ідуть кораблі. На картах чітко нанесено маршрут: то прямі, то зигзагоподібні лінії на тлі блідо-голубого моря. Розгнузданій стихії людина протиставляє розум, витримку, вміння. А проти людини – всі сили безодні, зумій вистояти!.. Ми працювали над Серединно-океанським хребтом, коли раптом синоптики одержали повідомлення: назустріч мчали тайфуни – Фреда і Уна. Це сповіщали наші нові знайомі – метеорологи з Амстердаму, і ми уникли лобової зустрічі з вихорами.

Радісно б’ється серце морехода, коли серед розлютованої стихії він почує голос землі, голос тих, хто, мов казковий велетень, тримає тебе у своїх надійних долонях.

Слава вам, приборкувачі бур ї тайфунів!

Які вони симпатичні, дитинні, ці хлопці – Жак, Еміль, Раймонд, усі, хто зараз оточує нас, клопочеться, де зручніше посадити, чим пригостити.

В будиночку стоїть зроблена з гілок кедрача ялинка, прикрашена саморобними іграшками. Поруч – макет печери. Це, сказали мені, витівка Раймонда. В печері – "натовп"

первісних людей, верблюд, слон. Поруч картинка: біля багаття чарівна дикунка в обіймах чарівного дикуна.

Перехопивши мій погляд, Раймонд сміється, потім каже (Пастернак перекладає):

– Дивишся, як обнімають інші, і самому легше на душі стає.

Хлопці вербуються сюди на рік. У кожного сім’я чи наречена, проте достроково повернутися на батьківщину не можна: контракт.

– А дружини приїздять до вас?

– Ні, – відповідає Жак і додає: – На острові взагалі не бувало жінок ніколи. Ваші дівчата тут перші з усього світу.

У нас в експедиції чимало жінок, особливо серед науковців – сьогодні всі вони тут. Французи ніяково усміхаються.

Говорили про Францію і Радянський Союз, про тих, хто прокладав мости єднання і дружби між нашими народами: про Василя Порика і пілотів з ескадрильї "Нормандія – Німан"; про Гектора Берліоза і Михайла Глінку – про великого Оноре де Бальзака і Тургенєва, Марко Вовчок і Мопассана. І звичайно, про нашого улюбленого письменника Сент-Екзюпері.

– О Екзюлері! – Французькі хлопці раді, що їхнього співвітчизника знають у Радянському Союзі.

Це його слова стали життєвим кредо і для цих мужніх, самотніх остров’ян: "Треба змусити людей жити в постійній напрузі, життям, що приносить і страждання, і радість; це і є справжнє життя".

І ті чотири юних французьких метеорологи, над могилою яких за вікном он біліє обеліск, теж жили за цією високою міркою: все для людей, все для їхнього щастя.

… Хоч ми і в гостях тих, хто владарює над погодою, але вона тут, як ніде, вередлива: кілька разів на день може мінятися.

Поки ми оглядали острів, двічі припускався дощ, а зараз з океану насуває туман, здіймається вітер.

Своїм мотоботом нам не переправитися – море розгулялось, і човен наш, бачимо, вже піднімають на берег. Острівний понтон доставляв нас до корабля. Кількаметрова хвиля, здіймаючись, жбурляє його до борту. По шторм-трапу не піднятися, тому нам спускають вірьовку. Обв’язавшись нею, ліземо нагору. А вітер реве, хвилі шаленіють.

Прощайте, хлопці, славні робінзони! "Витязь" посилає три довгі гудки, і вони луною відзиваються в горах.

ОЧІ БЕЗОДНІ

І Сінгапур, і Цейлон, і низка тропічних островів, куди недавно заходили, – все лишилося позаду, в голубих теплих водах. Тепер ми в районі дрейфуючих айсбергів біля північного кордону полярної криги, що насуває з Антарктиди.

Океан сірий, як миша, хвилі гарчать, небо от-от упаде – низьке, з нудними холодними хмарами. І на душі холодно – півроку не бачили рідного берега! За один день десятки разів міняємо курс. Ішли на південь, потім на захід і знову повернули в попередню точку. То повний уперед, то раптом стоп або повземо як черепаха. Сторонньому може здатися, що судно

щось загубило і тепер шукає, шарахаючись то сюди, то туди по океану.

Воістину дивне плавання!

Звісно, що поробиш. Штурман через кожні півгодини мене, вахтового, посилає в обхід – подивитися, що діється на судні, чи не трапилось надзвичайної пригоди.

І я нишпорю по всіх усюдах – відвідую лабораторії, каюти, опускаюся в трюми, як гончак по сліду, принюхуюся, чи не чути, бува, диму – пожежа на морі жахлива річ! Заглядаю майже в кожну щілину, чи не залишив хто увімкненою праску, чи погашене світло, чи задраяні ілюмінатори тощо. В ехолотній затримуюсь найдовше. Невеличка каюта заставлена різними апаратами. Клац-клац-клац… Так день і ніч, безперестанку. То працюють ехолоти – наші підводні очі.

Кому, скажіть, не цікаво зазирнути в морську безодню! Там, на коралових рифах тропічних островів, пірнаючи в масці і ластах, ми спостерігали дивовижний підводний світ. Чого тільки не бачили! Рибки всіляких відтінків і форм, химерні, поросліе водоростями гроти, що, немов палаци морської царівни, підводяться серед океанської голубіні; велетенські перламутрові черепашки-тридактни, кожна стулка якої важить тридцять-сорок кілограмів і зовні схожа на пелюстку лілеї; ці коралові сади, ці… О світ принад і зваби!

Тоді ми спускалися на п’ять, у найкращому разі десять метрів. А що ж нижче, які дива там, у безодні??

Гліб Борисович Удінцев казав: землі під океаном – то незвідана планета. Людина в океані зробила перші кроки. Є

там, як і на поверхні землі, широкі долини, стрімкі урвища, високі гори.

Ось ці землі і вивчає наша експедиція. Ми – перші аргонавти. І те, що потім люди читатимуть на географічних картах, в атласах, довідниках – про нові гори, підводні хребти Тихого та Індійського океанів, – то відкрито нами, до нього якоюсь мірою причетний кожен із нас...

Коли розшифровують тайнопис ехолота, підводна країна постає у всій своїй повноті, а шлях "Витязя" здається лінією, яку прокреслив над океанськими долами й горами диво-корабель: там, де рівнина, проорав слід; трапилася вершина – корабель стрімко піднявся вгору, повис, мов птах, над хребтами.

Уже шістнадцять тисяч миль пройшли ми дорогами без верстових стовпів. Які тільки таємниці не розкривалися нам! Яких тільки сюрпризів не приносив ехолот!.. Засікали не позначені на жодній карті підводні гори, ущелини, вулкани.

Вздовж і впоперек сновигаємо по океану. Звісно, увесь відразу не промацаєш – площа його мільйони квадратних кілометрів. Обираємо райони, де, на думку вчених, до мантії можна дістатися найлегше. Геологів цікавлять корінні породи дна. Ми їх піднімали вже з Мальдівського і Аравійського хребтів. Тепер "Витязь" над Серединно-океанським. Глибина – три тисячі метрів. Але це – дрібничка: в Тихому океані "Витязь" стояв над Маріанською улоговиною, де глибина десять кілометрів.

... Ще година, і мені знову на вахту. Нашвидкуруч пообідавши, виходжу на палубу. Робочий день у розпалі. Касянович латає продірявлені під час нічного лову сіті,

днювальні чистять картоплю, геологічна партія готується до штурму дна: щось пригвинчують до драги, бігають з корми в лабораторію. Драгу ту опустять на дно, і по тому, що вона принесе, вивчатимуть походження підводних хребтів.

Звідки вони, ці гори, диявольські вирви на тілі землі – океани? Одні вчені гадають, ніби за мільйони літ до нашої ери континенти опустилися, а їхнє місце заповнилось водою. З того доісторичного суходолу залишилися тільки велетенські гірські пасма, покриті океанськими водами, як, наприклад, ось ці підводні хребти, над якими ми стоїмо. Дехто з вчених припускає інше. Відомо, що щільність Місяця приблизно така ж, як і континентальних мас Землі. А звідси висновок: певне, під час застигання нашої планети од неї відірвалася частина земної кори і стала Місяцем, а ті вирви, заповнившись водою, на земній кулі утворили океани.

Гіпотези, припущення…

І от – драга за бортом. Металевий з довгими металевими лапами куль на тросі, опустившись до самого дна, тягнеться по ньому, зачерпує все, що трапляється. Але робота ця не наосліп. Геологи вибирають район, де, як вважають, корінні породи оголені, не прикриті осадковим мулом. У цьому районі жодної експедиції не було. Ми перші.

Дизель працює на найменших обертах – судно ледь-ледь рухається. Здавалося б, при таких темпах нам, стерновим, робота не бий лежачого. Але де там!

– Десять градусів ліворуч! – наказує капітан.

Стрілка репітера гірокомпаса хилиться ліворуч. Та не встиг я надати судну рівноваги, закріпити стерно на тих десяти градусах, як уже нова команда:

– Півборта праворуч!

Потім:

– Право на борт!

Нарешті, зупиняємось. Мені дозволено вийти на крило перепочити.

На кормі – натовп, не протиснутися. Кожному цікаво побачити, що ж там принесла з глибини драга.

О, що за дивина! Глибоководні риби, зуби акул – скам’янілі, допотопних часів, – різні черепашки, грона залізомарганцевої конкреції (ними часом устелене все океанське дно), нарешті, величезні уламки граніту – оце і є та корінна порада, на яку полюють "геологи.

Співробітник загону тектоніків Вікторія Чернишова розганяє зівак, щоб не заважали. Так от чого ми шарахалися з боку в бік! Драга зачепилася за підводну скелю, попала в кам’яну пастку. Погнута, зім’ята, вона лежить, неначе по ній тупцювався сам диявол.

Перед Вікторією ящик, у якому, ніби полив’яні черепки, чорні, з синюватим відтінком уламки.

– Знаєте, що це?

– Ні.

– Тоді ви нічого не, знаєте! – вигукує вона. – Дивіться, дивіться ж – це рідкісна річ: шарова і подушкова лава. Колись, видно, вибухнув вулкан. І магма в сполученні з водою вкрилася склоподібною шкуринкою.

Вікторія радіє, як дитина: їй ці уламки – ключі для розгадки багатьох таємниць.

– Пам’ятаєте, – каже, – ми зупинялися над Західно-Австралійським хребтом. Тоді натрапили на долерити. Цікава знахідка! Погляньте!

Я дивлюся на уламки граніту. Звичайнісінькі камінці. А Вікторія розтлумачує:

– Ці океанські долерити як дві краплі води схожі з материковими, австралійськими, а це дає ще одну підставу стверджувати, що Австралія та інші землі колись були зв’язані між собою. Про Гондвану чули?

– Гондвана? Чув… – невпевнено відповідаю, бо таки чув, а от що воно – не знаю.

– Це був колись, як гадають вчені, єдиний материк. Він об’єднував Південну Америку, частину Африки, Аравію, Індію і Австралію. Потім Гондвана розпалася на окремі материки. Правда, інші вчені доводять, що ніякого суцільного суходолу, тобто Гондвани, – не було. Просто між материками тягнувся ланцюг островів, з’єднуючи їх воєдино. А коли ми працювали на підводному Мальдівському хребті, то виявили дуже цікаву річ: Мальдівський хребет – це продовження півострова Індостан. Тому деякі вчені припускали, що він і є стародавня

Гондвана. Але, обстеживши його, дійшли висновку, що хребет – самостійне базальтове пасмо, замулене осадковою товщею. Ось тут і подумай: з одного боку, ніби Гондвана існувала, з іншого – все навпаки.

Вечір настав раптово: сіре небо потемніло, і темрява, як вода в пробоїну, сочилася крізь ілюмінатори в каюти. Вмикаємо світло. Золотаві цятки ланцюгом оповивають борти корабля, і здається, що то казковий палац царя Гвідона, загублений серед океанського безмежжя.

Барометр впав – отже, знову десь зароджується циклон. Та настрій у всіх піднесений – вранці заходимо на острів.

Привіт тобі, Сент-Поле, безлюдний острівець, що по-нашому означає Святий Павло!

Циклон, про який повідомляли синоптики, обійшов нас стороною, відхилився далеко на північ. Ну, а наш курс – на південь. Ми вже кілька разів проривалися до сорокової паралелі. Геологи хочуть простежити розгалуження підводних хребтів. Проте хвилювання і брижі не дають змоги зупинитися, і ми ні з чим повертаємо назад. Цей район взагалі – небезпечний: трапляється, що айсберги запливають навіть вище Амстердамських островів.

Одначе дісталися ми сюди благополучно. Хіба що більше стало тих, кого здолала морська хвороба. Мертві брижі, відгоміння шторму – гірше за будь-яку хитавицю: не знаєш, звідки налітає хвиля – якась незрозуміла, набридлива штовханина.

Сент-Поль підвівся з океану, мов велетенський айсберг. Судно заякорили за кілька миль од берега. Група геологів і

природознавців, ті, що вже висаджувалися на Амстердамі, сидять у човні. Володя Петраченко, матрос першого класу, що при кожній висадці за стернового, десь затримується. Його вже, чую, гукають. Це мене і виручило. Спішно домовившись із Погорілим, щоб постояв за мене вахту, сплигую у човен.

– Куди це!? – дивується капітан.

Я переконую його, що вільний. Він тільки хитнув головою – їдь, мовляв, що з тобою поробиш…

Човен здригнувся, ніби його днище наштовхнулося на риф. Могло бути й таке, бо підходів до острова ми не знаємо. Але тут же з’ясувалася причина поштовху. Ліворуч од шлюпки, мов привид, виткнуло свою морду якесь страховисько. Паща бегемота, спина вигорблена, широка. Петраченко різко повертає праворуч, потім лягає на попередній курс. Це й рятує нас від небезпеки нової зустрічі з морським чудовиськом.

Вчені одразу визначили, що то був морський слон. На Сент-Полі вони не водяться, але інколи запливають сюди з півдня. От з ними ми і здибалися.

Морські слони чатують на нас і при вході до бухти: обабіч човна за кілька метрів з води витикаються їхні страшні морди.

Вузький прохід між невисокими кам’яними бар’єрами, що, мов клешні краба, витнувся з обох сторін, веде до затишної бухти. Ніхто нас не зустрічає. Навколо ніяких ознак життя. Та й бухта тільки так зветься: ані причалу, ні якірної стоянки. Безлюддя.

І це нас зацікавлює ще більше – що ж за острів? А острів справді незвичайний – острів-вулкан..

В океані чимало суходолів вулканічного походження. Але цей – особливий. Якщо інші острови утворилися внаслідок тривалого вулканічного виверження, то Сент-Поль – дітище однієї миті. Колись дуже давно вибухнув велетенський вулкан та й скам’янів над водою. Ото і є Сент-Поль, до якого ми причалили.

Хто першим відкрив Сент-Поль – невідомо, хоча згадки про нього є в лоціях ще шістнадцятого століття. З європейців першим причалив сюди в 1696 році мореплавець Ван-Фламінго. Відтоді Сент-Поль відвідують численні рибалки та мисливці на тюленів і китів. Десь в середині дев’ятнадцятого століття, точніше – з 1841 року, тут оселилося кілька мисливців напостійно. Але дуже скоро вони покинули ці землі – ненадійне пристановище тут для людини: постійні шторми, тумани, нестача продуктів харчування.

Островом відчаю назвав Сент-Поль французький вчений Обер, котрий присвятив йому книгу, "Два роки на острові відчаю".

На всьому тут тавро велетенського поштовху й руйнації: схили круті, прямовисні, утворені скидами вулканічної лави й граніту. Звідусюди над цією кількакілометровою кам’яною пасткою, мов складені в штабелі дошки, нависає гранітне – то чорне, як антрацит, то криваво-червоне – громаддя виверженої породи.

Лоції застерігають: з крутих берегів можуть відколюватися небезпечні кам’яні уламки; на якір ставати не рекомендується. Сама бухта – не що інше, як зруйнований кратер вулкана, заповнений водою.

… Вікторія Чернишова розшукує зразки порід. Гострим кінцем молотка, схожого на гуцульський топірець, відколює уламки граніту, ми з Петраченком збираємо все це в рюкзаки.

Поминувши урвище, попадаємо у невеликий вибалок. Кущиста трава, як наша нехворощ, клубочиться ген до самої вершини; всюди – купина, а між нею невеличкі рівчаки, густо втоптані чиїмись лапами.

Що то за сліди?

– Дивись, дивись! – кричить Петраченко. – Качки!

– Які качки?

– А он!

За купиною щось майнуло. Я поспішив туди, але нічого не побачив – тільки трава хиталася, зачеплена кимось. Раптом угорі, за лобатим валуном, що не знаю яким дивом утримувався на цьому стрімкому гранітному підмурку, – щось сильно загорланило – ніби заграло в очеретяну дудку.

– Та це ж пінгвіни!

Ось вони! Двоє стоять над нами. Білі груди, мов фалди фрака, крильця, голова увінчана золотавим чубчиком. Пінгвіни махають крильцями – вітають, значить, нас.

Привіт, привіт!

Птахи високо заходять, а ще вище гніздяться… Петраченко – навздогін, та пінгвіни, мов жаби, перескакують з каменя на

камень: скік-скік – не догнати… Їх тут цілі колонії. На пінгвінячі схованки натикаємося через кожні десять кроків. Касяновичу вдалося піймати двох пінгвінят. Ми з Петраченком теж прихопили по одному. Та коли піднімалися по трапу, вони, продерши торбину, повискакували у воду і – до берега.

Тут ще сила-силенна кроликів, тих прожерливих кроликів, що на сусідньому острові повністю знищили відому кергеленську капусту, якою полярники рятувалися від цинги.

Ні, острів не назвеш мертвою землею. Вирує він, не схожий на інші суходоли, живе своїм життям. Он біля води з кам’яних щілин виривається дим, смердить сіркою, а коли прикладеш руку, віє нестерпним теплом… То – вулканічні гази. І всюди б’ють гарячі джерела. Вода в бухті, як у великому казані, щойно поставленому на вогонь. Унизу гаряча, зверху – прохолодніша. Але навіть зверху є місця, де вона, мов окріп, – риба сюди не запливає. Але риба в кратері є, у верхніх шарах води. Оце так вулкан! Чим не запорозький казан, по вінця повен юшки!

Та найцікавіше ждало нас на березі.

Росте, схилившись до води, як у нашому селі осока, гостролиста травиця. Валяються металеві верші – хтось, видно, ловив омарів, якими славляться тутешні води. Біля підніжжя гори – поїдене іржею жерло старовинної гармати… Тут же, поруч, руїни будинку. На цей острів, як і на Амстердам, не раз заходили пірати. Хоч морські довідники зазначають, що на Сент-Полі є хижка із запасом одягу і харчів для тих, хто зазнає аварії, проте нічого цього ми тут не побачили. Руїни. Запустіння.

На острові рідко хто буває, хіба що буря заганяє поодиноких китобійців. А відомості про місце його розташування і підходи до нього – старі, ще за 1853 рік.

І все ж, певно, хтось тут бував, якщо лишились сліди людського житла.

З оцих почорнілих, заростлих мохом кам’яних брил перед нами постає (ціла історія…

Ми з Петраченком спустилися до берега. Вода в кратері нерухома, як олово. У дзвінкій тиші міжгір’я кожне слово відлунює далеко і дзвінко. Впаде камінець – луна підхоплює той звук і множить стоголосо.

Прибережні скелі, куди навіть у повноводдя не дістають хвилі, ряботять викарбуваними на граніті написами. Тисаком зішкрябуємо з тих брил нарости. Читаємо. Про що вони, ці перші повернені нами до життя слова? Хто розкриє нам таємницю чийогось життя? Це не слова надгробків – це голос боротьби людини зі стихією.

Ось зізнання якогось Фаєкафа. Він попав на острів під час бурі. А скільки прожив тут і чи вирвався з кам’яної пастки – невідомо.

Напис за 1870 рік свідчить, що тут жив ще один робінзон – Павло Болет.

Та найбільше зацікавив напис, що його ми надибали зовсім випадково, в останню годину перебування на острові.

Володя Петраченко підійшов до води помити руки. Повертаючись, спіткнувся об кам’яну брилу, до половини

залиту водою, коли підвівся, помітив на камені напис, який ледь проступав з-під моху.

– Ходи-но сюди! – гукнув.

Я поспішив до нього.

Нас уже давно кличуть товариші, а ми заклопотано схилилися над гранітом. Літера за літерою відвойовуємо в давнини, вириваємо з полону забуття кожне слово. Граніт так цоріс мохом, що доводиться з силою його обдряпувати. І зрештою, хоч як ревно беріг граніт свою таємницю, ми все-таки до неї докопалися!

Ось що ми прочитали: "Маров А. В. 1852–1857".

Отже, в минулому столітті на Сент-Полі побував і наш співвітчизник. Хто він, як попав сюди, як прожив ті п’ять довгих самітних років?

Минувшина мовчить – не розтуляє уст. І, мабуть, ніколи не розтулить.

Ці острови, загублені в океані, з сивої давнини були й лишаються останньою гаванню для багатьох блукачів, котрих спіткала катастрофа. Бо звідси немає вороття, принаймні для більшості…

Знявшись із якоря і вийшовши з-під прикриття Сент-Поля, ми відразу ж попали в обійми вітру. Синоптики сповістили: з півночі, з зони тропічних ураганів і одночасно з сорокових ревучих широт насувається шторм. Його наближення відчувалося в усьому: в облозі хмар, у горах-хвилях, що обступали судно, в шаленому подиху вітру, який сердито вив у

снастях, холодними бризками жбурляв в обличчя. "Витязь" простував далі й далі на південь, у холодні антарктичні води. Десь збоку, по правому борту, лежала група необжитих островів архіпелагу Крозе. Були вони біля самих воріт Антарктиди. Суворі хвилі, посланці білого континенту, од віку до віку злостиво гризли їхні береги: стрімкі, гострошпилі скелі, неприступні бухточки, викинуті на берег рештки кораблів.

Як і Сент-Польг ці суходоли – теж пристановище для потерпілих…

З островом Крозе пов’язана доля ще одного нашого співвітчизника – Роскова, мисливця на морських слонів. Він жив тут на початку минулого століття. Пожовклі аркушики його щоденника, які майже півтора століття пролежали на острові Східний, – їх тільки недавно знайшла серед руїн острівної хижки французька експедиція, – розповідають…

Щоденник Роскова. Це сталося 28 травня 1825 року. Під знаком нещасливої зірки вирушив я на шхуні "Пригода" з Порт-Луї, (взявши курс до островів Крозе. Бажання довідатися, що то за суходоли, та надія добре заробити спонукали мене на цю мандрівку.

Ми надумали висадитися на острови, щоб наповнити бочки жиром морських слонів. Судновласник М. Блакі доручив керувати полюванням капітанові М. Фотерінгаму. Команда складалася з шістнадцяти чоловік: французи, англійці, іспанці, португальці, голландці. То була мішанина, якої важко уникнути, вербуючи екіпаж на судно в колоніях, де моряків обмаль і платня їм надто висока.

Увечері 4 липня, після важкої плавби, ми побачили землю, а п’ятого стали на якір під ударами норд-весту біля острова Східний з архіпелагу Крозе.

Острів був покритий снігом, небо чорне, погрозливо-зловіще. Завивали шалені вітри. Негода тривала до 25 липня, себто протягом двадцяти днів, і ми не мали змоги висадитися на берег, щоб набрати води.

З 10 липня ми зменшили раціон води до одного кухля в день на людину, а 25 всю воду було випито; тоді ми вирішили, поки погода не стала ще гіршою, послати на берег шлюпку.

Дев’ять чоловік повантажились, і ми незабаром із задоволенням побачили, як вони благополучно висадилися на берег. Увечері вони не змогли повернутися – піднялася хвиля. До ночі наші якірні канати порвалися. Не гаючись ми напнули вітрила і опинились у відкритому морі.

29 липня. Після численних марних спроб підійти до землі ми з гіркотою зрозуміли, що заблудилися. Ніхто не знав, де шукати острів з людьми, які висадились на нього. Велетенська хвиля жбурнула нас на риф. Страшенний удар трусонув шхуну. Грот-щогла впала за борт. Друга хвиля зірвала нас з рифу і віднесла на інший риф за кабельтов од землі. Тоді судно розламалось, і кожен намагався якось урятуватись. Я кинувся у воду. Велика хвиля незабаром винесла мене на берег. Страшенна сила цієї хвилі так притисла мене до скелі, що я не міг дихати.

Опам’ятавшись, я роззирнувся і помітив двох своїх товаришів по нещастю. Невдовзі я побачив інших членів екіпажу, їх винесло на суходіл.

Нашою першою турботою було збудувати дім з уламків судна. Для опалення використовували жир морських слонів, яких ми нищили ударами весел. Їх м’ясо нам спочатку здалося неїстівним. Та згодом ми жадібно накинулися на нього.

16 серпня. Сніг йшов цілий день. Зовсім не було чого їсти, ми наважилися вийти, аби пошукати морських слонів. На жаль, побігавши піщаним берегом, повернулися додому, нічого не роздобувши. Мізерні рештки слонячого м’яса розділили між собою на сім частин, але не змогли втамувати голоду.

17 серпня. Погода така ж, як і напередодні. Певно, така погода буде кілька днів; ми вкрай знесилені… В пригніченому стані минула жахлива ніч з 16 на 17 серпня. Це була піч скорботи, ніч гірких дум і запізнілого каяття.

18 серпня. Ми прожили ще один день. Наш погляд блукає навколо халупи, але ми нічого не бачимо. Ми ослабли так, що четверо наших товаришів уже не можуть вийти з хатини.

19 серпня. Два товариші вже, здається, в агонії. Я почуваю себе ще досить дужим, щоб піти на берег Достатку, який відкрив кілька тижнів тому, і повернутися назад із здобиччю.

Двоє товаришів погодилися супроводжувати мене і Фотерінгама туди. Та у нас не було взуття – довелося розрізали на шматки одну з шкур морських слонів, що прикривала дах нашої хижки, і замотати ними ноги. Отож ми й вирушили вчотирьох.

Близько шостої години дісталися берега Достатку, стонадцять разів ризикуючи провалитися в снігові замети біля підніжжя гори. Ми знайшли кілька морських слонів на

піщаному березі і, забивши їх, розпалили велике багаття під навислою гірською скелею.

20 серпня. Навантажившись м’ясом слонів і молодих альбатросів, ми пішли назад, у Долину загиблих кораблів. Повернувшись, застали трьох наших товаришів у тяжкому стані: вони не могли підвестися і підтримувати вогонь. На наші запитання відповідали невиразним бурмотінням. Жоден з них не хотів доторкнутися до м’яса. Нам довелося годувати їх силоміць…

30 листопада. Після дводенного походу по острову, повернувшись із розвідки, Фотерінгам і я застали наших супутників у великому збентеженні. Вони посварились і мало не вбили матроса-голландця. Португалець Сальвадор тяжко поранив його кошем у спину, голландець не міг поворухнути ні рукою, ні ногою. Причиною сварки, котра призвела до цієї кривавої бійки, як нам здалося, стала різанина англійців в Амбуані, на острові Ява, влаштована голландцями в минулому столітті. Саме це й викликало конфлікт. Почалося з того, що голландцю. кинули докір з цього приводу, а той відповів зухвалістю, звинувативши у конфлікті англійців і французів. Два французи у відповідь на це схопили палиці і побили голландця. А португалець увійшов у такий раж, що вдарив його ножем у спину. Ми різко засудили цей нелюдський вчинок і заявили, що віднині не хочемо з ними жити під одним дахом…

Після п’ятнадцяти місяців перебування на острові ми пересвідчились, що нас ніщо не врятує. Тоді я надумав збудувати човна. Тільки Фотерінгам і Луї Кремон підтримали мене. Ми вирішили вийти на човні в море з надією зустріти якесь судно або, дотримуючись курсу по зорях, дістатися до якогось суходолу.

15 грудня. Будівництво човна закінчено. Довжина його – шістнадцять футів, ширипа – шість; палубу щільно встелили шкурами морських слонів, поставили щоглу з вітрилом. Парус ми теж зробили з шкур молодих морських слонів, він досить гнучкий. Водночас закінчуємо готувати їстівні припаси для нашого плавання.

21 грудня. Фотерінгам вийшов з халупи і за кілька хвилин повернувся, несамовито викрикуючи щось незрозуміле. На мої запитання він не відповідав, тільки розмахував руками і продовжував щось вигукувати. Я подумав, що він збожеволів. Жестами він дав зрозуміти, щоб я вийшов з хатини. Я побіг слідом за ним і побачив корабель, що наближався до острова. Господи, він був не далі як за три милі!.."

Цей корабель, що випадково зайшов на архіпелаг Крозе, і врятував Роскова та його побратимів. Після п’ятнадцятимісячного перебування на безлюдному острові вони знову повернулися на Маврікій, у Порт-Луї.

Скупі рядки чудом врятованого записника нічого не розповідають про життя цього загадкового морського російського мисливця. Хто він, цей блукач, як попав на чужину, на жаль, поки що на це не можна відповісти.

Після невдалих спроб пробитися на південь "Витязь" повернув на схід.

Сувора біла земля – Антарктида владарювала над тутешніми водами. Вона дихала холодом, насилала шторми, від яких не було порятунку. З темряви й туману, мов решткі затонулих архіпелагів, здіймалися примарні айсберги; Щось згубне й оманливе таїли вони, ніби нашіптуючи: "Зійди, мореплавцю, на цей жаданий берег!" Але то була ілюзія. І хоч

би як сумувала душа за берегом, моряк не піддасться оманливій звабі.

Довкола "Витязя" залягли глибокі вирви-хвилі, що раз у раз оберталися на високі пагорби і заступали виднокіл. Вода, небо і знову вода. Та ще вгорі блискавками шугають альбатроси, морські блукачі, незалежні і горді птахи, що воєдино злилися з цією розбурханою стихією. Вважають, альбатроси – неприкаяні безбатченки, без власного гнізда і рідного берега. Хоч вони й справді морські блукачі і більшу частину життя перебувають у відкритому морі, проте завжди повертаються до єдиного, свого берега. За твердженням орнітологів, альбатроси на рідкість прив’язані до насиджених місць, вигнати їх звідти майже неможливо. Недавно американці спробували очистити авіабазу, розташовану на острові Мідуей, від альбатросів, що заважали підійматися й сідати літакам. Птахів вивозили на суднах далеко в океан, та вони все одно поверталися назад, хоч, як повідомляли газети, й гинули тисячами.

Спустившись у каюту, я вперше за всю плавбу взяв зошит, заходився віршувати. Здавалось, оця стихія пробудила в мені потаємне. Та ні, видно, інші джерела загомоніли і мені так владно наказали: "Ти – син степів і там твої дороги!"

Як лід вітрами гнеться очерет,

Здається: сурмачі сурмлять тривогу.

І ти, Земля-планета всіх планет –

Благословляєш знов мене в дорогу.

Засмучена виходиш на поріг –

Чимало не вернулося додому!

Степів мовчання. Курява доріг.

Над вибалками перші вдари грому

Звучить в мені той поклик – не стиха,

П’янить мене досвітній трунок м’яти.

І навіть сонях змовницьки маха,

Щоб і його я не забув узяти.

О, на який ступить меридіан,

Коли меридіан – за даллю кожний!

Там вічний бій, тайфуни, ураган,

І я стою збентежено-тривожний.

Не позичати сил, не позичать!

Весніє серце, сповнене блакиті,

І в заозер’ї лебеді ячать,

І волошкові очі квітнуть в житі.

Виблискує мостів сріблята нить,

Що їх веселки в небі проложили;

Гаї шумлять… Джерельце цибенить,

І кров степів бентежжям повнить жили.

Ти все мені: дорога, пісня, хліб,

Снага, якою мати напувала.

Зачах би я знедолений, коли б

Мені ти щастя того не давала.

Розбурханою повінню ланів

Востаннє, може, так захлюпотіло,

І дикий мак у житі пломенів,

Цілуючи землі гріховне тіло.

… Десь там, куди й за роки не дійти,

Студені води, шаленіють бурі.

На всі чотири сторони – світи

І океани піняться похмурі.

Над щоглами, де плетиво вітрил,

Крило чаїне замахнулось гостро.

І хлопці – ніби висічені з брил,

Нескорені, овіяні норд-остом.

ДОРОГОЮ ФРЕГАТІВ

Індійський океан. Січень. Сто сімдесятий день нашого плавання. Прямуємо, здається, в напрямі Австралії. Знову шукаємо якусь дивовижну морську улоговину. Пошуки – наше постійне заняття. Не улоговини, то підводні морські хребти, а все одно шукаємо, шукаємо. Вчора ехолот засік височезну підводну гору: на чотирикілометровій глибині вона, як шпичак, стирчить серед океану. Такі підвищення тут рідкість.

… І день, і ніч, і знову день – і так без кінця. І немає їм впину, цим дням, цим хвилям, цій воді. Часом здається, взагалі немає землі, є тільки океан.

Погода балувала нас: ласкаве сонце, лагідний шепіт мусонних вітрів, неозора блакить… Ми раділи – таке блаженство, сущий рай! І раптом рай перетворився на пекло. Шторм, шторм, шторм! Ця хмарна облога, це сіре, холодне небо, це набридливе завивання можуть будь-кого обернути на безнадійного скептика. Ми втратили лік дням, забули, що таке спокійний сон і взагалі, що таке спокій. Але я знаю, у моряків є правило: не думати про свої болячки. А коли вже стає нестерпно – завантажувати себе роботою, геть відганяти різні неприємні відчуття, навіяні морською хворобою. Швидкість вітру дев’ять метрів на секунду. За шкалою Бофорта – це значить п’ятибальний вітер. Хвилювання моря ще менше. Старпом записав дані, подзвонив капітану, запитавши дозволу спускати черпак. Капітан дозволив.

І ось я в трюмі біля котушки. Моє завдання стежити, як іде трос по осі. Стою біля ручного гальма. Я – весь уваго, напружений, мов струна. Якийсь найменший поштовх чи ривок – і трос може заплутатися, скуйовдитися. Підуть петлі, а потім усе це натягнеться, трос порветься. Але мені підвладне гальмо. І це втішає. Коли що – два дзвінки на корму, до пульта управління, ручку гальма – на себе, і рух припиниться. Один дзвінок – пуск, три – аварія. Якось я вже стояв біля гальма глибоководної котушки, коли спускали трубу на велику глибину. Раптом поштовх. Я ледве встиг закріпити гальмо. Блиск, скрегіт, дим! Мене відкинуло на кілька метрів… Розплющив очі – наді мною схилилися товариші. Руки, обличчя і все тіло забризкала розплавлена смола. Як з’ясувалося, перегоріло магнітне гальмо. Я тільки обгорів, а могло бути гірше.

Ото з тих пір у мене якийсь страх перед цією котушкою. Ми спішно залишаємо стоянку. Насувається тайфун, і судно наше шукає порятунку на півдні.

Йдемо на південь, знову повертаємось на північ. За нами невідступно йдуть дощі, над водою клубочиться туман. Зараз ми в районі, який залишили кілька тижнів тому. Тут спокійніше – тайфун минув нас трохи вище. На траверзі знайомі острови – Сент-Поль і Амстердам… Ось вони, землі, де недавно ще блукав, захоплений їхніми дивами, і. куди, звичайно, ніколи вже більше не повернуся.

Сьогодні після вахти в бібліотеці натрапив на книжку Гончарова "Фрегат "Паллада". Ось що в ній прочитав: "Ми бачили багато, близько й вдалині, китів, що бавилися; зграї птахів, яким вказано по карті сидіти в такому-то градусі широти і довготи, і вони насправді сиділи там: усі альбатроси, чайки та інші морські птахи, із розташованих в 77° східної

довготи пустельних, кам’янистих острівців Амстердаму і св. Павла. Ми пройшли повз них уночі".

Це було сто дванадцять років тому. Та слід, прокладений фрегатом, вікопомний. Ніщо не зникає безслідно. Ніщо! В пам’яті людській наші діяння навічно... З "Палладою" я зустрічався біля рідних берегів, там, у Татарській протоці, коли водолази опускалися на дно фрегата. А тепер іду його дорогою.

Дорогою фрегатів. Тут на початку минулого століття, прямуючи до Нідерландської Індії, нинішньої Індонезії, проходив під командуванням Федора Літке фрегат "Сенявин"; плавали й інші наші співвітчизники. А тепер – "Витязь". Невідступно перед нами – наші попередника. Ми думаємо про них.

Я думаю про автора "Паллади"...

З чого ж почалося? Як він наважився в таку дорогу? Людина звикає до того, що її оточує повсякчас. Звички тяжіють над нами з непереборною силою. І рідко кому вдається перемогти в собі страх перед невідомим, зрештою, відректися від затишшя.

Здавалося б, куди йому, людині спокійної вдачі, звиклій до шумливої Північної Пальміри, було вирушать у далеку небезпечну подорож? Уже написано "Звичайну історію", початок "Обломова". Гончарову незабаром сорок – у такому віці не кожен легкий на підйом. Та, виявляється, під зовнішнім спокоєм крилася бентежна і відважна душа письменника, яка прагнула бурі.

Дізнавшись, що військовий корабель іде в кругосвітню подорож, Гончаров клопочеться, аби і його взяли в експедицію. У листі до подружжя Язикових, своїх давніх приятелів, Іван Олександрович пише, що якби йому пощастило вирушити в мандри, то він, може, решту життя прожив би щасливіше… А звідусюди – поради відмовитись од цього кроку. Його звинувачують у донкіхотстві…

Але вибір зроблено.

І ось Гончаров, вчорашній чиновник департаменту, на борту "Паллади".

На судні він значиться секретарем начальника експедиції адмірала Путятіна. 7 жовтня 1862 року фрегат залишив кронштадтську бухту і вийшов у своє тридцятимісячне плавання. А через два роки він був саме тут, у цих водах, де зараз перебуває наш "Витязь".

Дороги фрегатів… Ми йдемо ними, ми думаємо про тих, хто першим прокладав далекі дороги.

ПРИСМЕРКИ ОСТРОВА РІЗДВА

Кінчається січень – розгар літа південної кулі, а ми все ще в Австралії. Після багатомісячного плавання це наша перша надійна зупинка, коли судно пришвартоване до причалу і йому не треба шарахатись з місця на місце, уникаючи штормового натиску, як там, біля тропічних острівців, де стоянки взагалі відсутні.

Австралія таки дала змогу трохи перепочити, познайомила із пекельною задухою своїх берегів. Хоч, правда, відчули ми цю

спеку лише тепер, в останні дні, коли вже акліматизувалися і, здавалось, тамтешню спеку переноситимемо легше.

Сухий вітер. Він день за днем, як рибалка воблу, в’ялить і наше тіло. Воно стає схожим на живі мощі – одні кістки та шкіра, як ось і в мене аж торохтить під матроською робою.

… На борт піднімається лоцман. Команда у зборі.

– Віра якір! – басить капітан. – Віддати швартові!

Запрацювали лебідки, заскреготів якір-ланцюг.

Ми знову виходимо у море.

Як тільки залишили берег, вийшовши з-під його прикриття, зрозуміли, що океан неспокійний; чим далі, все більше розгойдується. Сіре небо і така ж хвиляста, сіра вода. Хлюпотить довкола, вал за валом набігаючи з півдня.

Стільки то нам іще бовтатись отак в океані! Підрахували. На дорогу до Владивостока припадає щось днів з двадцять, стільки ж для станцій над Західно-Австралійською улоговиною та Яванським жолобом і місяць для заходу в Японію та на деякі острови.

Звичайно, якщо ми хочемо швидше дійти додому, слід би взяти курс на протоку Ломбак – південні ворота Індонезії, а там, поминувши Яванське та Целебеське моря, поміж Філіплінськими островами вийти в Тихий океан – до Меланезії.

Та ми пішли не цим вивіреним мореплавцями шляхом, а лягли на північний захід… Знову пересікли тропік Козерога, увійшли в тропічну зону, а за кілька днів були над Східно-

Індійським підводним хребтом – в точці, де двадцята паралель південної широти перетинає 86-й меридіан. На тисячі кілометрів з півдня на північ через увесь океан проліг цей хребет. Тут, де ми стоїмо, його вершини височіють над океанським дном майже на два кілометри. Геологи радіють: і драгу можна опустити, і трубу великого діаметра – дивись, трапляться корінні породи.

Опускають драгу. Але… як не старалися, нічого не вийшло: гористе дно – і драга принесла лише уламок скелі.

Поки океанологи снідали, Анукін на тій брилі видряпав різні загадкові знаки. Помітили це потім, і всі схопилися за долови: океан, мовляв, розкриває таємницю давно вимерлої цивілізації. І може б, учені ще поламали голову над цим загадковим письмом, якби хтось із них не наткнувся на підпис: "Анукін – матрос II класу його Величності Далекосхідного мореплавства".

Отже, остання станція не виправдала наших надій. Аби не гаяти часу, лягли курсом на Кокосові острови.

Та коли низка коралових суходолів вже вимальовувалась із далини, отримали радіограму. З Австралії повідомляли: заходити на острови не дозволяють… Пізніше з’ясувалася причина відмови: на тих островах перебувають каторжани.

– Нічого, матросики, не журіться, – підбадьорив радист і побіг до капітана.

Ми з Анатолієм – стріляні горобці, знаємо: якщо радист заметушився і ледь світ турбує капітана, значить, є цікаві вісті. Чекаємо.

Двері розчинилися – це він! Поки Анукін клопочеться біля стерна, я виходжу на крило.

– Зажди! – схопивши бігуна за руку, приглушено, так, щоб не почув штурман, кажу: – Які новини?

– Через кілька годин заходимо на острів Різдва.

І ось острів Різдва. Привіт тобі, незнаний суходоле! Бінокль з далини вихоплює скелясті обриси. Цей острів лежить за кількасот миль від Яви, на десятому градусі південної широти. В морях і океанах є десятки бухт, мисів, атолів із релігійними назвами: землі святого Матвія, Павла, Лаврентія, острови Пасхи, Санта-Крус, бухти Провидіння, Христова. Серед Тихого океану в архіпелазі Лайн лежить теж по-божому названий атол Різдва, а тільки від нього і диявол відцурався б, бо він став кузнею смерті – лиховісним атомним полігоном США.

Враження такс, ніби відкривали ці землі не відчайдушні морські блукачі-капітани, а заплісняві, ладаном пропахлі попики.

Кажуть, у розпеченій сонцем пустелі виникають міражі. Одне з таких видінь нам довелося спостерігати на екваторі. За свідченням карт і лоцій, на сотні миль навколо не було жодного клаптика суходолу. Наш всевидючий локатор теж не міг нічого зафіксувати. Океанська пустеля – вода і небо. Та ось ми на власні очі побачили на видноколі обриси гір, кучеряві пальмові гаї, водоспади, ріки. То був, як з’ясувалося, справжнісінький міраж, фата моргана.

Є й інші міражі.

До того як ступити на берег острова Різдва, він здалеку вразив нас своєю романтичністю. Ми побачили скелясті урвища, високі, густо порослі джунглями гори, що губляться десь у захмар’ї.

Обійшовши південно-східний мис, наближалися до бухти Флаїнг-Фіш-Ков, що в перекладі на нашу мову значить Бухта Летючих Риб. Правда, жодної летючої риби ми тут не бачили. Зате коли вже підійшли до берега, побачили інше – незабутнє і вражаюче. Обабіч бухти над самим берегом висіли райдуги. Їх було багато – десятки, сотні. У промінні сонця вони цвіли, переливаючись барвами. Власне, райдуги були потім. Спочатку над берегом, високо вгору вириваючись із скелястих щілин, появилися гігантські водограї. То прибій, наганяючи воду в прибережні печери, піднімав її в небо. Коли водяний стовп опадав, на його місці лишалася смуга розпорошених бризок. Вони миттю спалахували, прокреслюючи в повітрі яскраві веселки. Райдуги злітали ще вище, спліталися між собою, утворюючи то дивовижні арки, то дугоподібні вежі, то прямовисні різноколірні колонади, які, здавалося, тримали на собі оце склепіння незмірно блакитного неба і сонячну кулю, що спроквола підводилася в зеніт, – весь казковий дах над казковим островом, до якого хвилею прибило наш корабель. Прямо перед нами, біля підніжжя гір, серед тропічної гущавини біліли будиночки селища. На березі, трохи вище від пірса, на широких природних терасах нагір’я височіли, дещо не вписуючись у цю екзотичну мальовничість, довгі сараї. Біля пірса стояло гігантське судію; до нього раз у раз підкочувалися вагонетки і так само спішно, перекинувши у трюми вантаж, поверталися підвісною дорогою вгору. Подумалося: земний рай, острів тисячі райдуг.

Як прикро розчаровуватися у сподіванках!

Анукін заздрісно дивиться, як я збираюся на берег. Він стоїть на вахті.

– Як ти знаєш, острів для нас – загадка. Отож усе цікаве, що запримітиш, записуй у блокнотик, а тоді мені розповіси… Не кожному ж щастить відвідати Різдво.

Його поради я дотримався.

Геологи Вікторія Чернипюва, Наташа Куренцова, Віктор Канаєв, матрос Антонов і я першими зійшли на берег.

Утворивши живий коридор на пірсі, що довгасто подався в море, остров’яни – темношкірі, сумовиті люди, з цікавістю розглядаючи кожного, пропустили нас на берег. "Витязь" заходить сюди вдруге. В Антонова серед остров’ян уже є знайомі.

– Петер! – кричить.

– Рашен шіп! – захоплено вигукують. – Російське судно.

Серед англійської, малайської раптом чути словацьку мову:

– Драгі приятелі, добро дошлі! Молім вас че біті звані гості. (Дорогі друзі, з приїздом! Просимо вас бути нашими званими гостями).

Кремезний юнак тисне нам руки.

– Георг Миочивеч, – каже і додає, сміючись – Юра, Юрій Гагарін.

Хоч ніхто з нас толком не знає словацької, все ж його розуміємо. Віднині він для нас просто Юра – слов’янин, якого доля закинула за океан, в цей новий, передчасно постарілий світ.

… Згодом об’їздили ми з Юрієм уздовж і впоперек увесь цей острів. А зараз нас запрошує в гості резидент острова. Прийом призначено на другу годину дня.

… Звернули ліворуч од пірса і опинилися в робітничому висілку серед довгих, темних і непривітних бараків. Тут живуть остров’яни. Всюди злигодні і бідність: у сараях – циновки, нари, на них кинуто струхлявіле ганчір’я, що править за постіль; замість посуду – череп’я; саморобні, витесані з дерева лави – примітивне, допотопне збіжжя. Діти… Їх у кожній сім’ї рясно. Рахітичні, виснажені тіла, сповнені невимовного смутку очі. Беззахисні жертви невблаганно жорстокого світу. З ранку до вечора їхні батьки на роботі, і діти лишаються напризволяще. Праця в копальнях, як спрут, висотує все живе в людини.

Згадалося: "… Ми пройшли на видноті безлюдного острова Різдва, схожого трохи обрисами на наш Гохланд". Це писав колись Гончаров. Що ж, в 1853 році, коли повз нього пропливав фрегат "Паллада", острів справді був не заселеним: хоч землі ці відкрито ще в середині XVII століття, і з 1888 року тут з’явилися перші поселенці.

Острівець, що лежить у так званій субекваторіальній кліматичній зоні, відрізняється благодатним кліматом. Температура не піднімається вище 37 градусів тепла і не надає нижче 19 градусів тепла. Вічне літо. Північно-східний мусон та шквали приносять жадану прохолоду. Під густими тропічними зливами рослинність буйно пнеться вгору, щедро розквітає. Жити в такому кліматі – насолода. Поселенці – вихідці з Малайї

– ще в ті далекі роки розчистили від джунглів прибережні землі, розбили плантації під какао, кофе, перець.

Може б, отак і понині займалися вони натуральним господарством, як займаються мешканці інших островів. Та несподівано все різко змінилось. Ніхто вже не звертав уваги на відвойовані в джунглів ділянки – вони знову заросли хащами. До острова частіше й частіше підходили кораблі, привозячи нових і нових поселенців. І – закипіла робота! По всьому острову почали копати каньйони – лихоманка, подібна до тієї, що охопила в ту пору і золотоносний Клондайк. Хоч тут і не було золотих розсипів" проте колонізатори неабияк зацікавилися островом. Тут виявились інші багатства – фосфати, з яких виготовляють добрива.

Ця знахідка і вирішила долю острова Різдва: він став базою постачання цінної сировини для Австралії та інших капіталістичних країн. Збудували пірси, вузькоколійку, викопали нові кар’єри. Фосфатна компанія, котра стала господарем острова, по всіх усюдах вербувала легковірних добровільців, обіцяючи їм золоті гори. Та ілюзії розвіювались, як тільки люди потрапляли на цей берег.

Так залишилося й понині.

Їх три брати, чорногорці. Юрій – найменший. Двоє працюють в Австралії, а Юра ось уже другий рік на острові. Гадав: заробить грошей і повернеться до Югославії. Та надії не справдилися.

– Останні штани доведеться продати, щоб тільки до Австралії доїхати, а як у Югославію – не знаю, – гірко посміхнувся чорногорець.

… Ми залишили робітничий виселок і рушили до будинку резидента. Щоб дістатися туди, слід пройти довгий тунель, споруджений серед гір. Праворуч скелі різко обриваються до океану; ліворуч – складені, уступ за уступом, гори; тут же серед лісової гущавини – білий будинок. Хоч. зовні він і не схожий на середньовічний замок феодала, але й місцем, і неприступністю це не що інше, як фортеця. Ген за будинком на широкій терасі до океану виткнули гармати чорні жерла. Що – залишки давнини, часів піратства? Та ні. Гармати сучасні, бойові.

Виходить господар – сивоголовий літній англієць, володар острова. Запрошує в дім. Переступаємо поріг, вмощуємось у зручних кріслах. Вітає з прибуттям. Частує віскі, на закуску екзотичні страви: одні гострі, пекучі, приправлені всілякими спеціями, інші занадто солодкі, не звичні нашим смакам. Кривлячись, їмо, аби не образити господаря.

З уст резидента не сходить люб’язна усмішка. Тепер усі вони джентльмени, зразок вишколеності. Проте це не заважає бути колонізаторами.

І Юрій розповів:

– Нас було троє. Якось ми копали котлован. На розробках часто бувають випадки каліцтва: тому руку розчавить, а того й на смерть приб’є. У нашому селищі ви стрінете чимало літніх людей-інвалідів. Того разу сталося страшне: новозеландця Раймонда, з яким ми працювали, під час обвалу засипало землею. Хоч я й залишився з напарником, та нічим не допомогли Раймондові! З нами – самі лопати. Копай хоч десять днів – не доконаєшся. Я побіг на сусідню розробку. Там працював екскаватор, розказав про нещастя. З десяток копачів одразу кинулися в наш котлован. Та й вони не могли допомогти нещасному. А без дозволу управляючого чи

резидента екскаватор ніхто не мав права взяти. Машиною дісталися до висілка. Резидент вислухав, розвів руками: мовляв, що вдієш – стихія. Екскаватор! Не варто чіпати. Он судно підійшло, треба вантажити… За кілька днів, коли у котловані почали – вести глибинну вибірку, знайшли нашого товариша. Земля була пухка, і, видно, він довго боровся за життя. Та вирватися з пастки не зміг. Тоді на острові відбувся страйк. Але в нас уміють розправлятися з бунтарями…

Ось вам і лагідність, і усмішка!

Кількома машинами їдемо в джунглі, до фосфатних розробок. Вабливий край! Буйнозелена повінь лісів розлилася довкола – з гір у низини. Росте лапата фаєна – як наша акація, тільки замість колючок – довгі м’які стручки, кущисті деревця віялом розкинули подібне до фікусового листя.

Ми зупинилися на розлогій галяві. Всюди кущиста травиця.

– Що воно? – запитую.

– Фег, – відповідає шофер.

Фег то й фег, але зернятка – точнісінько вовча ягода. А ця ось їстівна, так звана сепора, остров’янин пропонує поласувати нею: схоже на грушу-дичку, навіть смак терпкий і кислий.

У повітрі п’янкі, солодкуваті пахощі. Цвітуть квіти, дерева, трави; цвіте щонайменша билинка. Вдихаю глибоко, з насолодою пахощі.

Яка краса, яка благодать! Рожеві, схожі на квітки мальв, дзвоники хібіскуса, лісові плумерії. Від пряних пахощів відчуваю легке сп’яніння, як буває від склянки шампанського.

Земля в цвіту, казкової зваби земля! А мені хочеться іншої зваби!.. У нас в кінці городу в березі густі очерети. Там у надвечір’я, коли сонце котиться за далекі скирти торішньої соломи, галасливі очеретянки озиваються стодзвонно. І легкий шепіт вітерця в травах, і плескіт хвиль – симфонія моєї. землі, її материнська ласкавість, принада її. Я так люблю, коли в надвечір’ї пахнуть чорнобривці!

І ось тепер із цієї повені незбагненних пахощів я вловлюю знайоме, рідне. Так, це вона – берізка, прогріта спечним жнив’яним сонцем, польова квітка! Запитую, як зветься.

– Фанджі-пані, – каже чорногорець.

– Зриваю квітку далекої родички нашої берізки.

Ідемо далі. Стрімкі гори, улоговини; хащі пралісів, а то й зовсім молоді гаї…

– Саксонська Швейцарія, – мовить Вікторія і запитує:– А ви не бували у Баден-Бадені?

– Ні, не бував!

От люди! Неодмінно треба поцікавитися, чи бачив те-то й те, знаючи наперед, що цього, звичайно, не бачив, і тим самим зайвий раз підкреслити свою обізнаність.

Ми замовкаємо. Нас захоплює калейдоскопічна зміна краєвидів.

Потім зупинялися в джунглях, де сиро і темно, і густа мережа ліан заступила світло. Невеличкі сизі пташки, довірливі і неполохливі, впритул підпускають до себе. Якесь пташеня

сіло мені на плече. Ще довго вгорі наді мною, кружляючи, жалібно квилила його мати.

Ось яка ти, коштовна земелька, котру так пожадливо грабують чужинці!

… Нічого похмурішого за ці фосфатні розробки я не зустрічав. Я бачив і розверзлі кратери вулканів, розмиті океанськими хвилями атоли, і випалені сонцем пустелі. Та якщо вже й звати щось пустелею, то тільки ці місця на острові Різдва!

Запитав, що воно за кам’яні зморшки, якими вкрита навколишня місцевість. Чорногорець щось розповідав, але я так і не зрозумів. Аж тепер з’ясувалося, що то за шрами на тілі землі.

Екскаватори, землечерпалки день і ніч розривають острів, вибираючи родючі шари грунту. Потім на кораблі – і в Австралію, на суперфосфатні заводи. А на острові лишаються велетенські кам’яні вирви. Де були вікові ліси – пустеля; де плодоносні землі – сумне провалля.

Фосфатів острова Різдва вистачить ще на два-три десятиліття. Тому, знаючи про безнадійність цієї землі в недалекому майбутньому, англійці продали острів Австралійській фосфатній компанії.

Нині острів – власність Австралії.

Кілька століть тому відкрита земля – коштовна 150-кілометрова скалка, загублена в безмежна океану, – продана і перепродана, по-хижацьки руйнується цивілізованими

дикунами. Ще кілька десятиріч – і людство навіки втратить острів, його чарівну природу.

– Ну, старина, розказуй, що довелося побачити? – запитав Анукін.

І я розповів.

Я не милувався чарівною природою, не розказував про усмішку резидента, не згадав і про бачені екзотичні дива. Я розповів про єдине… Коли ми відвідали робітничий виселок, мене оточили діти. Вони не виявляли радості, захоплення, здивування. Виснажені, сумні, діти мовчали.

У дітей є ще хоч якась надія на краще, подумалось. А он у них, отих передчасно постарілих безруких, з невидячими очима чоловіків-островʼян, що сидять пригнічені і згорблені біля бараків, – у тих не було минулого і, звісно, вже не буде майбутнього. Острів забрав сили, молодість, життя; погубив і поховав найкращі надії – і викинув їх, колишніх трударів, геть, як викинуть і поховають, зрештою, і його, острів з імʼям життєлюбним Різдва.

Анукін вислухав мене мовчки.

Цього разу він не жартував.

ОГНЕДИШНА ЗЕМЛЯ

Радіохвилі доносять: на Україні морози, а ми мучимося від спеки. Наш курс на архіпелаг Бісмарка – до Соломонових островів, до великого острова Нова Британія й атола Херміт.

Ці місця, що трохи на схід від Нової Гвінеї, недарма називають гнилим кутком Тихого океану: нестерпна спека змінюється тропічними зливами, від яких нема порятунку. Вологість така, що нічим дихнути. Малесенька виразка на тілі за день-другий стає незагойною раною.

Вночі – пітьма. Дощ.

– Гу-гу-у!.. у-у! – тривожиться над океаном наш "Витязь".

– Пильнуй уважно! – наказав мені штурман.

Я вдивляюся у темряву, але так нічого й не бачу. Тільки десь на сході жевріє тоненька багряна смуга.

Землі ці майже не досліджені, відомості про них ще за минуле століття, та й то скупі і не точні.

– Якщо помітиш нові острови, ще не позначені на карті, назвемо їх твоїм іменем, – пообіцяв штурман.

Нам, вахтовим, ще звечора стало відомо, що "Витязь" зайде на один із атолів архіпелагу Бісмарка.

– Здається, ліворуч береги, – увійшовши до штурманської, спокійно мовив я.

– Здається?! – жахнувся старпом. – Ви можете висловлюватися точніше? Так береги чи ні?

– Ліворуч видно береги! – тепер уже впевнено, кажу.

– Не може бути! – заперечив старпом.

– Неймовірно! – сам до себе пробурмотів і штурман, глянувши в ілюмінатор. – На жодній карті їх тут немає.

– Покликати третього!

Третій помічник капітана зайшов у ходову рубку. Усі разом (перечитують лоції – від Антарктиди до Нової Гвінеї. "Виверження вулканів тут – постійне явище. Землетруси часто супроводжуються катастрофічними хвилями, що раптово змінюють рельєф дна… В прибережних водах – хижі отруйні морські змії, риби, медузи, восьминоги, скати-хвостоколи… Багато небезпечних рифів, мілин, вивчених ще (недостатньо; чимало островів нанесено на карти не точно… людина важко переносить високу температуру повітря і велику вологість", – записано в лоції.

– Після такої характеристики серед капітанів мало знайдеться сміливців, щоб привести корабель до цих берегів. Та незважаючи на таку характеристику, проте якщо вже й експедиційне судно шукатиме второваних шляхів, то мені зостається єдине – перейти на "тюлькін" флот, на колісний річковий пароплав.

Так говорив наш боцман, смаглотілий дебелий чоловік, що, обіпершись об фальшборт, гортав лоцію південних морів. "Витязь" наближався до Нової Британії, найбільшого острова в архіпелазі Бісмарка і, мабуть, найглухішого, найменш дослідженого закутка планети.

Вже півострів Газелі висунув далеко в море свої носаті миси, густо порослі мангровою темно-зеленою гущавиною. Кажуть, бухта, до якої ми входимо, – одна з найкрасивіших у світі. Я немало бачив гаваней. Та коли судно минуло дві стрімкі й похмурі скелі Давапії, що немов дозорці стояли при вході в

бухту, переді мною розкинулася велична картина гавані. Уявіть собі кратер велетенського вулкана, в якого врізано гостру вершину, кратер заповнено водою, а схили увінчані пишною тропічною зеленню, де на тлі неба кожна пальма здається тоненьким пагінцем, така вона маленька порівняно з цим – отака ця гавань.

Рабаул невелике місто, розташоване коло підніжжя кількох вулканів. Ми біля пірса, зробленого із затонулого в другу світову війну японського есмінця. Корпус корабля залито бетоном, і до нього тепер швартуються судна. Праворуч, над горами, бліді смуги диму – то вулкани Рабаланкаіа і Тавурвур.

Тридцять п’ять років тому під час виверження одного з них повністю. було зруйновано Рабаул, і столицю австралійських колоніальних володінь перенесли до Порт-Морсбі, на Нову Гвінею, а Рабаул із столичного міста перетворився на провінційне. Славиться у ньому великий завод по переробці копри, чимало магазинів, добрих майстерень. Нам обіцяють показати два дива Нової Британії: завод і вулкан… На подвір’ї заводу і далеко за його межами, над усім містом – солодкуватий дух копри. Велетенські корпуси цехів: один, другий, третій… Ось копру вивантажують у бункер, у тому он цеху її подрібнюють, а тут у чани ллється ріка олії. До пірса пришвартовано танкер: його наповнюють олією і – в Австралію. Нас хотіли вразити грандіозністю заводу, цифрами: от скільки переробляється копри! Що ж, багато. Та ваші намагання, пане директоре, марні! Коли я згадаю Рабаул, переді мною постануть не гігантські цехи, не хвиляста ріка олії, а згорблені постаті меланезійців, що схиляються над чанами.

Шхуна, на якій двоє хлопців із вулканологічної станції щодня відвідують підніжжя Рабаланкаіа, заміряючи в місцях, де б’ють гарячі джерела, температуру води, сьогодні вранці під проливним дощем відчалила від пірса.

Нас двадцятеро на цій шхуні – океанологи, морські геологи, матроси. За годину ми вже були біля підніжжя вулкана.

Коли шхуна пристала до берега, один з тубільців відв’язав невеличкого човна і відплив до мису заміряти температуру води. А ми тим часом у масках і ластах прямо з борту пірнаємо у воду.

Тут неглибоко. Це так звана банка Маккензі.

О, скільки навколо коралів і яких чудових! Таких я ще не бачив! Все дно всіяно кам’яними квітками найрізноманітніших форм і розмірів.

Та нас попередили: у тутешніх водах повно отруйних змій. І справді – он одна, як стріла, мчить до мене, і я вже чимдуж кваплюся до шхуни, але й тут, під кілем шхуни, на дні, бачу, скручену в кільце змію. Ні, води ці не по мені! І я поспішаю на борт.

Бував я у печерах острова Родрігес, неподалік Африки пірнав на глибини, ходив на згаслий вулкан. Тільки в самий кратер діючого так і не довелося зазирнути.

Знизу боязко дивитися – це велетень, на схилах якого застигли потоки магми. Дрібне перепалене каміння і велетенські, викинуті з глибин Землі кам’яні брили; жовтіють шматки сірки. Схили поросли чагарником і травою, але чим вище, зелені стає все менше, і вулкан Рабаланкаіа постає у всій своїй похмурості – гола, проклята богом і людьми земля!

За місцевим повір’ям у вулканах живуть злі духи. Меланезійці свято вірять, що в навколишніх лісах і водах живуть духи, та цей, що під землею, найлютіший. Як тільки

розгнівається на людей, він починає ворушитись, і тоді виникає землетрус, а_ з кратера виривається вогонь…

За невеличким побічним кратером, метрів на двісті вгору, основна вирва. Важко собі уявити, щось грандіозніше! Тут може вміститися ціле село. Дно замулене. Жовтіють схили з сірки, а з навколишніх щілин вириваються задушливі гази.

На цій високості дме шалений вітер і січе дощ; здається, хтось злий жбурляє в обличчя дрібними камінцями. По вірьовці, прив’язаній до валуна, спускаюсь вниз. За мною летять камінці, дошкульно б’ють по ногах. Зверху, чую, мене попереджають, щоб був обережним. Чим нижче, тим задушливіше. Страшенно смердить сіркою! Я наближаюся до щілини, прислухаюсь: там клекоче, і звідти пашить теплом, таким теплом, що обпікає руку, якщо її підставити хоч на мить. "Витязь" – викладаю з камінців на дні кратера і радий, що нарешті вдалося зазирнути у бездонні очі Землі.

На острові Нова Британія живе кілька племен: племена Сонця, Риби та інші. Якось ми забрели далеко від Рабаула на крайній південно-східний мис. Тихо билися хвилі об кораловий берег. Перешіптувалося пальмове гілля, зо два десятки хижок загубилися в гущавині. Це поселення рибалок і ловців черепах – плем’я Синів Хвостатої Риби. У кожного з них біля лівого ока витатуїровані візерунки химерних риб. Ми всілися біля човна – катамарана. Мовчазні неквапливі меланезійці ладналися ловити черепах.

Морський бриз дихав теплом, здіймаючи на воді легкі хвилі. Було задушливо, хоч уже смеркло.

Щось із п’ятнадцять юнаків зайшли у воду, кинули велетенські сіті. Старий меланезієць, пожувавши червоне

коріння, виплюнув у лагуну – на вдачу, значить, щоб ловилися черепахи. А на березі жінки, дітлахи. Ми затамувавши подих дивимося на цю химерну церемонію і слухаємо, як співає син джунглів – юнак Толулуай.

Потім нас запросили у високогірне поселення… Мешканці його в чудернацьких татуїровках: в одних саме обличчя, в інших усе тіло розмальовано. Переді мною дівчина, чарівна дикунка. Тіло з голови до п’ят у візерунках; здається, на ній смугастий тільник, який у нас носять матроси. Коли вона народилася, чоло її стягнули стрічкою з кори, і голова тепер, як і в кожного меланезійця, видовжена вгору, знизу волосся стрижуть під "макітру".

Наче костомахи, біліють обчухрані стовбури дерев. Чого вони такі? Старий меланезієць надсік дерево, здер кору. Подав шматочок мені. З кори роблять одяг. Спочатку її, як у нас коноплі, б’ють, потім білять на сонці. А тоді вже фарбують, виготовляють пов’язки.

Коли ми прийшли сюди, сонце стояло в зеніті. Була нестерпна спека. Село ніби вимерло – ні душі, тільки на галяві сидів вождь і, підібгавши ноги, жував бетель – наркотик, який навівав на нього дрімоту. Десь через годину-другу ми сиділи вже коло хижки, чекаючи вечері. На вогнищі пеклися плоди хлібного дерева завбільшки з людську голову. Смаком вони схожі на недопечений корж. Старий меланезієць розповів: кілька днів тому його син одружився. Гості веселилися, була смажена свиня, обкладена фруктами. З невісткою йому, старому Яргуну, пощастило – син придбав дружину дешево: всього за десять низок перламутрових черепашок. Ціна на дівчат підвищується чи падає залежно від віку нареченої. Чотирнадцятирічна дівчина коштує вісімдесят чи сто низок черепашок, коли ж нареченій перевалило за двадцять, її

можна купити навіть… за десять низок. За таку ціну можна придбати і підсвинка чи собаку.

Тут, на Новобританському острові, зустрів я подружжя – чеха Володимира Когута і естонку Ельзу… Володимир показує свої трофеї – велетенські барабани, стріли, бамбукові сопілки – речі, що йому подарували гірські племена, коли він лікар-рентгенолог, обходив острів.

Вже котру годину сидимо в його хатині під трепетним пальмовим гіллям. З нами Торує, знайомий нашого господаря, хлопець з племені толаї.

Згустилися сутінки. З гір потягло прохолодою – то прокинувся береговий бриз. Над океаном повис місяць. Я держу в руках шкіру велетенського змія, щойно забитого в джунглях. Шкура – для мене. І я взяв подарунок, але не знаю, що з ним робити. Помітивши моє вагання, Торує щось шепнув Володимирові, а той – мені:

– Бери, бери – знадобиться. Торує хоче тобі щось розказати.

І хлопець розповів легенду, яку передають у його племені з покоління в покоління.

Он який повновидий місяць світить: щоки, губи, ніс. Не важко зрозуміти, хто він. Його звуть То Пурго, що означає – дурень, бо він і справді пришелепкуватий. Колись давно на цьому березі жило їх двоє – пришелець То Пурго та ще його старший брат То Кабінана. Вони були всевладні. Спочатку посадили пальми, а в море кинули рибу. В лісах же закишіло зміями. Потім на острові з’явилися й люди – ловці черепах, рибалки. Якось старший брат сказав То Пурго, щоб він зійшов на землю і подарував людям безсмертя, а зміям вкоротив віку.

Але Пурго все переплутав: зміям велів міняти шкіру і довго жити, а на людей накликав різні хвороби.

– Але якщо зміїною шкірою обв’язатися, коли настає повний місяць, – закінчив свою розповідь Торує, – то й до старої людини повертається сила й молодість.

Я покірно взяв подаровану мені "шкуру безсмертя". Повернувшись на судпо, подарував її Касяновичу, і собі про вояк випадок відрізав шматочок: може й справді стану безсмертним!

ЧОРНИЙ БЕРЕГ

Меланезію – острови Санта-Крус, Нові Гебріди, Нову Британію, Соломонові, розкидані в західній частині Тихого океану, – називають Чорною Землею через темний колір шкіри остров’ян. "Витязь" – на острові Бугенвіль, південній частині Соломонових островів: До Одеси звідси майже тридцять тисяч кілометрів. З нашої країни за всю багатовікову історію мореплавства ми перші зайшли сюди.

Давно колись, за часів великих географічних відкриттів, була легенда, що десь на півдні лежить земля Офір і там сховані скарби біблейського царя Соломона. Іспанські мореплавці багато віків тому пристали до цих берегів і, повіривши в реальність цієї вигадки, назвали острови Соломоновими. Хтозна, може, вони й не зовсім помилилися, бо золота в тутешніх надрах багато й понині. По крупинці добувають його в похмурих копальнях остров’яни, темношкірі меланезійці.

Якір віддано. Тихе плесо лагуни. Сюди з океану не докочуються хвилі – вона розбиваються об коралові рифи

Вагомородо і Тунані. Підходи небезпечні. "Витязь" ішов із швидкістю всього три вузли, а дозорці чатували навіть на салінгу фок-щогли.

Звідусіль нас оточували високі гори-вулкани, густо порослі тропічним лісом. На тлі вечорового неба чітко вирізняються стрункі пальми, береговий бриз доносить пахощі тропічного лісу, димок од гірських хижок.

В одне віддалене поселення мене взялися провести троє меланезійців – Майго, Піта і Пуле. Пуле трохи вчився і розуміє по-англійськи. Я познайомився з ним за мисом Пуанаго, коли хлопці з катамаранів висипали у воду якесь листя.

– Тобі, тобі! – сказав мені Пуле і розтлумачив, що це означає "риба". А висипають вони висушені отруйні ліани – риба їх поїдає і засинає, спливаючи на поверхню.

Хлопці розпитують, звідки ми, доторкуються до мого тіла, дивуються, чому воно таке бліде, чого на ньому немає жодного візерунка. Зате в них на обличчях – од очей до вух – химерні смути-малюнки, а на лобі у кожного – видовжена цятка, що означає рибину. Такі цятки малюють собі люди з племені Рибалок.

Село – за нагір’ям. Перейшовши вбрід річку Топопуру, ми дісталися до високогірного пяато. Кілька ветхих халуп причаїлося під розлогими кронами дерев-велетнів. Клаптик землі – галява, силоміць відвойована в чіпких джунглів, править за подвір’я. Тут мешкає одна родина з племені птаха Перекуба. А он за тим високим хребтом інше плем’я – плем’я Змія. Сусіди не розуміють одне одного. Скільки племен, стільки й мов, а племен на архіпелазі Бісмарка, куди входять і Соломонові острови, – десятки.

До першої світової війни острови належали Німеччині. Колонізатори жорстоко поводилися з тубільцями, мечем і вогнем привчаючи їх до покори. Але не один із них загинув од меча розплати непокірних племен.

Поселення, куди ми дісталися, зветься Макаки. Дивна назва! Коли перші колонізатори захопили ці землі, їм не сподобалися тутешні чорні, з видовженими головами люди. І вони нарекли їх макаками, а потім од цього образливого слівця і село стало так зватися.

Тепер і я знаю, яке ти, гірське поселення Макаки! Нічого лиховісного чи кровожерливого не помітив я у твоїх мешканців. А от бідність вразила… Хижки – на сваях, бо зливи рясні, вологість жахлива, навколишні нетрі кишать зміями. На долівці – легкі циновки, на яких сплять; у кутку – кілька каменів, між ними жевріє вогонь; з половинок кокосового горіха зроблено посуд. Оце й усе, що є у хаті.

Ось жінка тре м’якуш кокосового горіха об шорстку дошку: чоловік і сини скоро повернуться з плантації, і господиня готує вечерю. Це стара, виснажена тяжкою працею жінка. Обвисле, зморшкувате чорне тіло, тільки стегна прикриті пов’язкою з трави мучі. Вуха продірявлені, і в кожному – по ваговитому перламутровому цурпалку. А в її дочки навіть ніс продірявлений, і в нього (для окраси) всунуто гладенько відшліфовану білу перламутрову скалку.

Лісові люди з нами чемно вітаються. Обличчя суворі, очі усміхнені, привітні. Мій провідник щось сказав старій, і вона запросила нас до хижі. Під стінами низькі довгі лави, але нам пропонують сісти на долівці. Зараз Лукміло співатиме. В його руках бубон, обтягнутий шкурою велетенської змії. "Гуп! Гуп!" – глухо лине над джунглями. І Лукміло, і жінки, що прийшли, починають співати. Вони співають довго і монотонно, і в їхніх

голосах чути зойки нічних птахів, шепіт листя, посвист вітру, шарудіння змії серед трав і – журба, журба…

Мурурой, декумугу,

А кірай мо ло гуа.

……

Кін кі рі рін,

Кін кі рі рін.

– Про що ж ця пісня?

– Ну, як про що? – дивується Лукміло. – Співаю, бо хочеться співати.

Лукміло відомий співак, його знають усі навколишні племена. Він не рідний син жінки, в хижі якої я гостював. Його батька й матір вбили японці. Отоді й узяла родина старого меланезійця сироту Лукміло до себе. На цих віддалених тихих островах між колонізаторами і тубільцями точиться жорстока боротьба. "Напевне, ніхто не буде стверджувати, що Соломонові острови – райський куточок, хоч на світі є місця й гірші", – писав Джек Лондон. Звісно, у тутешній природі майже нічого не змінилося. Людей, як і раніше, косить дизентерія, лихоманка, малярія, різноманітні шкіряні хвороби, проказа, слонова хвороба. До всього цього додайте ще ріки, повні крокодилів, лісові хащі, де на кожному кроці отруйні змії, і ви зрозумієте, що то за край.

По той бік бухти високо в небо звів свої гори острівець Бакаварі. В його північній частині, біля узбережжя – невеличке

поселення Побоко, де живуть прокажені (ми надибали його випадково, попливши в лагуну по корали).

Побачили натовп людей. На головах конусоподібні брилі, що закривають і обличчя; на брилях кілька смуг і кілець – це означає ніс, очі губи. Від шиї до ніг люди обмотані ворсистими пов’язками. Під удари бубна вони щось витанцьовують; поперед виходять двоє, усі інші теж співають, танцюють. Складна ритміка, незрозумілі наспіви. Мені сказали: "Хіба ти не зрозумів? Двоє, що попереду, то душі наших померлих прабатьків". Лицедійство так і зветься "Танок тіней".

Незаймані нетрі, казкової краси пальмові гаї, голубі лагуни, вогнедишні вулкани і ритуальні танці тубільців – ось якими запам’яталися мені Соломонові острови.

Було це далеко від рідного берега, в чужому Східно-Китайському морі. Після довгого плавання в Південній півкулі землі наш корабель повертався на Батьківщину. Той, кому доводилося борознити тропічні моря, знає, як можуть вони полонити душу. Супутник матросів – пасат, цей невгамовний вітер, день у день, місяць у місяць наспівуючи свою ласкаву пісню, непомітно заколисує тебе, і шепіт пальмових гаїв, і сузір’я, схожі на тяжкі виноградні грона, п’янять серце морехода.

Ми поверталися додому, все ще перебуваючи під враженням тропічних чар. Коричнюватий відтінок шкіри свідчив, що хлопці на "ти" з тропічним сонцем, а мускулясті руки навіть не обізнаному доводили, що на кораблі немає місця білоручкам.

Вийшовши зі смуги північно-східного пасату, за островами Кампо корабель наш попав у обійми іншого вітру. То був

тайфун. Важкі грозові хмари зловісно нависли над нами. Виднокола спохмурніли, – здавалось, раптово настала ніч, хоч на судні пробили тільки третю склянку. Води Куросіо, неспокійні навіть під час повного штилю, зачувши віддалений порив вітру, почали хвилюватися, – над ними підіймалися білі гриви валів, і піняві бризки оскаженіло розліталися довкола.

Не кожному в житті доводиться зустрічатися з тайфуном: у цих вітрів свої дороги, а шукачі інколи виявляються сміливцями лише до першого штормового натиску. За "Витязем" міцно закріпилася слава безстрашного блукача морів, а проте й ми цього разу хотіли уникнути зустрічі з тайфуном. Та нам не пощастило: вітер зробив своє – змішав небо з морем.

Три дні і три ночі лютувала буря. А коли заголубів світанок, усі, хто був на палубі, побачили таке, що ніколи не можна забути: знесилені штормом, низько над щоглами летіли журавлі. Їх ламаний ключ чорною стрілою перекреслив небозвід. Скелясті далекі острови – затишна гавань; солодким був би спочинок журавлиним крилам. Та птахи не зостаються на чужині. Їхній курс – берег моєї землі. Ні шторм, ані вітер не владні збити журавлів з путі. Я подумав: і ми, блукачі морські, теж схожі на цих птахів...